ڪنوار جي سيج

جبران خليل جبران

ترجمو: م. ن. محزون

ڪتاب اڻٽيهون

ڪنوار جي سيج

جبران خليل جبران

ترجمو: م. ن. محزون

سنڌي ساهت گهر حيدرآباد سنڌ

1991

ڪتاب جا سڀ حق ۽ واسطا اداري وٽ محفوظ

ڪتاب جو نالو: ڪنوار جي سيج

ليکڪ: جبران خليل جبران

مترجم: م. ن. محزون

پهريون ڇاپو: ناشر، مولوي عبدالغفار صابري مهيسر 1947ع

ٻيو ڇاپو: جولاءِ 1991ع

ٽائٽل ڪيليگرافي: شاهد گل پيرو

ڇپيندڙ: ذڪي آرٽ پريس ڪراچي سنڌ.

قيمت: ٽيهه روپيا

Rs: 30- 00

{سنڌي ساهت گهر- ڪتاب نمبر اٺٽيهون 38}

KUNWAR- JI- SEAJ

Jibram- Khalil- Jibram

RANSLATED: *M. N. Mahzoon*

PUBLISHED: *Sindhi- Sahat- Ghar*
3, Nizam Ladge,
Ghari Khato, Hyderabad Sindh.

ND EDITION: *July*

ٻه اکر

م.ن.محزون سنڌيءَ جو اُهو پيارو ليکڪ آهي، جيڪو سالن کان ادبي دنيا کان جڻ وڇڙيل آهي. اُن ۾ شايد آءُ ٻه ڏوهي آهيان. ست اٺ سال اڳ ان کان خليل جبران خليل جا سندس ترجمو ڪيل ٻه بهترين ڪتاب 'ڪنوار جي سيج' ۽ "پڳل ڪنپڙاٽيون" ڇپائڻ لاءِ ورتا هئم ۽ ايڏي عرصي گذرڻ کان پوءِ ٻه، مان اُهي آڻي نه سگهيس ۽ نه پاڻ وري ڪڏهن ميار ڏنائين. ان دوران سنڌيءَ جي هڪ ٻئي پبلشر، "پڳل ڪنپڙاٽيون" جو ٻيو ڪو ترجمو ڇپرائي وڌو. محترم م.ن. محزون، سنڌيءَ جي انهن قلمڪارن ۾ شامل آهي، جنهن جبران جهڙي مهان قلمڪار کي سنڌيءَ ۾ پهرين پهرين متعارف ڪرايو.

'ڪنوار جي سيج' ڇپائيندي، خوشي پئي ٿئي. وڌيڪ خوشي تڏهن ٿيندي جڏهن م.ن. محزون جهڙو پيارو ماڻهو ادبي ڪيتر ۾ وري موٽي ايندو.

حيدرآباد سنڌ
28- جون- 1991ع

ناز سنائي.

عزيزي نورالدين جتوئي
بار - ائٽ - لا

جي
نالي

بهر جائے کہ باشي خدا يار تو
محمد هميشه نگهـدار تـو

*	ياسمين	7
*	قبرن جي فرياد	48
*	فنڪار	87
*	ڪنوار جي سيج	108
*	زهراب	١٥٠
*	طوفان	١٦٦
*	قبر کوٽيندڙ	٢٠٩

ترجمو خود هڪ فن آهي - هي هڪ زبان جي جادو کي ٻيءَ زبان جي طلسم ۾ منتقل ڪرڻ جي تخليقي عمل جو نالو آهي.

جبران

ياسمين

ڪيتري قدر نه بدنصيب آهي اهو مرد، جو ڪنهن نو بهار شباب تي فدا ٿي ساڻس شادي ڪريٿو، پنهن جي پيشانيءَ جو پگهر ۽ پنهن جي دل جو خون سندس قدمن تي صدقو ڪريٿو. پنهن جي محنتن جي ثمر ۽ پنهنجي ڪوشش جي حاصل سان سندس منيون پري ٿو ۽ اوچتو کيس معلوم ٿئي ٿو، جنهن دل کي هن ڏينهن جي بيقراري ۽ راتين جي بيداري جي بدلي خريدڻ گهربو ٿي، اها ڪنهن ٻئي مرد کي ـــــ سندس دل جي پاڪيزگين کان لطف اندوز ۽ سندس محبت جي.پيد کان مست ٿيڻ لاءِ ـــــ مفت ڏني وئي آهي.

۽ ڪيتري قدر نه ڪرمن قٽي آهي اها عورت، جنهن جوانيءَ جي نشي سان هوشيار ٿـي ڪري، پنهن جو پاڻ کي هڪ اهڙي مرد جي گهر ۾ ڏنو،

جو جنهن پنهن جي دولت ۽ بخشش جي برسات ڪرئي، ڪيس پنهن جي لطف ۽ ڪرم سان نوازي ٿو، پر نه سندس دل کي زندگي بخشيندڙ محبت جي شعلہ سان ڇهي سگهي ٿو، نہ سندس من کي آن آسماني شراب سان پر ڪري سگهي ٿو، جنهنکي الله مرد جي اکين سان عورت جي دل ۾ تمائيندو آهي.

★

سان نعمان کي نند پرڻ کان سچائيندو هوس، سندس وڏا لبنان جا هئا، پر هو بيروت ۾ پيدا ٿيو هو. هو هڪ قديم ۽ ڪهنہ خاندان جو چشم و چراغ هو، جنهن ۾ پراڻيون رسمون اڃان تائين زنده هيون. پنهن جي بزرگن جي حالات بيان ڪرڻ جو — جنهن کان سندس فضيلت ظاهر ٿيندي هجي — هو گهڻو خواهشمند رهندو هو — زندگي جي رهڻي ڪهڻي ۽ عقيدن جي لحاظ کان هو قدامت پسند هو، انهيءَ ڪري کيس مغربي تمدن خصوصاً مغربي طرز جو لباس سخت ناپسند هو - جنهن کي پائي ڪري پهريندڙ ائين معلوم ٿين ٿيون جيئن مشرق جي بهار ۾ پکين جا ولر!

نعمان نيڪدل ۽ خوش اخلاق هو - پر گهڻن شامين وانگر هو بہ شين جي معنيٰ تي ڌيان ڏيڻ

جي بجاءِ سندن ظاهري رخ کي ڏسندو هو ۽ پنهن جي روح جي نغمه تي ڪن ڏرڻ جي بدران، پنهن جي جذبات کي انهن آوازن جي ٻڌڻ ۾ مشغول رکندو هو، جي سندس ماحول جا پيدا ڪيل هئا — هو پنهن جي خواهشن کي انهن مادي گمراهين سان ريجهائيندو هو جي عقل کي انڌو ڪري ان کي زندگي جي تهه تائين پهچڻ نه ٿيون ڏين ۽ عقل کي زندگي جي ڀيد دريافت ڪرڻ کان هٽائي ڪيس چند ڏينهن جي لذتن ۾ گم ڪري ٿيون ڇڏن — هو انهن ماڻهن مان هو جي انسان يا شين جي متعلق پنهن جي محبت يا نفرت جي اظهار ۾ جلدي ڪن ٿا ۽ پوءِ پنهنجي جلد بازيءَ تي شرمنده ٿين ٿا، پر اهڙي پشيماني قابل معافيءَ هئڻ بدران نئولي تي وڃي ٿي-

هيءُ ئي طبيعت جي فطرت هئي جنهن سبب نعمان ياسمين سان شادي ڪري ڇڏي، انهيءَ کان پهريائين ڪ ازدواجي زندگي کي جنت بنائڻ واري حقيقي محبت جي پاڇي ۾ انهن ٻنهي جا روح جذب ٿي وڃن ها-!

مان ٿورا سال بيروت کان ٻاهر رهيس ۽ واپس اچڻ تي نعمان سان ملڻ ويس- مون ڏٺو ته هنجو

جسم ڪمزور ٿي ويو آهي- رنگت ڪارائنجي وئي اٿس- مرجهايل منهن رنج ۽ غم جي تصوير بڻيل آهيس ۽ درد سان پريل نگاهون سندس دل جي تباهي ۽ سيني جي بي نوريءَ جو چپ چاپ داستان ٻڌائي رهيون آهن — گرد و پيش جي گهولها منهن جي لاءِ ڪنن هئي ۽ سندس مايوسي جو ظاهر ۾ ته ڪوبہ سبب نظر نہ ٿي آيو- تنهنڪري مون پڇيس:

”دوست! توتي ڪهڙي مصيبت ڪري؟ اهو بالڪل ڪٿي؟ جو منهن جي منهن مان ڪرڻ وانگر ٻڪندو هو- ۽ اها خوشي ڪاڏي وئي؟ جا تنهن جي جواني سان چهٽي رهندي هئي! ڇا، موت تنهن جي ڪنهن پياري دوست کي توکان جدا ڪري ڇڏيو آهي؟ يا ڏينهن جي روشني ۾ حاصل ڪيل سرمايو اونداهين راتين ڪسي ورتو آهي؟ دوستيءَ جو واسطو اٿئي مون کي ٻڌاءِ، تنهن جي جان کي هي ڪهڙو روڳ لڳي ويو آهي؟ جو تنهن جي جسم کي اڌ هي وانگر ڪائي رهيو آهي!“

هن منهن جي طرف ڏٺو، انهيءَ ڏکايل وانگر جنهن جا تصورات جنهن کي سڪين ڏينهن جي تصوير ڏيکارين ۽ پوءِ لڪائو ڇڏين ۽ مايوس

آواز ۾ ھيڪي ھيڪي چوڻ لڳو:

”پياري دوست جي جدائي برداشت ٿي سگھي ٿي. جيڪڏھن ٻيا پيارا دوست ھجن، مالي نقصان برداشت ڪري سگھجي ٿو جيڪڏھن سندس پورائي جا امڪان ھجن، پر جيڪڏھن دل جو آرام ويندو رھي ته پوءِ ڪيئن صبر اچي سگھندو ۽ دنيا جي ڪھڙي شيءِ سندس بدل ٿي سگھندي؟“

موت پنھنجو ظالم ھٿ وڌائي ٿو ۽ نھايت بيرحمي سان توکي گھٽي ٿو، تون درد جي شدت کان ڪنجھين ٿو، پر گھٽا ڏينھن ئي نه ٿا گذرن ته نئين زندگي جون آڳريون توکي پنھنجي جسم ڪي ڇھندي نظر اچن ٿيون ۽ تون خوش ٿي ٽڙين ٿو ـــــ!

غفلت جي گھڙين ۾ زمانو اچي ٿو ۽ پنھن جي گول گول پوائنٽين اکين سان توکي گھوري ٿو. پنھنجي فولادي چنبي سان تنھن جو گردن گھٽي ٿو ۽ بيدرديءَ سان توکي زمين تي دسي ٿو، پنھن جي لوھائين پيرن سان توکي چيٿاڙي ٿو ۽ ڪلندو ھليو وڃي ٿو، پر ٿوري ئي دير ۾ شرمنده ٿي ڪري واپس اچي ٿو، معافي گھرندي توکي نازڪ ھٿن سان اٿاري امبد جا نغمه ٻڌائي ٿو ۽

تون سرور ۽ خوش ٿي وڃين ٿو.

رات جي پاڇن سان بي انداز مصيبتون ۽ الم ناڪ تڪليفون اچن ٿيون ۽ صبح جي پهچڻ سان ٿي ختم ٿي وڃن ٿيون ۽ تون پنهن جي عزم ۽ ارادي جي ڀروسي تي پنهن جي خواهشن سان چنبڙيو رهين ٿو.

پر تنهنجي زندگيءَ جي ملڪيت، بس فقط هڪ ٿي بلبل هجي، جنهن سان توکي محبت هجي، جنهن کي تو ڪاٺ لاءِ پنهنجي دل جا ٽڪر ۽ پيڻ لاءِ پنهنجي اکين جو نور ڏنو هجي، جنهن جي لاءِ تو پنهن جي پاسرين کي پنجرو ۽ پنهن جي روح کي آکيرو ٺاهيو هجي، ۽ تنهن جي ڏسندي ڏسندي اها بلبل پنجري کان نڪري آسمان جي طرف اڏري وڃي ۽ بادلن تائين وڃي پهچي، وري هيٺ لهي ۽ اهڙي پنجري ۾ وڃي پوي جنان سندس ورڻ جي ڪا راه نه هجي تہ پوءِ تون ڇا ڪندين؟ توکي آرام ۽ قرار ڪيئن حاصل ٿيندو؟ ۽ تنهن جون اميدون ۽ تمنائون ڪيئن زنده رهي سگهنديون؟"

نعمان پويان اکر گهٽيل ۽ دردناڪ آواز ۾ چيا ۽ ڏکندو ٿڙڪندو اٿي کڙو ٿيو، جيئن هوا

جي موج ۾ هڪ تيلو! هن پنهن جا هٿ اڳيان وڌايا ڇڻڪ پنهن جي ڪپڙين آگرين سان ڪنهن شيء کي پڪڙي ڪري تڪر تڪر ڪري ڇڏڻ ٿي چاهيو - هن جو منهن غصي کان ڳاڙهو ٿي ويو هو - اکيون ڦاٽي رهيون هيس ۽ اکين جا پردا سخت ٿيندا پئي ويس - هو هڪ منٽ لاء ڳهوريندو رهيو ڇڻ تہ پنهن جي سامهون ڪنهن ڀوت کي ڏسي رهيو هجي، جو زمين جي تہ مان نڪري ڪري هن کي مارڻ آيو هجي، پوء هن منهن جي طرف ڏٺو، هن جي منهن جو رنگ فورا پنهن جي اصلي حالت ۾ اچي ويو ۽ غم ۽ غصو، درد ۽ الم ۾ بدلجي ويو — روئيندي هن چيو:

” هوء عورت آهي —— هائو! هوء عورت آهي، جنهن کي مون فڪر ۽ فاقہ جي تاريڪ ڪڏ مان ڪڍيو ۽ پنهنجي خزانن جا منهن سندس جي لاء کولي ڇڏيم، جنهن کي مون بهترين لباسن، قيمتي زيورن، اعليٰ درجي جي ساز و سامان ۽ خادمن ۽ نوڪرن سان نوازي ڪري ڪيس پاڻ جهڙين ۾ اعزاز ۽ امتياز بخشيم —— اها عورت جنهنکي مان دل و جان سان چاهيندو هوس، جنهنجي قدمن تي مون پنهنجي محبت قربان ڪري

چڏي، جنهنجي لاءِ منهنجي جان به حاضر هئي ۽ جنهنکي مون پنهنجي بخشش ۽ عطا سان مالا مال ڪري ڇڏيو ـــــ هوءَ عورت، جنهنجو مان محبت ڪندڙ دوست، پر خلوص رفيق ۽ امانتدار خاوند هوس، ان منهنجي امانت ۾ خيانت ڪئي! آه! هن مونسان دغا ڪئي ۽ هڪ اهڙي شخص جو گهر وڃي وسايو، جنهن وٽ سچائي ۽ تنگدستي کان سواءِ ڪجهه ناهي، هاڻي هوءَ هن وٽ مفلسيءَ ۽ شرم سان گهوهيل ماني کائي ٿي، ذلت ۽ عيب سان گڏلو پاڻي پيئندي آهي ـــــ هوءَ خوبصورت بلبل جنهنکي مون کائڻ لاءِ پنهنجي دل جا ٽڪر ۽ پيڻ لاءِ پنهنجي اکين جو نور ڏنو، جنهن لاءِ مون پنهنجي پاسرين کي پڃرو ۽ پنهنجي روح کي آکيرو بڻايو، آه! اها منهنجي سامهون، منهنجي قبضي مان نڪري ڪري هڪ اهڙي پنجري ۾ وڃي وڌي آهي جو جهانگيلو پر جـي ڪانڊيرن جو نـاهيو وڌو آهي، جنهن ۾ کائڻ لاءِ ڪنڊا يا ڪنڊا ۽ پيئڻ لاءِ زهر يا ٿوهر جو پاڻي آهي ۽ بس! ـــــ هوءَ پاڪ حور جنهن سان مون ڪڏهين پنهنجي محبت جي جنت آباد ڪئي هئي، هڪ خوفناڪ شيطان ٻڌجي جهنمزار ظلمت ۾ وڃي ڦاٿي

آهي تہ جيئن خود بہ پنهنجي گناهن جي سزا ڀوڳي
۽ مونکي بہ پنهنجي ڪرتوتن سان صدمو پهچائي ــــ"

نعمان خاموش ٿي ويو ۽ بنهي هٿن سان پنهن جو منهن ڍڪي ڇڏيائين جڻ تہ پنهنجو پاڻ کي پنهنجي پاڻ کان بچائڻ گهرندو هجي، وري ٿڌو ساهہ کنيائين ۽ چوڻ شروع ڪيائين:

"بس ايتروئي ٻڌائي سگهان ٿو ـــ هن کان وڌيڪ مون کان ڪجهہ نہ پڇ، منهنجي مصيبـــت ٿي لڙڪ بہ نہ وهاءِ، پر ان کي "غم خاموش" رهڻ ڏي، ٿي سگهي ٿو تہ خاموشي موت بڻجـــي ڪري منهن جي لاءِ راحت ۽ آرام جو سبب ٿي وڃي!"

مان پنهنجي جاءِ تان اٿيس، منهن جـــا پلڪ ڳوڙهن سان تر هئا، همدردي جا جذبات منهنجي دل کي پيهي رهيا هئا ـ مون نعمان کي بزبـــان خاموشي الوداع چئي، انهيءَ لاءِ تہ اهڙو ڪــوبہ لفظ منهنجي علم ۾ نہ هو جو سندس زخمـــي دل کي تسلي ڏئي سگهي ۽ عقل ۽ حڪمت جـــو ڪوئي اهڙو شعلہ مون کي نظر نہ ٿي آيـــو جو سندس روح جي تاريڪين ۾ سوجهرو ڪري ڇڏي.

★

⬡

ڪجهه ڏينهن ڪان پوءِ گلن ۽ وڻن جي جهنڊ ۾ هڪ معمولي گهر ۾ مون ياسمين سان پهريون دفعو ملاقات ڪئي، هوءَ نعمان جي گهر ۾ منهن جو نالو بڌي چڪي هئي —— آه! نعمان جنهن ڪي ياسمين دلشڪسته ڪري زندگي جي غارن ۾ مڙهه وانگر ڇڏي ڏنو هو!

مون جڏهين ياسمين جون نوراني اکيون ڏٺيون ۽ سريلو آواز ٻڌو ته پنهن جي دل ۾ چيو:
”ڇا هيءَ عورت بدچلن ٿي سگهي ٿي؟ ڇا هي خوبصورت چهرو ناپاڪ روح ۽ گنهگار دل جي پرده داري ڪري سگهندو؟ ڇا نعمان جي خيانت ڪار زال هيءَ آهي؟ ڇا هيءَ ئي اها عورت آهي جنهنڪي مون پنهنجي تصور ۾ ڏٺو آهي ته هوءَ خوبصورت پکيءَ جي شڪل ۾ خوفناڪ

نانگڻ آهي؟"

مون پنهنجي خيالات جو رخ بدليو ۽ دل ۾ هورڀان هورڀان چوڻ لڳس:

"جيڪڏهن هن بدقسمت انسان کي تباه ڪندڙ هي حسين چهرو ناهي ته پوءِ ڪير آهي؟ ڇا هي پڏڻ ۽ ڏسڻ ۾ نه آيو آهي ته ظاهري خوبيون ڪنهن وقت غير محسوس تڪليفن ۽ گهري رنج ۽ الم جو سبب ٿي پونديون آهن؟ ڇا اهوئي چنڊ جنهنجي روشني جي پالوٽ سان شاعرن جي تخيل ۾ جان پئجي ٿي وڃي سمنڊ ۾ ويرون پئدا ڪري طوفان جو ڪارڻ نٿو بڻجي؟"

اسين ٻئي ويناسين، ياسمين شايد منهن جي فڪر مندي جو احساس ڪندي اهو مناسب نه سمجهيو ته منهنجي حيرانين ۽ شبهات جي وچ ۾ جا ڇڪتاڻ آهي سا گهٽو نه وڌي تنهن ڪري هن پنهنجي حسين سر کي خوبصورت هٿ جو سهارو ڏنو ۽ بانسريءَ کان به وڌيڪ رس ڀريئي آواز ۾ چوڻ لڳي:

"جيتوڻيڪ هن کان اڳ مون کي اوهان سان ملاقات جو شرف حاصل نه ٿيو آهي تنهن هوندي به مان اوهان جا خيالات ماڻهن جي واتان

ٻڌي چڪي آهيان، مون کي خبر آهي ته اوهين مظلوم عورت جا همدرد، هن جي ڪمزورين جا حامي ۽ سندس جذبات کان باخبر آهيو، انهي ڪري مان چاهيان ٿي ته پنهنجو سينو چاڪ ڪري اوهان جي سامهون رکان ته جيئن اوهان منهنجي دل جا ناسور ڏسو ۽ جيڪڏهن مناسب سمجهو ته دنيا کي ٻڌايو ته ياسمين هرگز خيانت ڪار ۽ بد چلن ناهي.

منهنجي عمر ارڙهن سالن جي هئي جڏهن قضا الاهي مون کي نعمان جي حوالي ڪيو. هو ان وقت تقريبا چاليهن سالن جو هو، جيئن ته سڀ کي معلوم آهي ته، هو منهنجي طرف مائل ٿيو ۽ شريفاڻي نموني محبت جون پينگهون وڌائڻ شروع ڪيائين، آخر ۾ هن مونسان شادي ڪئي ۽ مون کي پنهنجي شاندار گهر ۾ ملڪه بڻايو. هن مونکي ريشمي پوشاڪ پهرائي، منهنجي سر، گردن ۽ ٻانهن کي جواهرن سان زينت بخشي ۽ هڪ قيمتي تحفه وانگر پنهن جي يارن دوستن ۾ گهمائيندو رهيو. سندس يار دوست جڏهين مونکي حيرت ۽ پسنديدگي جي نگاهن سان ڏسندا هئا ته سندس چپن تي هڪ فاتحانه سرڪ رقص ڪرڻ لڳندي هئي. جڏهين هن جون زالون منهن جي حسن ۽ جمال جي

تعريف جا گيت ڳائيندڙ هجون ته سندس فخر سان پرپل ڳالهه ٿي ڪجي ويندو هو — پر — افسوس! شايد هو انهن عورتن جي سرگوشين کان بي خبر هو — ڪا چوندي هئي:

”هي نعمان جي زال آهي يا سندس گود جي ڌيء؟“

ته ٻي چوندي هئي:

”جيڪڏهن نعمان جواني ۾ شادي ڪري ها ته سندس پهرين زال جو ٻار عمر ۾ ياسمين کان وڏو هجي ها —!“

” ان کان پهريائين جو منهنجي زندگي نديءَ جي گهري ننڊ مان سجاڳ ٿئي ها، ان کان اڳ جو فطرت منهنجي دل ۾ محبت جي چڻگ پيدا ڪئي ها، ۽ ان کان اول جو منهن جي سيني ۾ خواهشن جو ٻج پوکجي ها، اهو سڀ ڪجهه ٿي ويو — ها! هي سڀ ڪجهه ان وقت ٿيو جڏهين مان خوبصورت ڪپڙن سان پنهنجي جسم کي زينت ڏيڻ، عاليشان گاڏين ۾ گهمڻ ڦرڻ ۽ قيمتي ڪپڙا پهرڻ خوش قسمتيءَ جي انتها سمجهندي هيس — پر جڏهين مان سجاڳ ٿيس ۽ سمجهه جي روشني منهن جون اکيون

ڪوليون ته مون پنهنجي پاسي ۾ مقدس باه جي شعلہ جي چري محسوس ڪئي جا منهنجي دل کي جلائي رهي هئي ۽ پنهنجي روح تي هڪ رنج ۽ غم سان ڀريل اڄ طاري ٿاتم جا منهنجي جان کي جهوري رهي هئي —— جڏهين مان سجاڳ ٿيس ته مون ڏٺو ـ منهنجون ٻئي ٻانهون ڦر ڦر ڪري رهيون آهن ۽ مون کي محبت جي آسمان طرف اڏائي وڃڻ چاهين ٿيون ـ مان ڏکي ويس ۽ عاجزي ۽ بيڪسي جي احساس ڪان ساڻي ٿي ڪري قانون جي انهن زنجيرن طرف ڪري پيس، جنهن ۾ جسم کي، انهن پابندين جي حقيقت ۽ ان قانون جي انجام سمجهڻ ڪان اڳ ئي بري طرح جڪڙيو ويو هو — جڏهين مان سجاڳ ٿيس ۽ انهن شين جو شعور مون کي حاصل ٿيو ته مون سمجهيو ته عورت جي خوش قسمتي، مرد جي بزرگي ۽ سرداري يا سندس وقار ۽ ڪرم ۾ نہ آهي پر انهيءَ محبت ۾ آهي جا عورت جي روح کي مرد جي روح ۾ جذب ڪري مرد جي دل کي ان جي جذبات سان لبريز ڪري ٿي ۽ پوءِ انهن ٻنهي کي زندگي جي جسم جو هڪ عضوو ۽ خداوندي لبن جو هڪ ڪلمو بڻائي ڇڏي ٿي

جڏهين هيءَ دردناڪ حقيقت مونکي معلوم ٿي ته مون پنهنجو پاڻ کي نعمان جي گهر ۾ چور وانگر محسوس ڪيو، جو هنجي ڏڪرن: ٿي وقت گذاريندو ۽ رات جي اونداهين ۾ غائب ٿي ويندو. مان سمجهي ويس ته جو وقت مان سندس پاسي ۾ گذاريان ٿي اهو هڪ خطرناڪ فريب آهي، جنهن کي مڪاري، زمين ۽ آسمان جي سامهون، مقدس روشن حرفن ۾ منهنجي پيشاني تي لکي ڇڏي ٿي — هي مون انهيءَ ڪري سمجهيو ته مان سندس لطف ۽ ڪرم جي جواب ۾ نه ساڻس محبت ڪري ٿي سگهيس، نه سندس خلوص ۽ نيڪ نيتي جي بدلي ڪيس پنهنجي توجهه جو مرڪز بڻائي ٿي سگهيس — مون چاهيو — ۽ غلط چاهيو — ته ساڻس محبت ڪرڻ سکان پر نه سکي سگهيس. ڇاڪاڻ ته محبت دلين جي تخليق ڪري ٿي، دل محبت جي تخليق نه ٿي ڪري سگهي — مون رات جي خاموشين ۾ خدا کان روئي روئي دعائون گهريون ته منهنجي دل جي گهرائين ۾ هڪ روحاني جذبو پيدا ڪر جنهن جي سهاري مان هن شخص جي تمام قريب ٿي وڃان جنهن کي تقدير منهن جي زندگي جو ساٿي

ٻڌايو آهي – پر بي فائده! خدا منهن جي دعا قبول نه فرمائي، شايد انهيءَ لاءِ جو محبت الله جـي طرفان اسان جي روحن تي نازل ٿئي ٿي، گهـرڻ سان نه ٿي ملي-

مون پورا ٻه سال اهڙي طرح هـن گهـر ۾ گذاريا جو مون کي جهرڪين جـي آزادي تـي رشڪ ايندو هو ۽ منهنجي هم جنسن کي منهنجـي قيد خاني تي – انهيءَ ماءُ وانگر جنهن جو هڪ ئي مربي پٽ مري ويو هجي، مان پنهنجي دل تـي ماتم ڪندي رهيس، جا پيدا نه ڪئي وئي هئـي معرفت جي لاءِ پر قانون جي زنجيرن ۾ قـاسـي ڪري ٻڪ ۽ اڄ ڪان مري رهي هئي -

آخرڪار انهن تاريڪ ڏينهن ۾ هڪ ڏينهن تاريڪي جي پوڙان مونکي روشني جي هڪ جهلڪ نظر آئي جا هڪ نوجوان جي اکين مان نڪري رهي هئي – هي نوجوان زندگي جي راهه ۾ اڪيلو وڃي رهيو هو – هن، معمولي گهر ۾، ڪتابن ۽ ڪاغذن جي وچ ۾ اڪيلي زندگي بسر ڪندو هو- مون پنهن جون اکيون ڪئي بند ڪيون نه جيئن انهيءَ جهلڪ کي نه ڏسي سگهان ۽ پنهن جي دل ۾ چيو:

” ياسمين تنهنجي نصيب ۾ تہ قبر جي اونداهي آهي پوءِ تون روشنيءَ جي لالچ ڇو ٿي ڪرين!“

مون کي لڳايو تہ پاڪ جهان جو دلڪش نغمو ٻڌو۔ مان جهومڻ لڳس، نغمي جي لطافت ۽ پاڪيزگيءَ منهنجي هر چيز تي قبضو ڪري ڇڏيو مون پنهنجي ڪنن ۾ آڱريون ڏئي ڇڏيون ۽ چيو:

” ياسمين! تنهنجي قسمت ۾ تہ دوزخين جون دانهون ڪوڪون لکيل آهن، پوءِ هيءَ نغمي جي لالچ ڇا لاءِ؟“

مون پنهنجون اکيون بہ بند ڪري ڇڏيون ۽ ڪن بہ، تہ نہ انهيءَ جهلڪ کي ڏسي سگهان ۽ نہ انهيءَ نغمي کي ٻڌي سگهان۔ پر منهنجون اکيون ان جهلڪ کي ڏسنديون رهيون ۽ منهنجا ڪن ان نغمي کي ٻڌندا رهيا۔

شروع ۾ ڊنس، ان فقير وانگر، جو ڪنهن امير جي محلات ويجهو هيرو ڪريل ڏسي پر نہ کڻڻ ڏئيس ۽ نہ محتاجي ڇڏڻ ڏئيس۔ مان روئڻ لڳس، ان اڃايل وانگر جنهن کي هڪ مٺو چشمو نظر اچي جنهنجي چوڌاري وڻن ۾ خوفناڪ جانور لڪل هجن۔ مان انتظار ۽ بيقراري جي شدت کان زمين تي ڪري پيس۔“

ياسمين ڪجهه دير جي لاءِ خاموش ٿي وئي ۽ پنهنجون وڏيون وڏيون اکيون بند ڪري ڇڏيون- معلوم ٿي رهيو هو ته گذريل زمانو سندس نگاهن جي اڳيان آهي ۽ منجهس ايتري همت ناهي جو مون سان اکيون چار ڪري سگهي وري هن پنهنجون اکيون کوليون ۽ چيو:

”ابدي دنيا کان اڻڄاڻ انسان، جي حقيقي زندگي کان لذت آشنا ٿيڻ بغير واپس موٽي وڃن ٿا، سي ان عورت جي دک درد جي حقيقت کي نه ٿا سمجهي سگهن جنهن کي هڪ پاسي ته اهو مرد آهي جنهن جي محبت کيس خدا جي طرفان عطا ڪئي وئي آهي ۽ ٻئي پاسي اهو مرد آهي جنهن سان هو سماجي قانون جي ذريعي ٻڌل آهي-

هي هڪ دردناڪ ڪهاڻي آهي جا عورت جي خون ۽ لڙڪن سان لکي وئي آهي، مرد انهيءَ ڪهاڻي کي پڙهي ٿو ۽ کلي ٿو ڇاڪاڻ ته هو انهيءَ جو حقيقي مطلب نه ٿو سمجهي سگهي ۽ پر جيڪڏهين سمجهي وڃي ٿو ته سندس ڪل ٻڙدلي ۽ بيرحمي ۾ بدلجي وڃي ٿي، هو غصي جي آگ کان ديوانو ٿي ڪري عورت سان پلئجي پوي ٿو ۽ سندس ڪن کي لعنت ۽ ملامت جي

آوازن سان پر ڪيو ڇڏي.

هيءَ هڪ دردناڪ تمثيل آهي جنهن ڪـــي اونداهيون راتيون هر اُن عورت جي سيني ۾ برپا ڪن ٿيون جا پنهن جي جسم کي هڪ اهڙي مرد جـــي بسـتـري جو قيدي پسي ٿي جنهن کي هوءَ شادي‌ءَ جي حقيقت سمجهڻ کان اڳ پنهن جـــو مڙس تسليم ڪرڻ تي مجبور آهي ۽ پنهنجي روح کي ان مرد جي ڇوڏاري لامارا ڏيندي ڏسي ٿي جنهن سان هوءَ انهن سيني بلند ڪيئن سان محبت ڪري ٿي جي روح ۾ محبت ۽ محبت ۾ حسن ۽ پاڪيزگي جون امانتدار آهن.

هي هڪ خوفناڪ ڇڪتاڻ آهـي جنهن جـــي شروعات عورت جي ڪمزوري ۽ مرد جي قوت کان ٿي ۽ آخر ان وقت تائين نه ٿي سگهندي جيستائين ڪمزوري کي قوت جي غلامي کان نجات نه ملي وڃي.

دل جي پاڪ جذبات ۽ انسانن جي جوڙيـل ناقص ۽ بيڪار قانونن جي وچ ۾ هيءَ خطرنـــاڪ جنگ آهي، جنهن جي سبب سـان ڪلهه تائيـــن بدنامي جي خاڪ تي ڪريئي پئي رت جا ڳوڙهـا وهائيندي هيس ۽ بيوسي ۽ بيقراري جي شـــدت

ڪلان مٿي ٿي ويس-

پر مان اٿيس، پنهن جي هر جنس واري فطرتي بزدلي کان ڪنارو ڪيم ۽ پنهنجي ٻانهن ڪي ڪمزوري ۽ غلامي جي ٻنڌڻن مان آجو ڪري محبت ۽ آزادي جي فضا ۾ اڏرڻ لڳس.

هائي مان نيڪ بخت آهيان، ڇاڪاڻ ته مون کي ان مرد جو پيار حاصل آهي، جنهن جو روح ازل کان ئي منهن جي روح سان مليو هو- مونکي هن دنيا ۾ ڪابه اهڙي طاقت نظر ته ٿي اچي جا منهنجي هن نيڪ بختي کي مونکان کسي سگهي، ڇاڪاڻ ته اها انهن ٻن روحن جي بغلگيري مان پيدا ٿي آهي جنهنکي دوستي هڪ ڪري ڇڏيو آهي ۽ جن مٿان محبت پنهن جو پلئو ڪيو آهي-

ياسمين پر-معنيٰ نگاهن سان منهنجي طرف ڏٺو، ڄڻ ته هن منهنجو سينو چاڪ ڪري ڏسڻ ٿي گهريو ته منهنجي دل تي سندس گفتگو جو ڪهڙو اثر ٿيو آهي؟ هن منهنجي سيني ۾ پنهنجي آواز جو پڙاڏو ٻڌڻ ٿي چاهيو پر مون سندس گفتگو کي بند ڪرڻ نه ٿي گهريو ۽ خاموش رهيس- آخرڪار هن واقعات جي ترشي کي آزادي

جي مٿي ڪلام ۾ سموئي ڇيو:

”دنيا اوهان کي چوي ٿي، ياسمين خيانتڪار ۽ بي وفا آهي- هن پنهنجي نفس جي چوڻ ۾ اچي ڪري انهيءَ شخص کي ڇڏي ڏنو جنهن کيس عزت بخشي پنهن جي گهر جي ملڪه بڻايو. اهـا اوهان کي چوي ٿي، ياسمين بدڪار آهي، هـن پنهن جي ناپاڪ هٿن سان شاديءَ جو پاڪ هـار لاهي ڦٽو ڪيو، جنهن کي اعتقاد ۽ مذهب پوئيو هو، ۽ ان جي بدران هڪ ناپاڪ هار ڳچيءَ ۾ وڌو جو جهنمي ڪنڊن سان پوئل آهي- هن پنهن جي جسم تان فضيلت جو جبو لاهي ڇڏيو ۽ بد ناموسي جو لباس پهريو- گهڻن ماڻهن جو هيءَ ئي خيال آهي ڇاڪاڻ ته سندن ابا ڏاڏا جيتوڻيڪ مري چڪا آهن پر انهن جا ڀاچا اجان تائين سنـدن جسمن ۾ سرڪي رهيا آهن- هو انهن خالي غارن مثل آهن جي آواز جو پڙاڏو ته ڪن تيون پر ان جي معنيٰ نه تيون سمجهن- کين خبر نـاهـي ته مذهب جو حقيقي مفاد ڇا آهي؟ ۽ خدائي قانـون سندس بندن تي ڪيئن جاري ڪيو وڃي ٿو؟ کين اها به خبر ناهي ته انسان خطاڪار ڪڏهين ٿئـي ٿو ۽ بي گناه ڪڏهين؟ هو پنهنجي ڪوتاه نظـر

هئڻ سبب اعمال جي ظاهري رخ کي ڏسن ٿا ۽ ان جي حقيقت تي نظر نه ٿا وجهن. اهوئي سبب آهي سندن فيصلا جهالتن ۽ حماقتن جون گهڙيون هوندا آهن. سندن اڳيان گنهگار ۽ بي گناه، نيڪ ۽ بد، سڀ برابر آهن - صد افسوس! انهن ماڻهن تي جن کي هي حڪم ٻڌائين ۽ هزار افسوس!! انهن ماڻهن تي جن جي حق ۾ هي فتوا صادر ڪن.

مان بدڪار ۽ بي اعتبار هيس ته نعمان جي گهر ۾، جنهن فقط رسمي طرح مون کي پنهن جي بستري جي زينت بڻايو، جيتوڻيڪ ان وقت روح ۽ جذبات جي قانون مطابق مونکي ازدواجي زندگي جو ڪوبه سليقو نه هو. مان هتي پنهنجي نظر ۾ ذليل هئس ۽ خدا جي نظر ۾ به ڇاڪاڻ ته هن جي خيرات جي ٽڪرن سان مان پنهنجو دوزخ ڀريندي هئس ۽ بيوس پنهنجي جسم کي هن جي عيش جو شڪار بڻائيندي هيس. پر هاڻي منهن جي زندگي بي داغ آهي. محبت جي ناموس مون کي آزاد ڪري ڇڏيو آهي. هائو! هاڻي مان شريف ۽ امانتدار آهيان ڇاڪاڻ ته مون پنهن جي جسم کي خيرات جي ٽڪرن ۽ پنهنجي زندگي کي قيمتي

ڪپڙن جي عيوض وڪڻڻ چڏي ڏنو آهي.

”هائو! ان وقت مان بد چلن ۽ جرم پيشه هئس، جڏهين دنيا مونکي نعمان جي معزز زال سمجهندي هئي ۽ اڄ جڏهين مان شريف ۽ نيڪ ڪردار ٿي وئي آهيان ته مون کي ذليل ۽ ڪريل خيال ڪيو پيو وڃي-

انسانن جي ذات کي جسم جي پيماني سان ڪڇڻ ۽ روح کي ماده جي ترازي ۾ تورڻ، جهالت ۽ بد مذاقي جي حد ناهي ته ڇيو چاهي؟

ياسمين هٿ سان دريءَ جي طرف ڏنو ۽ شهر جي سڄي طرف اشارو ڪيائين، سندس آواز اڳي کان گهٽو بلند ٿي ويو هو ۽ معلوم پئي ٿيو ته ڪيس رستن تي، ڇتين تي ۽ درين ۾ برائين ۽ ڪسٻ جون چرندڙ پرندڙ تصويرون نظر اچي رهيون هيون، حقارت ۽ بيزاري جي انداز ۾ هن چيو:

”انهن خوبصورت گهرن ۽ عاليشان محلاتن کي ڏسو! جن ۾ شهر جا ممتاز ۽ معزز ماڻهو رهن ٿا انهن ريشمي پردن سان سجايل ڀتين ۾ بدڪاري سان گڏو گڏ بي ايماني ۽ انهن سوٽهري چتين هيٺ سجاوت ۽ سينگار جي قريب مڪر فريب رهن ٿا- انهن گهرن کي ڏسو ۽ گهڻي غور سان

ڏسوا جي ظاهر ۾ ته بزرگي، برتري ۽ خوشحالي جا آئينيدار آهن پر در حقيقت انهن غارن کان وڌيڪ حيثيت نه ٿا رکن جن ۾ ذلت، سنگدلي ۽ بدبختي لڪل آهي - هي چمڪندڙ قبرون آهن، جن ۾ اکين جي ڪجل ۽ لبن جي سرخي جي پردي ۾ ڪمزور عورت جي فريب ڪاري ۽ جن جي ڪنڊن ۾ سون ۽ چانديءَ جي چمڪ سان گڏ مرد جي زوري ۽ بيدردي لڪل آهي - هي بلند مرتبي وارا محل جنجون ديواريون آسمان سان ڳالهيون ڪري رهيون آهن، جيڪڏهن انهيءَ مڪر ۽ فريب ڪان واقف ٿي وڃن جو سندن مٿان ڇانيل آهي ته ڦاٽي پون ۽ ٽڪرا ٽڪرا ٿي زمين تي ڪرن - هي اهي جايون آهن جنکي هڪ گهوٽائو گهوڙهن پريل نظرن سان ڏسي ٿو ۽ پر جيڪڏهن ڪيس خبر پئجي وڃي ته انهن عاليشان محلن ۾ رهندڙن جون دليون، انهيءَ محبت جي شيريني کان بلڪل خالي آهن جنهن سان سندس گهرواريءَ جو سينو ڀريو آهي، ته هو بي اختيار حقارت جي کل کلندو ۽ انهن تي رحم کائيندو گهوٽ موٽي ويندو -"

ياسمين منهن جو هٽ جهلي مونکي دريءَ جي

ويجھو وٺي آئي، جتان ھوءَ انھن محلن ۽ عاليشان جاين کي ڏسي رھي ھئي ۽ چوڻ لڳي:

”اچ! مان توکي انھن ماڻھن جو پيڊ ٻڌايان، جنجي مثال تيڻ مون پاڻکي پسند نہ کيو. ڏسو! ھن محل جي طرف ڏسو! جنھنجي سنگمرمر جا ٿنبا، پٿل جا کتھڙا ۽ شيشي جون دريون آھن. ھتي ھڪ دولتمند رھي ٿو، جنھنکي پنھنجي کنجوس پيءُ کان بي شمار دولت ورثي ۾ ملي آھي ۽ جو ناپاڪ گھٽين جي بد چلني ۽ بد اخلاقي جي پاڇي ۾ پاجي وڏو ٿيو آھي. ٻہ سال ٿيا آھن جو ھن ھڪ عورت سان شادي ڪئي جنھنجي متعلق ڪيس ھڪان زياده خبر نہ ھئي تہ ھنجو پيءُ خانداني شريف ۽ شھر جي معزز ماڻھن ۾ وڏو درجو رکندڙ آھي. اجان شاديءَ جو پھريون مھينو ئي ختم نہ ٿيو ھو جو ھن پنھنجي زال جي طرف کان منھن مٽي ڇڏيو ۽ بدچلن عورتن سان موجون ڪرڻ لڳو. ھن انھيءَ ويچاريءَ کي محل ۾ ائين ڇڏي ڏنو جيئن ڪو شرابي، شراب جي خالي بوتل کي ڇڏي ڏيندو آھي. شروع شروع ۾ تہ ھيءَ قسمت جي ڪنل روئندي پٽيندي ۽ رڙيون ڪندي رھي پر آخرڪار پنھنجي غلطي محسوس ڪندي

ڪيس صبر آيو ۽ هن سمجهيو تہ سندس گهوڙهـــا انهيءَ ڪان وڏ ڊڪ قيمتي آهن تہ هڪ بيوفا هوس پرست مرد جي نقصان تي وهايا وڃن - هاڻي هيءَ عورت هڪ حسين ۽ جميل ۽ شيرين گفتار نوجوان تي دل و جان سان فدا آهي - پنهنجي دل جـــي جذبات سان سندس روح کي تسڪين بخشيـندي رهي ٿي ۽ پنهن جي مڙس جي مال ۽ زر ســـان سندس ڪيسا ڀريندي رهي ٿي ، سندس مڙس ڪائنس منهن مٽي ڇڏيو ۽ هن پنهنجي مڙس کي وســاري ڇڏيو -

هاڻي هن گهر جي طرف ڏسو! جنهنجي چوڌاري وڻندڙ گل ٻوٽا آهن ، هن جو مالڪ هڪ شاهـــي خاندان جو فرد آهي ، جو دولت جي ورهاست ۽ اخلاق جي سستي سبب پنهنجي مرتبي ڪان ڪري چڪو آهي - گهڻا سال ٿيندا جو هن شخص هـڪ بدصورت پر تمام مالدار عورت سان شادي ڪئي ۽ هنجي دولت تي قبضو ڪرڻ ڪان پوءِ ڪيـــس وساري ڇڏيو - هنجي مال ۽ زر جي بدولت هڪ نوجوان ۽ حسين عورت سان نينهن جو ناتو ڳنڍيو ۽ ڪيس حسرت ۽ پشيماني مان ٻهنجن آڱرين کي چڪ پائڻ ۽ جذبات جي باه ۾ جلڻ لاءِ ڇـــڏي.

ڏنو. هاڻي ھيءَ عورت پنهنجو سمورو وقت وار سينگارڻ، سرمو پائڻ ۽ پائوڊر. ڪريم سان منهن رنگڻ ۾ وڃائيندي آهي. پنهنجي جسم کي اطلس ۽ ريشم سان سينگاري ٿي ته جيئن شايد ڪنهن ايندڙ ويندڙ جي نظر پڇي وڃي ۾ غريب آئيني ۾ پنهن جي عڪس کان سواءِ ڪنهن ٻئي جي نگاهن کي اڄان تائين پنهنجي طرف مائل ڪري نه سگهي آهي.

هاڻي هن وڏي جاءِ جي طرف ڏسو جا چٽسالي سان سينگاريل آهي. هي خوبصورت پر بدسيرت عورت جو گهر آهي جا پنهنجي پهرين مڙس کان پوءِ سندس دولت جي اڪيلي وارث بڻي ۽ دنيا جي منهن بند ڪرڻ لاءِ هڪ ارادي ۽ طبيعت جي ڪمزور شخص سان نڪاح ڪيو.

هيءَ تازين مکڙين جي رس چوسيندڙ مک وانگر پنهنجي نوخيز عاشقن جي جواني سان پنهن جي هوس جي باهه وسائيندي رهي ٿي.

هاڻي هن گهر کي ڏسو جنهنجا وڏا ڪمرا ۽ خوبصورت محراب نظرن لاءِ جنت جي راحت آهن. هن گهر جو مالڪ دنياوي خواهشن جو غلام ۽ بيحد لالچي آهي. ڪيس هڪ زال آهي،

جسم نهن کان چوڻي تائين حسن و جمال ۽ روح بلڪل پاڪيزه ۽ شيرين ـ منجهس جسماني ۽ روحاني پاڪيزگيون اٿين مليل ويون آهن جيئن شعر ۾ معنيٰ جي نزاڪت سان گڏ راڳ جو سر ـ هوءَ محبت جي ٿي جيئي ۽ محبت جي ٿي مرڻ لاءِ پيدا ڪئي وئي هئي پر سندس پِين هم جنسن وانگر سندس پيءُ جواني کان اڳ نا موزون تاتي جي پاڃاري سندس گردن ۾ وڌي ـ هاڻي هوءَ ڏينهون ڏينهن گهرندي پئي وڃي ـ دبيل جذبات جي گرمي سندس جسم کي شمع وانگر ڳاري رهي آهي ۽ آهستي آهستي اهڙي طرح فنا ٿي رهي آهي جيئن اندارِيءَ جي واءَ ۾ لطيف خوشبوا هوءَ ڪنهن اهڙي حسين شخص جي محبت لاءِ بيقرار آهي جنهنکي هوءَ محسوس ته ڪري ٿي پر ڏسي نٿي سگهي ـ هوءَ موت جي آرزو ۾ مري رهي آهي ۽ پنهنجي بي مزي زندگي کان تنگ ٿي ڪري گهري ٿي ته جلد کان جلد ان شخص جي غلامي کان آزاد ٿي وڃي ـ جنهنجا ڏينهن ۽ راتيون سون ۽ چاندي گڏ ڪرڻ ۾ گذرن ٿا ۽ جو ان منحوس گهڙيءَ تي ڏند ڪرٽي ٿو جڏهين هن هڪ اهڙي عورت سان شادي ڪئي جنهن مان ڪوبه پٽ پيدا

نہ تيو جو سندس مال و متاع جو وارث ۽ سندس پيڙهيءَ جو باعث بڻجي.

هاڻي هن اڪيلي جاءِ جي طرف ڏسو! جنهن جي چوڌاري باغيچا آهن. هي هڪ بلند خيال ۽ روشن خيال شاعر جو گهر آهي جنهن جو رستو روحانيت آهي. شاعر جي زال نهايت ڪم عقل ۽ چيڙاڪ آهي - هوءَ سندس شعرن تي نئول ڪندي آهي چاڪاڻ تہ اهي سندس سمجهہ کان مٿي آهن. هوءَ هنجي ڪارنامن تي کلندي آهي ڇاڪاڻ تہ اهي سندس لاءِ عجيب آهن. شاعر هاڻي هڪ شادي شده عورت جي محبت ۾ خوش آهي جا سندس ذهن کي تازگي بخشي ٿي ۽ بيان ۾ رواني پئدا ڪري ٿي. پنهنجي توجه سان سندس دل کي روشن ڪري ٿي ۽ پنهنجي مسڪراهٽن ۽ محبت ڀريل نگاهن سان غير فني خيالات سندس دماغ تائين پهچائي ٿي."

ياسمين ڪجهہ دير جي لاءِ چپ ٿي ويٺي ۽ دريءَ جي ڀرسان هڪ ڪرسيءَ تي وڃي ويٺي. غالبا سندس دل انهن جاين جي سڪر ۽ فريب کي ڏسندي ڏسندي تنگ ٿي پئي هئي ۽ آهستي آهستي چوڻ لڳي:

”هي ئي اُهي محل آهن جن جي ڪميٽين جهڙو ٿيڻ مون کي هرگز پسند ناهي - هي ئي اهي قبرون آهن جن ۾ مان پنهنجي زندگي کي دفن نہ ٿي ڪري سگهان - هي ئي اهي ماڻهو آهن جن جي رسم ۽ رواج کان مان نجات حاصل ڪئي آهي ۽ جن جي سماجي پابندين جي پاچاري پنهن جي ڪنڌ تان لاهي ڦٽي ڪئي آهي - هائو! هي ئي اهي ماڻهو آهن، جي جسم سان شادي ڪندا ۽ روح کان بيزار رهن ٿا - مونکي يقين آهي تہ رب جي نالي کان ناواقفيت کانسواء انهن وٽ بخشش جو ڪوبہ وسيلو ناهي - مان هنن ماڻهن تي ڪا فتوا نہ ٿي صادر ڪيان پر ساڻن همدردي رکان ٿي - مان ساڻن نفرت بہ نٿي ڪيان پر مان سندن هن ڳالهہ کان نفرت ڪيان ٿي تہ هو تمام آساني سان ظاهرداري، ڪوڙ ۽ بديءَ جا غلام ٿي وڃن ٿا . مان سندن سماج جي حقيقت اوهان کي انهيءَ لاء نٿي ٻڌايان تہ مون کي سندن غير موجودگي وڻي ٿي پر ان لاء تہ هن گروه جي اصليت چڱي طرح ظاهر ڪيان جنهن ۾ ڪلهہ تائين مان خود شامل هئس پر اڄ آزاد آهيان - هيءَ مان اوهان کي انهن ماڻهن جي زندگي ڏيکاري

وهي آهيان جي منهنجي باري ۾ خراب ڪان خراب جملا استعمال ڪنتا، فقط انهيءَ لاءِ تہ مون پنهن جي روح جي آرام ۽ خوشي لاءِ سندن ساٿ ڇڏي ڏنو ۽ سندن فريب ڪارين جي اونداهي رستي کان هٽي ڪري پنهنجون نظرون انهيءَ روشني تي کوڙيون جا انصاف، سچائي ۽ دلي دوستي جي روشني آهي-

ماڻ خوش آهيان تہ اتهن ماڻهن مون کي پنهن جي سماج مان ڪيڍي ڇڏيو- ڇاڪاڻ تہ هي رتہ فقط ان قابل قدر هستي کي مانندو آهي جا ظالم ۽ جور خلاف بغاوت ڪري- غلامي تي جلاوطني کي ترجيح نہ ڏيندڙ، آزادي جي حقيقي لطف کان محروم رهندو آهي-"

"ڪلهہ تائين مان هڪ لذيذ دسترخوان جي حثيت رکندڙ هوس ۽ نعمان ان وقت مون وٽ ايندو هو جڏهين سندس نفس جي ڀڪ کيس مجبور ڪندي هئي، اسان پنهي جا روح ذليل خادمن وانگر هڪ ٻئي کان بيگانہ هئا- پر جڏهين مونکي حقيقت جو نور نظر آيو تہ هن بندگي کان سون کي نفرت ٿي وئي- مون چاهيو ٿي تہ جهڙي طرح ٿي سگهي پنهنجي مقدر تي شڪر گذار رهان پر

مان اٿيءَ نه ڪري سگهيس. منهنجي روح سڄي عمر ان خوفناڪ ٻت جي پوڄا ۾ گذارڻ کان انڪار ڪري ڇڏيو، جنهنکي ماضي جي جهالتن قانون جي تلاءِ سان تراشيو هو. مون پنهنجا سڀ زنجير ڀڃي ڇڏيا، ليڪن ان وقت، جڏهين محبت مون کي پڪاريو ۽ منهنجو روح ان طرف وڃڻ لاءِ بيقرار ٿي ويو.

مان نعمان جي گهر مان اهڙي طرح نڪتس جيئن قيد خاني مان قيدي. مون عزت و جاهه ۽ شان و شوڪت کي لت هڻي ڇڏي ۽ هن گهر ۾ هلي آيس جو محبت کان سواءِ ٻين سڀني قسمن جي بناوتن کان خالي آهي. مون کي يقين آهي ته جو ڪجهه مون ڪيو آهي سو نيڪ ڪيو آهي، انهيءَ لاءِ ته قدرت هي ڪڏهين نه ٿي گهري ته مان پنهنجي هٿن سان پنهنجا پر ڪٽي ڪري ڪنڊ ۾ وڃي ڪران ۽ چوندي رهان ته زندگي ۾ منهن جو حصو هي ئي هو. هيءَ الله جي مرضي هرگز ٿي نه ٿي سگهي ته مان پنهنجي سڄي عمر، راتيون روئي روئي گذاري ڇڏيان ۽ چوندي رهان ته صبح ڪڏهين ٿيندو؟ ۽ صبح ٿي وڃي ته چوان ته ڏينهن ڪڏهين پورو ٿيندو؟ خدا ڪڏهين به

پسند نہ ٿو ڪري تہ انسان تباه ٿي وڃي - الله، انسان جي دل ۾ سعادت جي تمنا امانت ڪئي آهي ۽ ان سعادت ۾ خود سندس عظمت پوشيده آهي -

هي آهي جناب منهنجو داستان ۽ هي آهي منهنجي فرياد - جنهنڪي مان بار بار چوان ٿي ۽ ماڻهو ٻڌا ٻڌن پر پنهنجا ڪن بند ڪري ٿا ڇڏن هو ڊڄن ٿا تہ متان سندن روحن ۾ فساد نہ برپا ٿي وڃي - کين خوف آهي تہ ڪٿي سندن سماج جون پاڙون نہ لڏي وڃن ۽ اها سندن متان نہ اچي ڪري - هيءَ آهي اها ڪٿن ماٺري جنهن ۾ مان ڀٽڪي رهي هيس جو مون کي پنهنجي منزل مقصود ملي وئي - هاڻي جڏهن مان مري بہ وڃان تہ بہ منهنجو روح الله تعاليٰ جي سامهون حسرت ۽ نا اميدي جي بجاءِ فرحت ۽ خوشيءَ سان دلين وانگر وڃي بيهندو ۽ مان بنا رڪاوٽ پنهنجي دل، جا برف وانگر پاڪ ۽ صاف آهي، ان سڀ ڪان وڏي حاڪم جي حضور ۾ پيش ڪندس، انهيءَ لاءِ تہ مون پنهنجي "روح" جي خلاف جو خدا جي ذات جو هڪ جزو آهي — ڪوئي ڪم نہ ڪيو ۽ پنهنجي دل جي آواز ۽

فرشتن جي نغمن جي پڙلاءَ ڪانسواءِ، ڪنهن ٻئي آواز تي لبيڪ نه چئو - هيءَ آهي منهنجي ڪهاڻي جنهنکي بيروت جا باشنده زندگــي لاءِ لعنت ۽ سماج جي لاءِ روڳ سمجهن ٿا - پر اهي پنهنجــي ڪئي تي پڇتائيندا، جڏهين زمانو سندن تاريــڪ دلين ۾ محبت جو ٻج پوکيندو، جهڙي طـــرح مرده جسمن سان پرپل زمين مان سچ گل ٻوٽـــا پيدا ڪندو آهي -

انهيءَ ڪري جڏهين ڪوبه واٽهڙو منهنجــي قبر جي پرسان لنگهندو ته سندس آڏهون سامهون سلامتي سان ٿيندو جا ڪيس هيئن چئــي ڪـــري بيهاريندي :

" هت ياسمين هميشه جي ننڊ ستــل آهـــي، جنهن شريفانه محبت جي ناموس کي زنده رکڻ لاءِ پنهنجو پاڻ انسانن جي هٿرادو قانونن جي غلامي کان ڇڏايو ۽ پنهنجو منهن سچ جي روشني طرف ڪيو ته جيئن پنهنجي جسم جو پاڇو ڪنـڊن ۽ مرده ڪوپرين تي پوندو نه ڏسي.

★

ياسمين اڃان چپ نه ڪئي هئي ته دروازو کليو ۽ هڪ خوبصورت نازڪ اندام نوجوان ڪمري ۾

داخل ٿيو، جنهنجي اکين مان طلسمي شعاع نڪري رهيا هئا ۽ چپن تي وڻندڙ مرڪ ڪيڏي رهي هئس - ياسمين فورا اٿي کڙي ٿي ۽ نهايت محبت سان هنکي ٻانهن کان جهلي مون وٽ وٺي آئي - پوءِ هن نوجوان کي منهنجو نالو وڏي احترام سان ۽ مون کي سندس نالو معنيٰ پريل نگاهن جي سفارش سان ٻڌايو - مان سمجهي ويس ته هي اهو انسان آهي جنهنجي خاطر ياسمين دنيا ۽ ان جي رواجي ۽ قانوني پابندين کي ٺوڪر هڻي ڇڏي -

اسين سڀ چپ چاپ ويهي انهن ڳالهين تي غور ڪري رهيا هئاسين جي عين هن وقت هڪ ٻئي جي متعلق اسان جي علم ۾ آيون هيون، ايتري تائين جڏهين هڪ منٽ گذري ويو جو پنهنجي دامن ۾ هن خاموشي کي ساڻيڙن ويٺو هو، جنهنجي ذريعي روح آسمان جو سير ڪرڻ لڳن ٿا، ته مون نگاه کڻي انهن ٻنهي جي طرف ڏٺو - هو ٻئي پاسو پاسي ۾ ملائي ويٺا هئا، مون کي انهن ٻنهي ۾ هڪ اهڙي ڳالهه نظر آئي جا هن کان اڳ مون ڪڏهين نه ڏٺي هئي ۽ مان ان گهڙيءَ ياسمين جي داستان جو مطلب سمجهي ويس - مون

ڪي معلوم ٿي ويو تہ سماج جي خلاف، جا پنهن جي ٺهيل قانونن کان بغاوت ڪندڙن ڪي سندن سرڪشي جي سببن جي جاچ ڪرڻ کانسواءِ پيڙڻ گهري ٿي، ياسمين جي فرياد جو انجام ڇا آهي؟ مون هڪ مجسم آسماني روح انهن پنهي جي جسمن ۾ داخل ٿيندي ڏٺو، جو شباب ۽ اتحاد جي زيور سان سينگاريل هو، مون ڏٺو تہ محبت جو ديوتا انهن پنهي تي پنهنجي پاتهن جو پاڇو ڪيون بيٺو آهي تہ جيئن ڪين زماني جي طعنن ۽ مهڻن کان محفوظ رکي ۽ گهاٽي دوستي سندن منهن مان بکي رهي آهي جن تي خلوص پاڪيزگي جو نور جلوه ريز آهي- مون پنهنجي عمر ۾ پهريون دفعو سعادت ۽ نيڪ بختي ڪي پن اهڙين هستين تي پاڇو ڪندي ڏٺو، جن کي مذهب ذليل ۽ قانون مردود قرار ڏنو هو-

ٿوري دير ڪانپوءِ مان اٿيس ۽ خاموشي جي زبان ۾ مان پنهنجي قلبي تاثرات جو اظهار ڪندي ڪانئن رخصت ٿيس-

مان ان ننڍڙي گهر مان نڪتس، جنهنڪي بي لوث جذبات، خلوص ۽ محبت جو عبادت گاه بڻايو هو ۽ انهن شاندار حويلين جي ويجهو لنگهند و

پنهنجي گهر طرف روانو ٿيس، جنهنجي پيدن ڪان ياسمين مونکي واقف ڪيو هو - مان ياسمين جي داستان ۽ سندس بنيادن ۽ نتيجن تي غور ڪري رهيو هوس - پر اچان مون آباديءَ ڪي طئي نــ ڪيو هو تہ نعمان ياد آيم ۽ سندس نا اميدي ۽ بد بختي جو عذاب، بت بڻجي منهنجي نگاهن جي سامهون اچي موجود ٿيو - مون پنهنجــي دل ۾ چيـــو :

” نعمان بد قسمت ۽ مظلوم آهي! پر ڇا خدا نعمان جي پڏندو جڏهين ياسمين پنهنجي مظلوميءَ جو دل ڏڪائيندڙ داستان پڏائيندي؟ الزام جـــي قابل آها عورت آهي جنهن پنهنجي آزاديءَ نفـــس جو چونڊ ميجو ۽ نعمان کي ڇڏي هلي وئي، يـــا اهو مرد، جنهن ان ڪان پهريائين جو الڙ ياسميـــن جو روح محبت جي رهنمائي ۾ سندس طرف مائل ٿئي ڪيس پنهنجو غلام بڻايو؟ انهن ٻنهي ۾ ظالم ڪير آهي ۽ مظلوم ڪير؟ خطا ڪندڙ ڪير آهي ۽ بي خطا ڪير؟ “

زماني جي حالتن کي ڇاڻندي ۽ واقعن تـــي غور ڪندي مون پنهنجي دل ۾ چيو :

” اهڙيون عورتون بہ آهن، جي پنهنجي غريب

گهرن کي ڇڏي ڪري خداوندان - زر ۽ مال جا پاسا وجي وسائين ۽ قيمتي پوشاڪن ۽ عيش ۽ عشرت جي شوق ۾ انڌيون ٿي ڪري ذلت ۽ خواري جي غار ۾ وجي پون، پر ڇا ياسمين بہ انهن مان آهي، جنهن پنهنجي مال ۽ دولت ۽ عاليشان حويلي کي ڇڏي ڪري مفلس جي جهوپڙي پسند ڪئي، جنهن ۾ پراڻن ڪتابن جي قطارن کان سواء ٻيو ڪجهہ ناهي؟ دنيا ۾ اهڙين عورتن جي بہ ڪمي ناهي جي پنهنجي جهالت جي سبب عورت ذات جي فضيلت کي موت جي ننڊ سمهاري ڇڏين ۽ پنهنجي نفساني خواهشن کان شڪست کائي ڪري فقط جسماني لذتن جي خاطر پنهنجن مڙسن کي روئيندو پٽيندو ڇڏي ڏين ۽ انهن مردن جي پاسن ۾ وجي ويهن جي نسبتا وڌيڪ ڪريل ۽ ڪميڻا هوندا آهن! تہ ڇا ياسمين بہ جسماني خواهشن جي زير اثر هئي، جڏهين هن سر - عام پنهنجي آزادي جو اعلان ڪيو ۽ ان نوجوان سان هميشه لاء وابستہ ٿي وئي جو نهن کان ڇوٽيو تائين روحانيت آهي! ڇا سندس لاء اهو ممڪن نہ هو جو پنهنجي مڙس جي گهر رهندي لڪ ڇوري ۽ انهن نوجوانن جي جوانين سان کيڏندي

رهي ها، جي سندس حسن جا پوڄاري ۽ سندس ناز نخري تي شهيد ٿيڻ کي پنهنجي لاءِ وڏي رحمت سمجهن ها!

حقيقت هي آهي ته ياسمين بدقسمت هئي، ڏهڪري هن نيڪ بختي کي تلاش ڪيو ۽ جڏهين کيس حاصل ڪيو تڏهين ساڻس وابسته ٿي وئي - هي آهي سندس ڏوهه جنهن جي بدلي ۾ انساني سماج کيس حقير سمجهي ٿي ۽ قانون مردود!"

وڏيڪ غور ۽ فڪر لاءِ مون پنهنجي دل کان پڇيو:

"ڇا عورت لاءِ جائز آهي ته هو پنهنجي نيڪ بختي جي قيمت مڙس جي بدبختي کي قرار ڏئي؟"

دل اُن جواب ۾ ورائيو:

"ڇا مرد لاءِ جائز آهي ته هو پنهنجي عيش ۽ راحت لاءِ زال کي خواهشن جو غلام بڻائي؟"

★

مان پنهنجن انهن خيالن ۾ غرق وڃي رهيو هوس ۽ ياسمين جو آواز منهنجي ڪنن ۾ وڃي رهيو هو، ايتري تائين جو مان آبادي کان ٻاهر کليل ميدانن ۾ نڪري ويس -

پوري ڏينهن جو ٿڪل ٽٽل سج مغرب جي
سيج ۾ آرام ڪرڻ لاءِ وڃي رهيو هو، بلغن ۽
پنين آرام ۽ راحت جي پردي ۾ روپوش ٿيڻ
چاهيو ٿي، پکي شام جو لاتيون لنوي رهيا هئا —
مان هلندي بيهي رهيس ۽ ڪجهه سوچڻ
لڳس — ٿڌو ساهه کڻي مون چيو:

"هي وڻ آسماني آزادي جي روبرو صبح جي
هير جي حرڪتن کان فرحت اندوز ۽ جلال
آزادي جي سلهون سج چنڊ جي ڪرڻن کان
خوش ٿي رهيا آهن — هي پکي گوشه - حريت سان
سر گوشيون ڪري رهيا آهن ۽ آبشارن جي ويجهو
آزاديءَ جي چوڌاري لامارا ڏئي رهيا آهن - هي
گل آزاديءَ جي فضا ۾ پنهنجي خوشبوءِ جي
هڳاءُ سان دماغ کي معطر ڪري رهيا آهن — ۽
صبوح جي ڪنوار جي اچڻ ڪري ٿڙي رهيا آهن -
مطلب ته هن جهان جي هر شيءِ طبيعي قانون جي
تحت گذر ڪري رهي آهي ۽ خوش آهي - پر
هڪ انسان آهي، جو هن نعمت کان محروم آهي-
سندس پاڪ ۽ بي اندازه روح، دنيا جي محدود
قانونن ۾ جڪڙيو ويو آهي - سندس جسم ۽ روح
لاءِ هڪ قانون ٺاهيو ويو آهي جو ناقص به آهي

۽ سخت به ـ سندس جذبات ۽ خـــواهشن لاءِ خوفناڪ ۽ تنگ قيد خانو بڻايو ويو آهي ۽ سندس دل ۽ دماغ لاءِ هڪ اونهي اونداهي قبر کوٽي وئي آهي ـ جيڪڏهين ڪوبه هن ظلم ۽ بي انصافي جي خلاف آواز بلند ڪريٿو ته ماڻهو ان کي باغي، بدمعاش ۽ بد اخلاق ڪوٺين ٿا ـ ايتري قــدر ڪريل ۽ ذليل جو ڪيس قتل ڪيو وڃي ـ

پر ڇا انسان هميشه سماج جي هن ناڪــاره قانون جي غلامي ڪندو رهندو، يا زمانو ڪيـــس روحاني اصول تي زندگي بسـر ڪــرڻ لاءِ آزاد ڪرائيندو؟ ڇا انسان هميشه ذلت جي غــارن ۾ پيو رهندو ـ يا پنهن جون اکيون سچ تي کوڙيندو ته جيئن پنهنجي جسم جو پاڇو ڪن ڪچـري ۽ مرده کوپرين تي پوندو نه ڏسي؟"

★

قبرن جي فرياد

امير، انصاف جي ڪرسيءَ تي جلوه افروز هو - سڄي ڪبي سلطنت جا عاليءِ دماغ وزير هئا، جن جي جهونن چهرن تي علم و فضل جو نور چٽيل هو - هيڏانهن هوڏانهن سپاهي تلوارون جهليو ۽ نيزا اُيا ڪيو بيٺا هئا - سامهون تماشبينن جو ميڙ هو، جنهن ۾ ڪي ته اهڙا هئا جنڪي فقط تماشي جو شوق گهلي آيو هو - ۽ ڪي اهڙا هئا جنڪي تازن ڏوهن جي فيصلي جو انتظار هو -

سيني جا ڪنڌ جهڪيل، نگاهون هيٺ ۽ ساهه روڪيل هئا، ڇو ته امير جي اکين ۾ هڪ قوت هئي جا مٿن رعب ۽ خوف طاري ڪري رهي هئي ۽ سندن دلين ۾ توجهه ۽ خواهش جو ٻج رتبي رهي هئي -

مجلس ختم ٿي ۽ فيصلي جي گهڙي قريب اچي

وٺي - امير پنهنجو هٿ مٿي کڻي ۽ بلند آواز ۾ چيائين:

"ڏوهين کي هڪ هڪ ڪري منهنجي اڳيان حاضر ڪيو ۽ ٻڌايو! سندن ڏوهه ۽ گلا ڪهڙا ڪهڙا آهن؟"

قيد خاني جو در کوليو ويو، جنهن جون ڪاريون پٿيون اٿيون معلوم ٿي رهيون هيون جيئن اوباسي ڏيندي وقت ڪنهن خوفناڪ جانور جي نڙي! سندس هڪ ڪنڊ مان هٿڪڙين ۽ بيڙين جي ڇم ڇم سان گڏ قيدين جي آهه و زاري جا آواز بلند ٿيا - ماڻهن نگاهون مٿي کنيون ۽ ڪنڌ موڙي موڙي ڏٺو - جڻ ته اُن قبر جي اونهائين مان موت جي شڪار کي نڪرندي ڏسڻ ڪاڻ، پنهنجي نگاهن جي ذريعي قانون سان اڳرائي ڪرڻ چاهي ٿي -

ٿوري دير کان پوءِ ٻه سپاهي هڪ نوجوان جا ڏورا ٻڌي، عدالت جي ڪمري ۾ آيا، جنهنجي نراڙ جا وٽ ۽ مکڙي مهانڊا، خود داري ۽ حوصله مندي جو آئينو هئا - هن کي ڏوهين جي ڪٽهڙي ۾ ڌڪي سپاهي ٻه قدم پوئتي هٽي ويا - امير ٿوري دير تائين ڪيس غور سان ڏٺو ۽ پڇيو:

”هن نوجوان جو ڪهڙو ڏوهه آهي؟ جو اسان جي سامهون اهڙو اوچو گهاٽ ڪيون بيٺو آهي جو جڻ ته عدالت جي ڪٽهڙي ۾ ناهي پر ڪنهن نخر جي جاءِ تي آهي!“

سلطنت جي وزيرن مان هڪ جواب ڏنو:-

”هي قاتل آهي، ڪلهه هن حڪومت جي هڪ ذميدار آفيسر جو، جڏهين هو سرڪاري طرح گهوٽن جو گشت ڪري رهيو هو، مقابلو ڪيو ۽ کيس زمين تي ڪيرائي قتل ڪري ڇڏيو - جنهن وقت هڪي گرفتار ڪيو ويو تهن وقت مقتول جي رت ۾ رنگيل تلوار سندس هٿ ۾ هئي.“

امير ڪاوڙ مان ڪنبڻ لڳو ۽ غيظ ۽ غضب جا تير سندس اکين مان وسڻ لڳا - گجندي چيائين:

”هڪي تاريڪي ۾ واپس وٺي وڃي زنجيرن ۾ جڪڙيو ۽ سڀان صبح سندس ئي تلوار سان سندس سر قلم ڪري مرده جسم کي جهنگل ۾ اڇلي ڇڏيو ته سندس گوشت ڪانون ۽ ڳجهن جي خوراڪ ٿئي ۽ هوا سندس سڙيل لاش جي بدبوءِ سندس اهل و عيال ۽ يارن دوستن تائين پهچائي!!“

نوجوان کي قيدخاني ۾ موڪليو ويو، ماڻهن جون افسوس ڪندڙ اکيون سندس تعاقب ڪري

رهيون هيون ۽ فضا گهرن ۽ تڏن ساهن سان ڀرڀل هئي - هاء! هو مظبوط جسم ۽ حسين صورت نوجوان!!

هائي سپاهي هڪ نازڪ اندام ۽ حسين و جميل، نوجوان عورت کي گرفتار ڪري وٺي آيا، جنهن جي منهن تي مايوسي ۽ نااميدي جي زردي ڇانيل هئي - اکيون لڙڪن سان پر هئس ۽ ڪنڌ حسرت ۽ شرمساري جي بار کان جهڪيل!

امير ڪيس ڏسي ڪري پڇيو:

”۽ هن سڪل سڙيل عورت جو ڪهڙو ڏوه آهي؟ جا اسان جي سامهون اهڙي طرح بيٺي آهي جهڙي طرح حقيقت جي پر ۾ پاڇو!“

هڪ سپاهي جواب ڏنو:

”هيءَ هڪ بدڪار عورت آهي - ڪلهه رات جڏهين سندس مڙس گهر پهتو ته هيءَ پنهن جي ڪنهن يار سان ستل هئي، ڪيس پوليس جي حوالي ڪيو ويو ۽ سندس يار ڀڄي ويو -“

امير هن کي غور سان ڏنو ۽ هوءَ شرم کان زمين ۾ پيهي وئي - ظلم ۽ سنگدلي جي شدت کان ڏند ڪرٽيندي امير حڪم ڏنو:

”هنکي قيد خاني جي اونداهين ۾ وٺي وڃي

کنھن ۾ اچليو تہ ھيءَ پنھنجي سيج کي ياد ڪري، جنھنکي ھن پنھنجي بدڪارين سان تلپاڪ ڪري ڇڏيو آھي- ھن کي ماکيءَ ۾ ٿوھ جو پاڻي ملائي پياريو تہ ھيءَ انھن ڇمين جي لذت کي ياد ڪري، جي مذھب ۽ قانون جي نگاھن ۾ حرام آھن ۽ سپاھ صبح کيس ننگو ڪري شھر کان ٻاھر وٺي وڃو ۽ سنگسار ڪري سندس جسم کي اتي ئي پيل ڇڏيو تہ سندس گوشت بگھڙ ڇيري ڦاڙي کائين ۽ ھڏا ڪيوليون ماکوڙيون چٽ ڪن-"

نوجوان عورت قيدخاني جي الوتداھين ۾ گم ٿي وئي - ان وقت حاضرين امير جي عدل ۽ انصاف تي حيرت آميز خوشيءَ جو اظھار بہ ڪري رھيا ھئا ۽ ھن نوجوان عورت جي غمزده ڇھري جي دلڪشي ۽ ڏکويل نگاھن جي بيوسي تي افسوس بہ!

ھاڻي سپاھين ھڪ ڪمزور ۽ پوڙھي شخص کي آندو، جو پنھنجن ڏڪندڙن ۽ ٿڙڪندڙن گوڏن کي اڻين گھلي رھيو ھو ڇو تہ اھي سندس گوڏيءَ جا پراڻا قاتل دامن آھن- اياجھن نيڻن سان ٿن چئي طرفن ڏٺو، ويچاري جي نگاھن مان

مايوسي، محتاجي ۽ بد بختي ثمي رهي هئي -

اسير هن جي طرف ڏسي ڪري حقارت ڀريل انداز ۾ چيو:

" ۽ هن ناپاڪ شخص جو ڪهڙو ڏوهه آهي؟ جو اهڙي طرح ٻڌو آهي جيئن جيئرن ۾ مئل! "

هڪ سپاهي جواب ڏنو:

" هي چور آهي، ڪلهه رات جو هن ديول مان چوري ڪئي، پر معصوم راهبن کيس پڪڙي ورتو، تلاشي وٺڻ تي سندس جهوليءَ مان مقدس قربان گاهن جا ٿيرڻ نڪتا - "

اسير هڪي انهن ڏنو جيئن ڪا بکايل ڳجهه مئل جهرڪيءَ کي ڏسندي آهي ۽ وڏي آواز ۾ چيائين:

" هن کي قيد جي تنگ ۽ اونداهي ته خاني ۾ وجهي سندس جسم کي فولادي زنجيرن ۾ جڪڙيو! ۽ سڀاڻ صبح کيس هڪ وڏي وڻ ۾ لٽڪائي سندس ڳچيءَ ۾ ريشمي رسيءَ جي سرڪڻي ڦاهي وجهو! دم نڪري وڃڻ کان پوءِ سندس جسم کي اتي ئي ڇڏيو ته جيئن عناصر سندس انگريز جا سنڌ ۾ چڙ و چڙ ڪري ڇڏين ۽ هوا سندس جسم جي عضون کي اڏائي وڃي!! "

چور کي قيد خاني ۾ وٺي ويا ۽ ماڻهو پاڻ ۾ سس پس ڪرڻ لڳا:

”هن بي ايمان پوڙهي کي پاڪ دبول جي قانون چورائڻ جي جرئت ڪيئن ٿي؟“

امير انصاف جي ڪرسيءَ تان اٿيو ۽ سپاهين جي دستي سان روانو ٿي ويو -

سلطنت جا ڪاروباري به سندس پوئتان پوئتان روانا ٿيا ۽ تماشبين به آهستي آهستي ٽڙي پکڙي ويا - هاڻي ان جاءِ تي ڪير به نه هو سواءِ قيدين جي فريادن ۽ بي سهارن جي آهن جي، جي فضا ۾ اڃين لرزي رهيون هيون جيئن پتين تي پاڇا!

جو ڪجهه ٿيو هو سو ٿيو پر مان اتي ئي بيٺو رهيس، انهيءَ آئيني وانگر جو چرندڙ پرندڙ پاڇن اڳيان رکيل هوندو آهي - اُن وقت مان انهن قانونن تي غور ڪري رهيو هوس جي انسان، انسان لاءِ ٺاهيا آهن ۽ ان بيوقوفي تي مان دل ئي دل ۾ ڪڙهي رهيو هوس جنهن کي دنيا عدل ۽ انصاف چوي ٿي - مان ان وقت زندگي جي اسرار جي تلاش ڪري رهيو هوس ۽ هستي جي انجام سمجهڻ جي ڪوشش ڪري رهيو هوس، ايتري تائين جو منهنجو دماغ پريشان ٿي ويو -

فڪر منهنجي ذهن ۾ اُڀريون ڪري ٿي وڃن جيئن شفق بادلن ۾ لڪي ويندي آهي - آخرڪار سان اتان دل ٿي دل ۾ چوندو نڪتس:

”گاه زمين جي عناصر کي چوسي ٿو ۽ ٻڪريون ۽ رڍون گاه کي چٽ ڪن ٿيون، بگهڙ، رڍن ۽ ٻڪرين کي شڪار ڪري ٿو ۽ گينڊو بگهڙ کي ماري کائي ٿو - شينهن گينڊي کي ڦاڙهي وجهي ٿو ۽ موت شينهن کي فنا ڪري ڇڏي ٿو - ڇا ڪا قوت اهڙي به آهي جا موت تي غالب پئجي ظلمن جي سلسلي کي ابدي انصاف بڻائي ڇڏي؟ ڇا ڪا قوت اهڙي به آهي جا هنن سڀني مڪروه اسباب کي بهتر نتيجن ۾ تبديل ڪري ڇڏي؟ - ڇا ڪا قوت اهڙي به آهي جا زندگيءَ جي، هنن سڀني جزن کي سٽ ۾ ڪري کلندي کڏندي پنهنجو پاڻ ۾ جذب ڪري وٺي؟ - ڇا ڪا قوت اهڙي به آهي جا قاتل ۽ مقتول کي، بدڪار ۽ سندس يار کي، چور ۽ انهن ديول جي پادرين، جنهن جو مال چوري ڪيو ويو، ڪنهن اهڙي عدالت ۾ پيش ڪري جا امير جي هن عدالت کان گهڻو بلند ۽ عاليٰ هجي؟“

★

ٻئي ڏينهن، ماڻ شهر کان ٻاهر، انهن سرسبز ميدانن ۾ هليو ويس، جتي خاموشي مان موهيندڙ خوشبوءِ عام جام ڪندي آهي ۽ فضا جي پاڪيزگي، حسرت ۽ نااميدي جي انهن جراثيمن کي نابود ڪري ڇڏيندي آهي جي تنگ ۽ تاريڪ گهرن ۾ جنم وٺندا آهن - واديءَ جي قريب پهچي ڪري مون ڏٺو: عقابن، ڪانون ۽ ڳجهن جا ولر لامارا هڻي رهيا آهن، اهي ڪڏهين زمين تي لٿا ٿي ۽ ڪڏهين آسمان ۾ اڏاڻا ٿي - سڄي فضا سندن رڙين ۽ اڏرندڙن پرن جي ڦڙ ڦڙ سان گونججي رهي آهي - حقيقت حال کي معلوم ڪرڻ لاءِ ٻه چار قدم اڳتي وڌيس ته ڏٺم: هڪ مرد جو مرده جسم هڪ وڏي وڻ ۾ ٽنگيل آهي، هڪ عورت جو اگهاڙو لاش انهن پٿرن ۾ پيو

آهي جنهن سان ڪِس سنگسار ڪيو ويو آهي ۽ هڪ نوجوان جو ڏڌ ڌلڪ ۽ خون ۾ ليٿڙيل آهي ۽ گچي ٻري ڪري ٻئي آهي –

مان ٻيئي رهيس، منظر جي هيبت تاڪي سهن جي ٻيئائي تي هڪ ٿلهو ۽ اونداهو پردو وجهي ڇڏيو – سون اک ستي ڪنئي ته خون ۾ ليٿڙيل لاشن جي وچ موت جي ٻاچي ڪانسواءِ ڪجهه ڏسڻ ۾ نه آيو – موت کن ڏنو ته انساني قانون جي شڪار جي چوڪاري لاڙا ڦٽندڙ ڪانون جي ڪانءِ ڪانءِ سان گڏ تباهي جي فرياد ڪانسواءِ سون کي ڪجهه ٻڌڻ ۾ نه آيو -

”آدم جا تي اخت۔ جگرا جي ڪلهه تائين زندگيءَ جي جهوليءَ ۾ هئا، اڄ موت جي چنبي ۾ اچي ويا !!

تي شخص ! جن ظاهري طرح قانون جي خلاف ورزي ڪئي ۽ اندڙي قانون کين تيوزڙي نهايت سنگدلي سان پائمال ڪري ڇڏيو!!

تي هستيون! جنکي جيالت ڏوهي قرار ڏنو – چاڪاڻ ته اهي ڪمزور هيون - ۽ قانون کين موت جي حوالي ڪري ڇڏيو – ڇاڪاڻ ته اهو طاقتور هو!! “

هڪ شخص ٻئي شخص کي قتل ڪيو ته دنيا چيو:
”هي ظالم قاتل آهي!“ پر جڏهن امير هنکي قتل ڪرائي ڇڏيو ته چيو: ”هي امير انصاف ڪندڙ آهي!“

هڪ شخص ديول مان چوري ڪئي ته مائهن چيو: ”هي بدمعاش چور آهي!“ پر جڏهن امير سندس زندگي کسي ورتي ته چيائون: ”هي امير احترام جي قابل آهي!“

هڪ عورت پنهنجي مڙس جي امانت ۾ خيانت ڪئي ته سڀ نندا وڏا چوڻ لڳا: ”هيءَ ڪميڻي بدچال آهي!“ پر جڏهن امير سندس پوشاڪ لهرائي کيس بزارين ۽ گهٽين ۾ گهمرايو ۽ سيني جي سامهون سنگسار ڪرايو ته چيائون: ”هي امير شرافت جو پتلو آهي!“

خون وهائڻ حرام آهي پر امير جي لاءِ ڪنهن حلال ڪري ڇڏيو؟

مال چورائڻ ڏوهه آهي، پر ڪنهن کي زندگي جي نور کان محروم ڪري ڇڏڻ، عظمت ۽ بزرگي جو سبب ڪنهن قرار ڏنو؟

عورت جو مڙس جي امانت ۾ خيانت ڪرڻ

خراب آهي پر ڪيس سنگسار ڪرڻ ڪنهن سئو قرار ڏنو؟

اسين برائي جو مقابلو ان ڪان به وڏي برائي سان ڪيون ٿا ۽ چئون ٿا: ”هي قانون آهي!“

اسين فساد جو خاتمو ان ڪان به وڏي فساد سان ڪيون ٿا ۽ رڙيون ڪيون ٿا: ”هي ناموس آهي!“

اسين ڏوه تي غالب پوڻ لاءِ ان ڪان به وڏو ڏوه ڪيون ٿا ۽ شور ڪيون ٿا: ”هي انصاف آهي!“

ڇا امير ڪڏهين به پنهنجي ڪنهن دشمن کي قتل نه ڪيو آهي؟

ڇا هن ڪڏهن به پنهنجي ڪنهن ڪمزور زيردست جي مال ۽ جائيداد تي زبردستي قبضو نه ڪيو آهي؟

ڇا ڪا حسين عورت سندس شهواني جذبات ۾ طوفان برپا ڪرڻ جو سبب نه بڻي آهي؟

ڇا هو پنهن جي سموري زندگي ۾ انهن گناهن کان بچيو رهيو آهي، جو سندس لاءِ قاتل کي قتل ڪرائڻ، چور کي قاسيءَ تي لٽڪائڻ ۽ زانيءَ کي سنگسار ڪرائڻ جائز ٿي ويو؟

ڪير هو جنهن ڦاسي ڏئي لاءِ چور ڪــي وڻ ۾ لٽڪايو؟ ڇا هن جهان سان فرشتا هيٺ لهي آيا هئا، يا اهي ئي ماڻهو هئا جي هر شيءِ کي جــا انهن جي هٿ چڙهي وڃي ٿي، ماڻ جو ڪير سمجهن ٿا!

ڪير هو جنهن قاتل جو سر ڪپيو؟ ڇا آسمان کان پيغمبر نازل ٿيو هو؟ يا اهي ئي سپاهي هئــا جي ماڻهن کي قتل ڪن ٿا ۽ پاڻيءَ وانگر سندن رت وهائين ٿا!

ڪير هو جنهن زانيءَ کي سنگسار ڪيو؟ ڇا زهدان ـ شب زنده وار پنهنجي حجرن مان نڪري آيا هئا؟ يا اهي ئي ماڻهو هئا جي هر وقت گناهن ۾ پريل ۽ اونداهي جي پردن ۾ لڪي ڪــري موجون ڪن ٿا!

قانون ــــــــ قانون ڇا آهي؟ ڪير آهــي جنهن ڪيس سج جي ڪرڻن سان گڏ آسمان ڪــان هيٺ لهندي ڏٺو آهي؟ ڪهڙو بشر آهي جنهـــن الله جي دل کي ڏسي ڪري عالم انساني جـــي متعلق سندس مرضيءَ کي حاصل ڪيــو آهي؟ ۽ ۽ ڪهڙي زماني ۾ فرشتا انسانن کي چوڻ آيا هئا تہ ”ڪمزورن کي زندگي جي نور کان محـــروم

ڪري ڇڏيو! غريب ۽ زبون حال مائين کي موت جي تير جو نشانو بڻايو ۽ خطاڪارن کي فولادي پيرن سان چيپاڻي ڇڏيو!!"

منهن جو دماغ انهن فڪرن جي ڪشمڪش ۾ ۽ منهن جا جذبات انهن خيالن جي چڪتاڻ ۾ مبتلا هئا جو مون ڪنهن جي قدمن جو آواز ٻڌو، جو آهستي آهستي منهنجي ويجهو ٿي رهيو هو. مون ڏٺو: هڪ نوجوان عورت، ويڙهيل سيڙهيل، ڊنل ڊائل، خوف سان ڇڻي طرفن ڏسندي، وڻن جي جهنڊ مان نڪتي ۽ انهن ٺهي لاشن وٽ وئي، جڏهين هن نوجوان جو وڍيل سر ڏٺو تڏهين رنج ۽ غم ڪان دانهن نڪري ويس ۽ ان جي طرف نوڙي ڪري ڪيس پنهنجي ڏڪندڙ ڪرائين جي وچ ۾ کڻي ڪيو، سندس اکين مان بي اختيار لڙڪ جاري ٿي ويا ۽ هن مقتول جي گهنڊيدار وارن کي پنهنجي هٿ ۾ کڻي ڪري هڪ اهڙي دردناڪ ۽ دل چيريندڙ آواز ۾ روئڻ شروع ڪيو جو سندس دل جي گهرائين مان نڪري رهيو هو، جڏهين هوء روڄ راڙي ۽ ماتم جي شدت ڪان ماندي ۽ حسرت ۽ نا اميدي جي هجوم ڪان هارائي ويئي تڏهين پنهنجي هٿن سان

جلدي جلدي قبر کوٽڻ لڳي - هڪ چڱي موچاري قبر کوٽڻ کان پوءِ هن نوجوان جي لاش کي گهلي اُنهيءَ ۾ وڌو ۽ هڪ قيامت خير اطمينان سان سندس رت ۾ رنگيل سر کي سندس ٻنهي ڪلهن جي وچ تي رکي ڪري قبر کي مٽيءَ سان لٽي ڇڏيو ۽ انهيءَ تلوار جي ڦر کي قبر مٿان کوڙي ڇڏيو، جنهن سان سندس سر وڍيو ويو هو - جڏهين هوءَ وڃڻ لڳي تڏهين مان سندس طرف وڌيس، مونکي ڏسي ڪري هوءَ ڇرڪي وئي ۽ خوف کان ڪيس اهڙي نه ڏڪڻي اچي ورتو جو هوءَ زمين تي ڪري پئي - گرم گرم لڙڪ، بارش وانگر سندس اکين مان جاري هئا، تڏو ساهه پرينديءَ هن چيو:

” جيڪڏهين تنهنجي خواهش هجي تہ امير وٽ پلي منهنجي شڪايت ڪر! چاڪاڻ تہ منهن جي لاءِ اهوئي بهتر آهي تہ مان مري وڃان ۽ ان شخص سان وڃي ملان جنهن مون کي بدنامي جي چنبي مان ڇڏايو، ان جي مقابلي ۾ جو مسان سندس لاش کي گجهن ۽ جهنگلي جانورن جي خوراڪ لاءِ ڇڏي ڏيان — “

مون چيو:

” مصيبت جي ماريل ڀيڻ! مان تہ پاڻ تنهن

جي اچڻ کان اڳ هن جي جواني جي موت تي ماتم ڪري چڪو آهيان - مون کان نہ ڏڄ، پر مونکي ٻڌاءِ! هن توکي ڪهڙي طرح بدنامي جي چنبي کان نجات ڏياري؟"

غم جي شدت کان سڌڪا ڀريندي هن چيو:

"امير جو موڪليل هڪ آفيسر ڍل وصول ڪرڻ لاءِ اسان جي ڳوٺ ۾ آيو، جڏهين هن مون کي ڏٺو تہ خوفناڪ پسنديدگيءَ جي چمڪ سندس اکين ۾ پيدا ٿي ۽ هن منهنجي غريب پيءُ تي ايتري تہ وڏي ڍل مڙهي، جنهنکي ڪوبہ دولت مند ڏئي نہ ٿي سگهيو، ڍل جي سونين مهرن جي عيوض هن مونکي امير جي محل ۾ پهچائڻ لاءِ جهليو - مون روئي روئي ڪيس رحم جي درخواست ڪئي پر هن هڪ ٻہ نہ ٻڌي - مون ڪيس پنهنجي پيءُ جي ٻڍاپي جو واسطو ڏنو، پر سندس دل نہ پني - مجبورن مون دانهون ڪوڪون ڪري ڳوٺ وارن کان مدد گهري، تہ هي نوجوان جو منهنجو مڱيندو بہ هو، آيو ۽ مونکي هن ظالم جي هٿن مان ڇڏايائين - آفيسر غصي جي ڪري آپي کان ٻاهر نڪري ويو ۽ چاهيائين تہ ڪيس ساري وجهي پر نوجوان ڦرتي ڪئي ۽ سامهون پيت تي

ٿنگيل ترار لاهي ۽ آفيسر کي زمين تي ڪيرائي هڪ ئي هٿ سان سندس ڪم پورو ڪري ڇڏيو. مردانگي جي ناموس کيس پنهنجي لاءِ مجبور ته ٿيڻ ڏنو، جو علم ڏوهارين جو ڪم آهي - هي شجاعت ۽ خودداري جو پتلو اتي ئي بيٺو رهيو ايتري تائين جو سپاهي آيا ۽ کيس گرفتار ڪري وٺي ويا.

اڄ چٽي هن موت ڏي اهڙي نظر سان ڏٺو جنهن منهنجي دل کي چيري وڌو ۽ سيني ۾ غم جي آگ جا شعلا ڀڙڪائي ڇڏيا - هوءَ ٽڪرا ٽڪرا قدم کڻي اتان هلي وئي. قضا سندس دردناڪ آواز ۽ دل ڏاريندڙ روح راڙي سان گونجندي رهي.

ٿوري دير کان پوءِ موت ڏٺو ته هڪ نوجوان ڪوٺ جي ٻانهن سان پنهنجو منهن ڍڪيو اچي رهيو آهي - زانيه جي لاش ويجهو پهچي هن پنهنجو ڪوٽ لاٿو ۽ هن جي اگهاڙي جسم تي وجهي ڇڏيو - پوءِ خنجر سان جو دل ٽٽل هئو، قبر کوٽيائين ۽ آهستگي سان سندس لاش کي کڻي ان ۾ دفن ڪيائين، اهڙي طرح جو سندس ڳوڙهن سان اکڙين جي لالي هٽي ۽ دل قابوءَ کان ٻاهر - ان کان واندي ٿيو کان پوءِ هو آس پاس جي

ٻوڙن مان گل ٻٽي هڪ گل دستو ٺاهيو ۽ انهيءَ قبر تي رکيو - جڏهن هن وڃڻ جو ارادو ڪيو تڏهن مون کيس ٻيهارڊو ۽ چيو:

”تهجو هن ٻي ٻار ۽ مددگار عورت سان ڪهڙو ناتو آهي، جو تو جان جوکي ۾ وجهي امير جي حڪم جي خلاف ورزي ڪئي ۽ سندس چچريل لاش کي شڪاري پکين جي خوراڪ ٿيڻ کان بچايو؟“

هن منهن جي طرف ڏٺو، سندس اکيون جي رنج ۽ بيداريءَ جي ڪري ڳوڙهن هيون سي چڱيءَ پر سندس ڏکن سورن جو داستان ٻڌائي رهيون هيون - گهٽيل آواز ۾ ڏک سان ڀريل ٿڌا ساهه کڻندي، هن چيو:

”مان اهوئي بدنصيب آهيان جنهن جي ڪري هن کي سنگسار ڪيو ويو آهي - ملان ۽ هيءَ انهيءَ وقت کان هڪ ٻئي کي گهرندا هئاسين جڏهين اسين اڃان ننڍڙا هئاسين ۽ گوڏن ۾ ڪيڏندا وتندا هئاسين - عمر سان گڏ اسانجي محبت به وڌندي رهي - ايتري تائين جو اها اسان جي دلين جي ملڪه بڻجي وئي جنهن جي خدمت اسان پنهنجو ايمان سمجهندا هئاسين - محبت اسان ٻنهي کي پنهن

جي طرف مائل ڪيو ۽ جڏهين ڏنائين تہ اسان پنهنجي روح جو هر مزو سندس لاء وقف ڪري ڇڏيو آهي تڏهين سيني سان لڳايائين -

هڪ ڏينهن جو ذڪر آهي تہ مان شهر ڪان ڪيڏانهن ٻاهر ويل هوس تہ هن جي والد سندس شادي زوري هڪ اهڙي شخص سان ڪرائي جنهن ڪان ڪيس بي حد نفرت هئي - جڏهين مان موٽي آيس ۽ مون کي هن حادثي جو اطلاع مليو تہ منهن جا ڏينهن وڏا ۽ اونداهين راتين ۾ بدلجي ويا ۽ منهنجي زندگي هڪ سانده ڪشمڪش ۽ هميشہ جو عذاب بڻجي وئي - مان پنهنجي جذبات کي دٻائڻ ۽ .... پنهن جي نفس جي خواهش تي غالب پوڻ جي ڪوشش ڪندو رهيس، پر محبت کي موتي فتح حاصل ٿي ۽ مونکي چوري چوري هن وٽ اڻين وٺي وئي جيڏن اڪين وارو انڌي کي وٺي ويندو آهي -

خوش قسمتي سان مونکي هن جون نور سان ڀريل اڪين ڏسڻ ۽ سريلي آواز ٻڌڻ جو موقع مليو -

مون ڏٺو تہ هن اڪيلي ويٺي ٿي پنهن جي قسمت تي رنو، پنهن جي ان محبت جو ماتم ڪري رهي هئي جا خوشحال تيڻ ڪان اڳ ٿي

سماجي جهالتن تي قربان ڪئي وئي - سان تـوري فاصلي تي سندس ساهون وينھ - خاموشي اسانجي گفتگو هئي ۽ پاڪبازي اسان جي محافـظ - پــر افسوس جو هڪ ڪلاڪ ٿي نہ گذريو هو جـو اوچتو سندس مڙس آيو - مونکي ڏسندي ئي هن جا ڪميڻا جذبات سجاڳ ٿيا ۽ هن پنهنجي بيدرد هٿن سان هن جي نازڪ گردن پڪڙي رڙيــون ڪرڻ شروع ڪيون:

"يارو! اچو!! رنڊيءَ ۽ سندس يار کي ڏسو!!!"

پاڙيسري ڊڪندا ڊوڙندا آيا ۽ ڪانئن تــوري دير پوءِ پوليس بہ اطلاع ملڻ تي آئي - ظـالــم مڙس هن غريب کي سپاهين جي سخت ۽ بيرحـم هٿن جي حوالي ڪيو جي ڪيس زبردستي اهــڙي حالت ۾ وٺي ويا جو هوءَ پنهنجا وار پٽينــدي ۽ ڪپڙا ڦاڙيندي رهي — رهيس سان، سو مونڪــي گرفتار ڪرڻ تہ درڪنار پر ڪنهن هـــي بہ نہ پڇيــو: "تون ڪير آهين؟" اندو قانون ۽ ذليل سماج عورت جي خطا معاف نہ تــو ڪــري، جيڪڏهن ڪانئس ڪا غلطي ٿي وڃي، پر مــرد سندس مقابلي ۾ ڪيئن بہ معافي ۽ در گذر جـو مستحق آهي -

نوجوان پنهن جي ڪپڙن سان منهن ڍڪي شهر ڏانهن موٽي ويو ۽ مان پنهن جي جڳهه تي ويٺي ڪيس غور سان ڏسي رهيو هوس ۽ تڏا ساهه پريندو رهيس -

جنهن وقت ڪنهن هوا جي جهوٽي وڻ جي ٽارين کي لوڏيو تي ته ڦاسيءَ تي لٽڪيل چور جو لاش به لڏيو تي ۽ چڻ ته هوا ۾ رهندڙ روحن کي التجا ڪري رهيو هو ته ڪيس به ڦاسيءَ تان لاهي ڪري غيرت ۽ محبت جي شهيدن جي پر ۾ زمين جي سيني مٿان سمهارين -

هڪ ڪلاڪ کان پوءِ قاتل تتل رلي ۾ هڪ ڏٻري ۽ ڪمزور عورت نظر آئي - ڦاهيءَ تي ٽنگيل چور جي لاش ويجهو پهچي بيهي رهي ۽ ڏانهون ڪري پنهنجو سينو ڪٽڻ لڳي - ٿوري دير کان پوءِ هوءَ وڻ تي چڙهي ۽ پنهنجي ڏندن سان رسيءَ کي ڪپيائين - لاش زمين تي ائين ڪريو جيئن پاڻيءَ ۾ پنل ڪپڙو ڪرندو آهي - هاڻي اها عورت هيٺ لٿي ۽ انهن ٻنهي ٽڻين قبرن جي پرسان هڪ بي قبر کوٽي لاش کي دفن ڪيو ۽ مٿس مٽي وجهڻ کان پوءِ آس پاس کان به ڪانيون ڪٺي آئي هئي جنهن جو صليب ٺاهي قبر جي مٿن ڪان

ڪوڙيائين -
جڏهين هن وچڙ جي ارادي سان پنهنجو منهن ان طرف ڪيو جتان هوءَ آئي هئي ته مون ڪيس بيهاري پڇيو:
”توکي اهڙي ڪهڙي ضرورت پئي جو هڪ چور کي دفنائڻ لاءِ هت آئين؟“
لڙڪن سان ڀريل اکين سان، جن کي رنج ۽ بدبختي جي پاڇن ڪاراٽي ڇڏيو هو، هن مونڏي ڏنو ۽ چيو:
”هي منهنجو پاڪدامن ۽ نيڪ ڪردار مڙس آهي جو ڪلهه تائين منهنجي مصيبتن جو ساٿي ۽ منهنجن ٻچن جو غمگسار ٻيءُ هو ـــــ منهن جن انهن پنجن ٻارن جو ٻيءُ جي بکئ کان ڦٿڪــي رهيا آهن، جن مان سڀني کان وڏو اٺن سالن جــو آهي ۽ سڀني کان ننڍو ٿڃ پياڪ آهي! هي چــور ناهي پر ڪڙمي هو ۽ ديول جي زمين ڪاهڻ جو ڪم ڪندو هو، جنهن جي بدلي ۾ پادري ڪيس صرف ايتري ماني ڏيندا هئا جنهن کي اسين شــام جو کائڻ کان پوءِ صبح جي لاءِ هڪ گــره به نه بچائي سگهندا هئاسين - هن پنهنجي سموري جواني ديول جي ٻنين کي پنهنجي رت ۽ پگهر سان آباد

ڪرڻ ۽ انهن جي باغن کي پنهنجي ٻارن جـــي
قوت سان سر سبز رکڻ ۾ قربان ڪري ڇـڏي.
پر ان محنت ۽ جانفشاني جو بدلو کيس ھي مليو
جو جڏهين پوڙھو ٿيو تہ تمام گهڻي محنـــت
کيس ٿڪائي وڌو ۽ نت نئين بيمارين اچي گهيريو
تہ کيس هيئن چٽي ڪڍيو ويو تہ "ھاڻي دنيـول
کي تنهنجي ضرورت نہ رهي. جڏهين تنهن جا ٻار
جوان ٿين تہ ٻوءِ اسان وٽ موڪلجانءِ تہ کيـن
تنهنجي جاءِ ڏيون." هن ٻاڍرڻ اڳيان منٿـــون
آزيون ڪيون ۽ جڏهين انهن تي ڪوبہ اثر نہ ٿيو
تہ فرياد لاءِ مونکي انهن وٽ موڪليائين. مان ويس
۽ مسيح ناصريءَ جو واسطو وجهي کين رحم جي
درخواست ڪيم. مون کين فرشتن ۽ خـــدا جي
نيڪ ٻانهن جا قسم وڌا ليڪن نہ انهن کي اسـان
ٻنهي زال مڙس تي ڪو ترس آيو نہ اسان جـــي
معصوم ۽ يڪايل ٻارن تي. مجبور ٿي منهن جـو
مڙس محنت مزوري جي خيال سان شهر ويو. پر
اتان بہ هو ناڪام واپس موٽيو ڇاڪاڻ تہ بنگلن ۾
رهندڙ خدمت چاڪري لاءِ بہ تندرست ۽ توانـا
جوان پسند ڪن ٿا. چئني طرفن کان مايوس ٿي
ڪري هي ٿڪجي نڪتو، پر ماڻهن کيس خيرات جي

۾ قابل نہ سمجھيو بلڪ هيئن چوندا لنگهي ويا تہ ”تو جهڙي ڪاهل ۽ حرام هڏ کي خيرات ڏيڻ جائز ناهي.“

هڪ رات جو ذڪر آهي، غربت ۽ لاچاري اسان کي اڌ مئو ڪري ڇڏيو هو، ٻار ٻڪ ڪان زمين تي ليٽڙاٽيون پائي رهيا هئا، ڪجھ واري ٻار منهن جي ڇاتي تي چوسي پير ڪير نہ هٽڻ ڪري زار زار روئي رهيو هو. هي حال ڏسي منهن جي مڙس جي منهن جو رنگ اڏامي ويو ۽ هو رات جي اونداهي ۾ نڪي ڪري ديول جي ان ڪوٺڙي ۾ وڃي گهريو جنهن ۾ پادري اناج شراب جو ذخيره رکندا آهن، پنهنجي پٺيءَ تي هڪ ڳوڻ کڻي جڏهين موٽي رهيو هو تہ پادري سجاڳ ٿي پيا ۽ کيس پڪڙي خوب ماريو ۽ گاريون ڏنيون صبح ٿيڻ تي هيئن ڇڏي کيس پوليس جي حوالي ڪيو ويو ”هي چور آهي جنهن ديول جا سونا ٿانو چوري ڪري کڻي وڃڻ چاهيا ٿي.“ سپاهي هن کي گرفتار ڪري وٺي ويا ۽ امير جي حڪم سان ڦاهيءَ چاڙهايو تہ جيئن سندس گوشت سان ڳجهون ۽ ڪانو پنهنجو پيٽ ڀرين، فقط ان گناهہ جي بدلي ۾ تہ هن اناج جي وڏيڪ حصي

مان ٻنهجي ٻچڻ جو پيٽ ڀرڻ چاهيو ٿي، جو هن ديول جي نوڪريءَ واري زماني ۾ ٻنهجي محنت سان جمع ڪيو هو.

غريب عورت هاي وئي. سندس پڳل ٿتل لفظن مان غمگين ٻاچا بلند ٿي ڪري چئني طرفن اهڙي طرح پکڙجي ويا جيئن دونهين جي ٿنڀن مان هوا ڪيڏندي رهي هجي.

★

مان انهن ٿنهي قبرن جي وچ ويٺو هوس، ان ڏکندڙ ڪنبندڙ ڏوهاري وانگر جنهنجي زبان دل جي بي حد صدمي بند ڪئي هجي ۽ سندس اکين مان اڙڪن جو هڪ قطرو ڳل تي ٿمي اچي جو سندس سيني جذبات جو آئينيدار هجي. سوڻ ڪجهه سوچڻ چاهيو پر منهنجو ذهن ان لاءِ آماده نه ٿيو چاڪاڻ ته ذهن ان ڳل مثل هوندو آهي جنهن جون پنکڙيون اونداهي ۾ مرجهائجي وڃن ٿيون ۽ رات جي ٻاچن کي پنهنجي خوشبوءِ سان نه ٿيون نوازين.

مان ويٺو هوس ۽ انهن قبرن مان مظلوميت جي فرياد آيري رهي هئي — جهڙي طرح ساڙيءَ جي خلائن مان ڪو هيرو ايرندو آهي. ۽ مون

تائين پنهنجو آواز پهچائڻ لاءِ منهنجي ڪنن جي چوڌاري ڦري رهي هئي -

مان خاموش بيٺو هوس - جيڪڏهين انسانيت خاموشي جي گفتگو سمجهي سگهي ها ته جانوريت مقابلي ۾ الوهيت کي وڌيڪ قريب هجي ها -

مان بيٺو تڏا ساهه کڻندو رهيس - جيڪڏهن منهنجي تڏن شوڪارن جا شعلا آس پاس جي وڻن کي ڇهن ها ته اهي به لرزي اٿن ها، پشيماني جي سبب پنهنجون پاڙون ڇڏي سرڪن ها، پنهن جي تارين سان امير ۽ سندس فوج جو مقابلو ڪن ها ۽ پنهنجي ٽڙن سان ديول جون ديواريون پاڙ رين جي مٿان ڪيرائين ها -

مان بيٺو ڏسي رهيو هوس، منهنجي نگاهن سان گڏ لطف ۽ شفقت جي شيريني ۽ رنج ۽ غم جي تلخي انهن ٽئين قبرن تي وسي رهي هئي - هڪ نوجوان جي قبر تي جنهن هڪ ڪمزور ۽ بي سهاري ڪنواري ڇوڪري جي عزت بچائي ۽ ان ڏاريندڙ ڦاڙيندڙ جانور جي چنبي کان ڇڏايو ۽ ماڻهن سندس شرافت ۽ شجاعت جي بدلي سندس سر ڪپي ڇڏيو - هن نوجوان ڇوڪريءَ اها تلوار سندس قبر تي انهيءَ لاءِ کوڙي هئي ته ظلم ۽

جهالت جي حڪومت ۾ مردانگيءَ جي انجام جو داستان ٻڌائڻ لاءِ دنيا جي سامهون هڪ يادگار باقي رهي -

هڪ نوخيز حسين عورت جي قبر، جنهن کي جسماني خواهشن جي بيدار ٿيڻ کان اڳ روحاني محبت ڇهيو، ۽ هوءَ سنگسار ڪئي وئي، فقط ان لاءِ ته سندس دل مرندي دم تائين پنهنجي محبوب جي امانت کانسواءِ ٻي ڪنهن شيءِ کي قبول نه ڪيو - سندس حبيب سندس مٽيءَ تي گلن جو گلدستو ان لاءِ سجايو هو ته اهي مرجهائڻ ۽ ڇڻڻ کان اڳ انهن حسين جي انجام تي روشني وجهن، جن کي محبت آن قوم ۾ عزت ۽ امتياز بخشيو، جنهن کي ماديت انڌو ۽ جهالت ٻوڙو ڪري ڇڏيو آهي ---- ۽ هن غمزده مفلس جي قبر تي، جنهن جون ٻانهون ڌنوڙ جي ڌڻي ۽ باغن جي خدمت ڪندي ڪندي ٿڪجي پيون ته پاڻ ريشن ٻين مضبوط ٻانهن کان ڪم وٺڻ لاءِ ڪس ٻاهر ڪڍي ڇڏيو - مجبور ٿي ڪري هن چاهيو ته محنت مزوري ڪري پنهنجي ننڍڙن ٻچڙن لاءِ ڪو ماني ٽڪيو حاصل ڪري - پر ڪنهن به کانئس ڪم وٺڻ پسند نه ڪيو - پوءِ هن پنهنجي خودداريءَ

جو گاوٗ گهٽي پڻ چاهيو پر ڪنهن الله جي بندي کيس خيرات به نه ڏني ۽ جڏهين سڀني طرفن کان مايوس ٿي ويڻ کان پوءِ هن ڪوشش ڪئي ته آن اناج مان جنهن کي هن رت ۽ پگهر جي پورهئي سان جمع ڪيو هو ڪجهه ٿورو آن ڪٽي اچي ته ماڻهن کيس پڪڙيو ۽ امير ڦاهيءَ چاڙهائي ڇڏيس - سندس بيوه سندس ڦر تي صليب ان لاءِ کوڙيو هو ته رات جي خاموشيءَ ۾ آسمان جي تارن ڪي انهن پادرين جي ظلم جو شاهد بڻائي جي مسيحي تعليمات کي انهن تلوارن سان بدلي ڇڏين ٿا، جن سان سر ڪٽيا وڃن ٿا ۽ جن جون تيز ڌارون مسڪين ۽ ڪمزورن جي جسمن کي پنهنجي غذا بڻائين ٿيون -

آفتاب شفق جي پردي ۾ روپوش ٿي ويو هو ڇڻ ته انسانن جون مصيبتون ڏسندي ڏسندي ٿڪجي پيو آهي ۽ انهن جي ظلم ۽ ستم جي زيادتن کيس عاجز ڪري ڇڏيو آهي - شام، تاريڪي ۽ سڪون جي تندن سان اُڻيل هڪ ٿلهي چادر نهندي اچي رهي هئي ته جيئن کيس فطرت جي جسم مٿان وڇائي - مون آسمان ڏي ڏسي ڪري قبرن ۽ سندس پيرن طرف هٿ ڪنيا ۽ بلند

آواز ۾ چوڻ شروع ڪيم:

”او شجاعت ۽ مردانگي! هيءَ تنهنجي ئي تلوار آهي جا منيءَ ۾ ڪتل آهي!!“

”او محبت! هي تنهنجا ئي گل آهن جن کي باهه جي شعلن جهتيو آهي!!“

”۽ او مسيح ناصري! هي تنهنجو ئي صليب آهي جنهنکي رات جي اونداهين لڪائي ڇڏيو آهي!!“

★

فنڪار

جڳه : بيروت ۾ يوسف مسرت جو گهر

زمانو: سومر خزان جي هڪ رات -
سنه ۱۹۰۱ع

افراد

پال — گويو ۽ اديب

يوسف مسرت — اديب ۽ مضمون نگار

مس هيلينا مسرت — يوسف مسرت جي ڀيڻ

سليم — شاعر ۽ عود نواز

خليل — سرڪاري ملازم

پردو ڪرجي ٿو

يوسف مسرت جي گهر جو هڪ
سينگاريل ڪمرو، جنهن ۾ چئني طرفن
ڪتابن ۽ ڪاغذن جا ڍير آهن - خليل
پائيپ پي رهيو آهي - مس هيلينا مسرت
ڪجهه آڻي رهي آهي ۽ يوسف مسرت
سگريٽ جو دونهون اڏائي رهيو آهي -

خليل - (يوسف مسرت جي طرف مخاطب ٿيندي)
اوهان جو مضمون "فنون لطيفه ۽ ان جو
اخلاقي اثر" اڄ منهنجي نظر کان گذريو -
قسم خدا جو! واه جو لکيو اٿو!! جيڪڏهن
منجهس مغربي رنگ نه هجي ها، ته حقيقت
هي آهي ته پنهن جي موضوع جي لحاظ

کانَ بهترين مضمونَ هو - مسرت صاحب! مان انهن ماڻهن مان آهيان جي فرنگي ادب جي اثرات کي عربي زبان لاءِ نقصانڪار سمجهن ٿا -

يوسف مسرت - (مرکندي) اوهانَ ٺيڪ فرمايو، اوهان جو فرنگي لباس پهرڻ، فرنگي ٿانون ۾ کاڌو کائڻ ۽ فرنگي ڪوچن تي ويهڻ خود اوهان جي قول جي ترديد ٿو ڪري- انهن سيني ڳالهين کانسواءِ مان ڏسندو آهيان تہ اوهان عربي ڪتابن جي مقابلي ۾ انگريزي ڪتابن جي مطالع طرف وڌيڪ مائل آهيو.

خليل : انهن متاچري ڳالهين کي ادب ۽ فن سان ڪوبہ واسطو ڪونهي -

يوسف مسرت - نہ! تعلق آهي ۽ تعلق بہ زندھ ۽ فطرتي تعلق!!! جيڪڏهين اوهان ذرو غور ڪيو تہ معلوم ٿي ويندوءِ تہ فن اسان جي رهڻي سهڻي، اسان جي لباس، اسان جي مذهبي ۽ اجتماعي روايتن سان نہ پر اسان جي سماجي زندگيءَ جي هر پاڱي سان گهرو تعلق رکن ٿا -

خليل - مجيم تہ مجبورا ہون کي يورپ جون کي شيون اختيار ڪرڻيون ٿيون پون پر تنهن هوندي بہ مان مشرقي آهيان ۽ مرندي دم تائين مشرقي رهندس ۽ اهوئي سبب آهي جو مان چاهيان ٿو تہ عربي ادب سيني اجنبي اثرات کان پاڪ ۽ صاف رهي -

يوسف مسرت - خوب: تنهن جو مطلب هي ٿيو تہ اوهان عربي زبان ۽ ادب کي موت جي ننڊ سمهارڻ گهرو ٿا -

خليل - اهو ڪيئن؟

يوسف مسرت - قديم قومون جيڪڏهن جديد قومن جي ثمرات کان فائدو نہ وٺن تہ سندن ادب مري وڃي ٿو ۽ سندن معنوي زندگي تباہ ٿي وڃي ٿي -

خليل - اوهان جي ڳالهہ دليل طلب آهي -

يوسف مسرت - هڪ نہ پر هزارين دليل!

(ايتري ۾ پال ۽ سليم اچن ٿا ۽ حاضرين سندس آجيان لاءِ اٿن ٿا)

يوسف مسرت - اچو! سائين اچو!! (پال جي طرف رخ ڪري) بلبل - شام تشريف فرمايو!!

(مس هيلينا، پال جي طرف ڏسي ٿــي ۽
سندس ڳالهه لاءِ ڪجهه مائل ٿي وڃن ٿا.
۽ منهن تي خوشي جي لهر نمودار ٿئيس
ٿي)

سليم. اوهان کي خدا جو قسم يوسف صاحب،
جيڪڏهن اوهان پال لاءِ ڪو هڪ لفظ به
چڱو استعمال ڪيو آهي.

يوسف مسرت. اٿين ڇو؟

سليم. (ڪجهه چرچي طور ۽ ڪجهه سنجيدگيءَ
جي انداز ۾) انهيءَ لاءِ ته هي ڪنهن به
عزت ۽ ڪنهن به تعريف جو حقدار نــه
آهي چلڪاڻ ته هن جون عــادتــون ۽
خاصيتون عجيب و غريب آهن. چلڪاڻ ته
هي پاڳل آهن.

پال. (سليم کي) ڇا مان اوهان کي انهــيءَ لاءِ
پاڻ سان آندو آهي ته اوهان منهــن جــي
ڪمزورين تي روشني وجهو، منهنجي اخلاق
۽ عادتن کي کولي بيان ڪريو.

مس هيليا. ڇا ٿيو؟ سليم صاحب! ڇا اوهان پال
جي ڪنهن ٿئين ڪمزوريءَ جو پتو لڳايو
آهي؟

سليم - هن جوڻ ٻرائيون ڪمزوريون هميشه نٽيون رهنديون اينتري تائين جو هي مري وڃي ۽ زمين جو هڪ حصو ٿي وڃي -

يوسف مسرت - ٻڌاءِ ته سهي، ڇا ٿيو؟ اسان هيءَ حقيقت "الف" کان "ي" تائين ٻڌڻ گهرون ٿا -

سليم - (پال کي) پال صاحب! اجازت آهي ته مان اوهان جا ڏوهه ڳڻايان يا اوهين پاڻ ئي قبولي ڇڏيندو؟

پال - منهن جي ته مرضي آهي ته تون قبرستان وانگر خاموش ۽ پوڙهي جي دل وانگر چپ چاپ رهه -

سليم - ڇگو! هاڻي ته مان ضرور ٻڌائيندس!!

پال - معلوم ٿو ٿئي ته اوهان مونکي تنگ ڪرڻ ٿا چاهيو -

سليم - منهن جي مرضي آهي ته اوهان جي حماقت هنن کي ٻڌايان ته هي پاڻ ئي فيصلو ڪن.

هيلينا مسرت - (سليم کي) ٻڌايو! اسين پڙهي رهيا آهيون!! (پال کي) ممڪن آهي ته اوهان جي جا برائي سليم صاحب ظاهر ڪرڻ گهري ٿو، تنهن ۾ اوهان جو ڳڻ

ظاهر ٿئي.

پال - جهڙي طرح مون کوبہ اهڙو پلائـــي جهڙو
ڪم نہ ڪيو آهي، اهڙي طرح مون ڪان
ڪا برائي بہ ڪانہ ٿي آهي - پر جا ڳالهہ
اسان جو دوست سليم صاحب بيان ڪـرڻ
گهري ٿو سا منڊ ڪان ئي ذڪر ڪـــرڻ
جي قابل نہ آهي - انهيءَ ڪانسواءِ مان نہ
ٿو چاهيان تہ اچوڪي محفل جـــي رات
سهن جي ئي ذڪر ۾ وڃائي وڃي-

هيلينا مسرت- چڱو! پلا اسان کي ٻڌڻ ڏيو!!

سليم - (سگريٽ دکائي يوسف مسرت جي پرسان
وڃي ويهي ٿو) اوهان کي جلال پاشا جي
پٽ جي شاديءَ جي باري ۾ تہ معلـــوم
هوندو ۽ شايد هيءَ بہ خبر هونـــدي تـہ
گهوٽ جي پيءُ وٽ ڪلهہ رات عيش دار
محفل هئي جنهن ۾ شهر جي شريف ۽ معزز
ماڻهن کي دعوت هئي ـــ (پال جي طرف
اشارو ڪندي) هي صاحب بہ سڏيو ويـو
هو ۽ هنن سان گڏ اوهان جو هي خاڪسار
بہ - مون کي سڏ ڏيڻ جو سبب هي هو تہ
دنيا کي خبر آهي تہ مان سفر تورڙي قيام

۾ ٻاچي وانگر سائنس ڳنڍ رهان ٿو ۽ ٻـال صاحب ـــــ خدا کيس قيامت تائين زنده ۽ سلامت رکي! ــــــ جيستائين ساز قي وڄايان ٿيستائين ڳائيندو ٿي نه ــــ خير اسين جلال پاشا وارن وٽ سڀ کان آخر ۾ پهتاسين ڇاڪاڻ ته اسان جو ٻال صاحب جڏهين به ڪٿي تشريف کڻي ويندا آهن تڏهين بادشاهن وانگر سڀ کان آخر ۾ تشريف کڻي ويندا آهن.

محفل ۾ شهر جي حاڪم ۽ پادري کان سواءِ ٻيا به تمام گهڻا ماڻهو هئا. جن ۾ حسين ۽ معزز خواتين، اديب، شاعر، رئيس ۽ ليڊر به شامل هئا. اسين ٻئي ويهي رهياسين. اسان جي چئني طرفن کان عود ۽ لوبان جون مهڪندڙ ۽ دکندڙ ڪونڊيون هيون يا شراب جون صراحيون ۽ پيالا، اهل. محفل ٻال کي اهڙي طرح ڏسي رهيا هئا ڄڻ ته آسمان کان ڪو فرشتو لهي آيو هجي ۽ عورتون کيس جام ۽ مٺائي جون ٿالهيون ۽ گلن جا گلدستا اهڙيطرح پيش ڪري رهيون هيون جهڙي طرح ڪنهن

سوري کي جنگ جي ميدان کان موٽڻ تي
اتي جون عورتون پيش ڪندي هيون!
مختصر ڳالهه ته سڄي محفل ۾ اسان جو
پال صاحب ئي تعظيم ۽ خاطر تواضع جو
مرڪز بڻيو رهيو ....

آخر مون پنهنجو عود[1] چيڙيو، تنهن
ضرب تي جناب پال صاحب پنهنجي مقدس
چپن کي جنبش ڏني ۽ هڪ شعر سريلي
آواز ۾ پڙهيو - عمر ابن الفارض جي قصيدي
جو صرف هڪ شعر:
مون کان سواءِ هر شخص پنهنجي محبوب
کي وساري سگهي ٿو
ها! مون کان سواءِ هر عاشق بي وفا آهي -
هي شعر پڙهي ڪري دامپرن جا ڳاٽ
بي اختيار ستي ڪجي ويا، جن ته ڪين پنهن
جا پاڪيزه ۽ طلسماتي نغمه پڙهائي لاءِ

ابراهيم موصلي[2] ابديت جي پردن مان

---

1. هڪ ساز جو قسم.
2. خليفي هارون رشيد جي دربار جو هڪ ناسور ۽ باڪمال گويو.

نڪري آيو هجي - پر پوءِ پال صاحب خاموش ٿي ويا - ماڻهن سمجهيو ته شايد شراب جو هڪ جام پڻ ڪان پوءِ ڪجهه ٻڌائيندا پر پاڻ خاموش جو خاموش رهيا.

پال - (سنجيدگي جي انداز ۾) مون کي اميد آهي ته اوهان هن قصي کي اتيئي ختم ڪندا - چاڪاڻ ته مون ۾ هاڻ ان بي مزي ڳالهه ٻڌڻ جو تاب ناهي ۽ مون کي هي به يقين آهي ته اوهين هن بي معنيٰ بڪواس کي ٻڌي ڪري خوش ڪونه ٿيندا -

يوسف مسرت - پال صاحب اوهان کي پنهن جي سر جو قسم، باقي حصو به ٻڌڻ ڏيو!

پال - (پنهنجي جاءِ تان اٿندي) معلوم ٿو ٿئي ته اوهان هن بي مزي داستان کي منهن جي موجودگيءَ کان وڌيڪ ضروري سمجهو ٿا تنهنڪري مان وڃان ٿو -

هيلينا مسرت - (پال کي معنيٰ خيز نگاهن سان ڏسندي) پال! ويهه ته سهي!! اسين هر حال ۾ اوهان سان آهيون.

(پال ويهي رهيو - هاڻي سندس منهن تي ڪجهه اطمينان جا آثار آهن)

سليم - (سلسلہ بيان کي جاري رکندي) هـا! تہ مون عرض ڪيو هو، حضرت قبلہ پـــال صاحب جن هڪ شعر ٻڌايو ـــــ عمر ابن الفارض جي قصيدي جو صرف هڪ شعـر ۽ چپ ٿي ويا، ٻين لفظن ۾ چئُي سگهجي ٿو تہ سائينجن هنن ٻکايل مسڪينن کـــي "طعام الوهيت" جي هڪ گره سان ذوق آشنا ڪيو ۽ ٻوءَ دستر خوان کي لت هڻي رڪابين ۽ گلاسن کي چور چور ڪـري ڇڏيو ۽ تنهن کانپوءِ اهڙي طرح خامـوش ٿي ويهي رهيا جهڙي طرح نيل درياهہ جي ڪناري جي ڊبن ۾ ابوالهول! عورتون هڪ ٻئي پٺيان وتس آيون ۽ نرم ۽ مٺي انـداز ۾ وڏيڪ ٻڌائڻ لاءِ عرض ڪيو پر هـــن سيني ڪاڻ معافي گهرندي پئي چـيــو تہ زڪام جي ڪري منهنجي نڙيءَ ۾ سـور آهي - شهر جي ڪن معزز مٽهن بہ گذارش ڪئي پر هن هڪ بہ نہ ٻڌي - ائين پئـي معلوم ٿيو تہ الله سندس دل کي پٿر بڻائي ڇڏيو آهي ۽ سندس نغمن کي ناز نخـروا! اڄ رات کانپوءِ جڏهين اهل - محفل جـي

مايوسي بدمزگي جي حد تائين پهچي وئي
تڏهين جلال پاشا کين سامهين ڪمري ۾
گهرايو ۽ اشرفين جي سٿ ڀري سندن
کيسي ۾ وجهي ڪري چيو: "پال صاحب
اسانجي محفل کي لطف ۽ خوشي بدران بيڪيفي
۽ بدمزگي ۾ ختم ڪرڻ اوهان جي وس
آهي، ان ڪري مون کي اميد آهي ته
اوهان هن ناچيز نذر کي جو اُجورو نه آهي
پر منهنجي طرفان اوهان جي خدمت ۾
"نذرِ عقيدت" آهي قبول فرمائيندا ۽
مون سان گڏ سڀني محفل وارن جي اميدن
تي پاڻي نه ڦيريندا."

هي ٻڌي پال صاحب جي غصي ۾ ڀرجي
ويا، منهن گهنڊ ۽ خودداري کان سرخ ٿي
وين ۽ اشرفيون پر واريءَ ڪرسيءَ تي ڪٿي
اڇلايائون ۽ فتح مند بادشاهن واري انداز ۾
فرمايائون: "جلال پاشا! اوهان منهن جي
بي عزتي ڪئي نه پر مون کي ذليل به ڪري
رهيا آهيو. مان اوهان جي گهر نچڻ ڳائڻ
يا پنهنجي فن کي سون ۽ چانديءَ جي چند
ٽڪرن تي وڪڻڻ نه پر اوهان کي اوهان

جي خوشيءَ جي مبارڪ ڏيڻ آيو هوس-“
پال جي انهن لفظن جلال پاشا کي آپي ڪان
ٻاهر ڪڍي ڇڏيو ۽ سندس منهن مان ڪي
اهڙا سخت جملا نڪري ويا جنهن ڪري
اسان جي نازڪ طبيعت ٻال کي اتان لعنت
ملامت ڪندي اُٿڻو پيو، مون غريب کي
ٻه پنهنجو عود ڪٽڻو پيو ۽ خوبصورت
قداور حسينن، قيمتي شرابن ۽ وڻندڙ طعامن
کي ڇڏي هن هي پٺيان ڀڄڻو پيو -
مون سڀ ڪجهه هن سنگدل ۽ جفاڪار جي
دوستيءَ تي قربان ڪري ڇڏيو - هائـــو!
مون پنهنجون سڀ دلچسپيون هن ديوتـا
جي قربان گاهه تي صدقي ڪري ڇڏيـون
پوءِ به هي منهن جو تشڪر ادا نه ٿو ڪري،
منهن جي جوانمرديءَ جو داد نه ٿو ڏئي،
منهن جي محبت ۽ منهن جي خلوص جـو
اعتراف نه ٿو ڪري -

يوسف مسرت- (ٽهڪ ڏيندي) سچ پچ هـــي
قصو اهڙو ته دلچسپ آهي جو جيڪر سونهري
اکرن ۾ لکيو وڃي!

سليم- اڃان مون پنهنجي ڳالهه ختم نه ڪئي آهي

ڪٿي آهي! سچو مزو ته سندس ٻچاڙي ۾
آهي! اها شيطاني ٻچاڙي جنهن کي ايرانين
جي اهرمن ۽ هندن جي شو ديوتا خواب
۾ به ڏٺو هوندو.

پال - (مس هيلينا کي) مان فقط اوهان جي ڪري
چپ آهيان ۽ اميد ٿو ڪيان ته هاڻي هن
ٺرڙي جي ٺر ٺر کي اتيئي ختم ڪرائيندو.

مس هيلينا - ال! هن کي چوڻ ڏيو، ڳالهه جو
انجام ڪٿي ڪهڙو ٿي هجي پر اسين تن من
سان اوهان سان آهيون -

سليم - (ٻيو سگريٽ ٻڪائي چوڻ شروع ڪريٿو)
مون چيو هو ته اسين ٻئي جلال پاشا جي
گهر مان اهڙيطرح نڪتاسين جو پال انهن
معزز ماڻهن کي گهڻ وقت ڳالهائي رهيو هو
۽ مان دل ئي دل ۾ پال کي - تنهن ڪان
پوءِ ــــ ۽ تنهن ڪانپوءِ ڇا اوهين سمجهو
ٿا ته اسان پال جي جاءِ تي پهتاسين؟ ڇا
اوهان هي گمان ڪري رهيا آهيو ته گذشته
رات اهڙي طرح ختم ٿي وئي؟ نه! ٻڌو، ۽
تعجب ڪائو!! هيءَ ته اوهان کي خبر آهي
ته حبيب سعادت جو گهر جلال پاشا جي

گهر جي بلڪل ويجهو آهي ۽ انهن ٻنهي گهرن جي وچ ۾ فقط هڪ ننڍڙو باغ آهي- ۽ هيءَ به اوهانکي خبر آهي ته حبيب سعادت شراب، راڳ ۽ تصوراتي زندگيءَ جو شوقين آهي، تنهن ڪري (ڀال جي طرف اشارو ڪندي) هن صاحب جي فدائين مان آهي- جڏهين اسين جلال پاشا وارن وٽان نڪتاسين تڏهين ڀال صاحب وچ رستي ۾ ٿوري دير بيهي رهيو ۽ پنهن جي پيشاني کٽي جهلي چئي ته ڪو تمام وڏو سپه سالار ڪنهن سرڪش ملڪ کي فتح ڪرڻ جي تدبير سوچي رهيو هجي، اوچتوئي هي حبيب سعادت جي گهر مڙيا ۽ دروازي وٽ پهچي زور زور سان کڙو کڙڪائڻ لڳا- حبيب، رات واري پوشاڪ ۾ اکيون مهٽيندو، اوٻاسيون ڏيندو، ٻڙ ٻڙ ڪندو نمودار ٿيو ۽ جڏهين هن ڀال جي صورت ڏٺي ۽ خبر پيس ته سان به پنهن جو عود بغل ۾ دٻايون ساٿس گڏ آهيان ته سندس منهن ڦهڪڻ لڳو ۽ اکيون چمڪڻ لڳس چڻ ته آسمان جا دروازا سندس اکيان کلي پيا هجن- آدرياءُ

ڪندي خوشيءَ جي انداز ۾ هن پڇيو:
”اوهان صاحبن هن مبارڪ گهڙي ڪيئن
مهرباني ڪئي؟“
پال جواب ڏنو ”اسين انهيءَ لاءِ آيا
آهيون ته جلال پاشا جي پٽ جي شاديءَ
جي سلسلي ۾ توهان کي مبارڪباد ڏيون.“
حبيب چيو: ”ڇا جلال پاشا جي گهر ۾
اوهان جي لاءِ گنجائش نه هئي جو غريب خانه
کي عزت بخشيو؟“
پال جواب ڏنو: ”پاشا جي گهر جي
ديوارين کي اهي ڪن ڪونهن جي راڳ
۽ ساز جي جهنڪار ٻڌي سگهن، تنهن
ڪري اسين توهان وٽ آيا آهيون. چڱو هاڻي
شراب ڪباب جو بندوبست ڪر، ڳالهيون ختم!“
ڳالهه مختصر، دور شروع ٿيو، پال مشڪل
سان هڪ يا ٻه جام پيتا هوندا جو اٿيو ۽
اهي دريون کولي ڇڏيائين جي پاشا جي
گهر جي ٻاهرين باغ جي طرف کانديون
هيون، تنهن کان پوءِ موڙانهن عود وڏايائين
۽ حاڪماڻي انداز ۾ چيائين: ”موسي! هيءَ
وٽ پنهنجي لٺ ۽ ڪيس ازدها بڻائي زمين

سي چڙهي ڏي ته مصر جي سيني نانگن کي ڳهي وڃي - وٺ ۽ نهاوند جو سر چڙ-" پال، جلال پاشا جي گهر جي طرف منهن ڪري بلند آواز ۾ ڳائڻ شروع ڪيو - (سليم هڪ گهڙيءَ لاءِ چپ ٿي وڃي ٿو، منهن مان چريءَ جا اهڃاڻ ختم ٿي وڃنس ٿا ۽ سنجيدگيءَ سان آهستي آهستي چوي ٿو)

"مان پال کي پندرهن سالن کان سڃاڻان ٿو - انهيءَ وقت کان سڃاڻانس، جڏهن اسين ننڍڙا هئاسين ۽ هڪ ئي مدرسي ۾ پڙهندا هئاسين - مون کيس خوشيءَ جي حالت ۾ به ڳائيندي ٻڌو آهي ۽ غم جي حالت ۾ به - مون کيس ماتم ڪندڙ ماءُ وانگر ماتم ڪندي به ٻڌو آهي ۽ عاشق وانگر ڳائيندي ۽ فاتح وانگر نعرا هڻندي به - مون کيس رات جي خاموشيءَ سان ڳالهيون ڪندي به ٻڌو آهي، جڏهن شهر ۽ شهرواسي مٺن خوابن جي آغوش ۾ آرامي هوندا هئا ۽ لبنان جي وادين ۾ دور دراز عبادتگاهن جي گهنٽين جي درميان به جڏهن فضا سحر ۽ جلال سان لبريز

هوندي هئي - هائو! مون کيس هزارين دفعا ڳائيندي ٻڌو آهي ۽ انهيءَ سبب ڪري مون کي غلط فهمي هئي ته مان سندس روح جي هر سڪون ۽ هر چر پر کي سمجهان ٿو - پر ڪلهه رات، جڏهين هن جلال پاشا جي گهر جي طرف منهن ڪري اکيون بند ڪيون ۽ هي شعر ڳايو:

”مان روزانو پنهنجي دل جي فريفتگي تي روئان ٿو
۽ جيتري قدر روئان ٿو، منهنجي دل جي فريفتگي وڌندي رهي ٿي.“

جڏهين پال غزل جي مصرن کي اهڙيطرح اٿلايو پٿلايو جهڙي طرح هوا خزان جي پنن کي اٿلائيندي پٿلائيندي آهي ته مون پنهنجي دل ۾ چيو: ”نه! اج تائين مان پال جي روح جي ظاهري بناوت کان واقف هوس پر هن وقت سندس حقيقي وجود پسي رهيو آهيان. هن کان اڳ مان پال جي زبان کي ڳائيندي ٻڌندو هوس پر اج مان سندس روح کي ٻڌي رهيو آهيان پال غزل پنيان غزل ۽ راڳ پنيان راڳ

ڳائيندو رهيو ايتري حد تائين جو موتکي سڄي فضا عاشقن جي ٻڙڪندڙ ۽ رڙندڙ روحن سان گوجندي محسوس ٿيڻ لڳي، جي گذريل ڏينهن جا واقعات وري وري بيان ڪري رهيا هئا ۽ انهن رازن کي بينقاب ڪري رهيا هئا جي راتين انسان جي ڪوڙين اميدن ۽ وهمن ۾ لڪائي رکيا آهن - هائو! منهن جي محترم پال!! (پال جي طرف اشارو ڪندي) هي شخص ڪلهه رات، فن جي ڏاڪڻ رکي ڪري ستارن جي دنيا ۾ پهچي ويو ۽ عجب جهڙي ڳالهه آهي جو صبح تائين اتان نه لٿو - ان وقت تائين خاموش نه ٿيو جيستائين زبور جي لفظن ۾ "پنهن جي دشمنن کي پيرن هيٺان لتاڙي نه ڇڏيائين" جلال پاشا جي مهمانن جڏهين پال کي حبيب سعادت جي گهر ۾ ڳائيندي ٻڌو تڏهين گهڻا مرد ۽ عورتون درين ۾ اچي بيٺا. پال جڏهين به ڪو تان ٿي هنيون يا دم ٿي کنيائين ته ٻڌندڙن جي منهن مان بي اختيار آهه نڪري ٿي وئي - ڪجهه ماڻهو نشي ۾

چوور ٻاهرين باغ ۾ نڪري آيا ۽ وڻن جي هيٺان ويهي هن ٻن جي ديوتا جي ڪمالات تي حيرت جو اظهار ڪرڻ لڳا جو ساڳئي وقت ڪين بي عزتو ۽ ذليل ڪري رهيو هو ۽ سندس دلين کي آسماني شراب سان سرشار ٻه! اتهن مان ڪي ماڻهو ٻال ڪسي پسنديدگي ۽ احترام جي لفظن سان ياد ڪري رهيا هئا ۽ ڪي ڪيس ٻرو ٻيلو چئي رهيا هئا اج صبح هڪ مهمان ڪان مونکي معلوم ٿيو ته جلال پلشا شير وانگر گجندو ڪڏهين هن ڪمري مان هن ڪمري ۾ ٻئي ويو ۽ ڪڏهين هن ڪمري مان هن ڪمري ۾ ٻئي آيو - هو ٻال کي گاريون ڏئي رهيو هو ۽ خصوصا انهن مهمانن تي جي هڪ هٿ ۾ شراب جو جلم ۽ ٻئي هٿ ۾ مٺائي جي ٿالهي کڻي ٻاهرين باغ ۾ نڪري آيا هئا، تمام سخت ڪاوڙجي رهيو هو - هي آهي واقعو جو ڪله رات ٿيو ، هاڻي فرمايو! هن ٻاگل فنڪار ۽ سندس عجيب و غريب عادتن جي متعلق اوهان صاحبن جي ڪهڙي راء آهي؟

خليل- هي قصو واقعي عجيب آهي پر منهن جي
راءِ ۾ آهي، جنهن جو اظهار، ملان هن
تمام احترام جي بلوجود ڪرڻ تي مجبور
آهيان، جو پال صاحب جي خداداد قابليتن
جي متعلق منهن جي دل ۾ آهي، ته هنن
ڪجهه غلطي ڪئي، جهڙي طرح هنن
حبيب سعادت جي گهر ڳايو اهڙي طرح
جلال ملا جي جاءِ تي به ڳائي سگهيا ٿي -
(يوسف مسرت کي مخاطب ٿي ڪري)
فرمايو، يوسف صاحب! اوهان جو ڪهڙو
خيال آهي؟

يوسف مسرت- مان پال صاحب کي قصوروار ته
تو سمجهان - جيئن ته مان سندس دل جي
ڳالهه معلوم ڪرڻ ته تو گهران، مان
سمجهان تو ته هي شخصي مسئلو آهي جو
فقط سندن ذات سان تعلق رکيتو پيو تـه
مون کي هيءَ به خبر آهي ته فنڪار خصوصا
موسيقارن جو اخلاق، انساني جماعت جي
عام اخلاق کان مختلف هوندو آهي، تنهن
ڪري اهو انصاف ۽ صداقت کان بعيد
تيندو جيڪڏهين اسين سندن اعمال کي به

ان ڪسوٽي تي پرکيون جنهن ڪسوٽي
تي عام انسانن جا اعمال پرکيا ويندا آهن.
فنڪار ـــــ ۽ فنڪار مان منهنجو مطلب
اهو تخليق ڪندڙ آهي، جو پنهن جي
جذبات ۽ خيالات لاءِ نيون نيون صورتون
تراشيندو آهي ـــــ پنهن جي عزيزن ۽
دوستن ۾ رهندي به اڪيلو هوندو آهي،
هو نه فقط پنهن جي وطن ۾ پر هن دنيا ۾
به هڪ پرديسي آهي، هو پنهن جو منهن
مشرق طرف ڪندو آهي جڏهن زماني جو
رخ مغرب طرف هوندو آهي - هو پنهن جن
انهن اندرين اُمنگن کان متاثر هوندو آهي-
جن جي چنڊ چاڻ هو پاڻ به نتو ڪري
سگهي - هو مسرور ۽ خوش ماڻهن ۾ رنجيده
۽ مغموم، ماڻهن ۾ مسرور ۽ خوش هوندو
آهي - هو طاقتورن ۾ ڪمزور ۽ ڪمزورن
۾ طاقتور آهي - فنڪار هر پابندي کان
آجو آهي پوءِ ڪٿي دنيا ڪانئس خوش هجي
يا ناراض -

خليل - يوسف صاحب! اوهان جي هن گفتگو جو
مفهوم اهوئي آهي جو اوهان "فنون لطيفه"

واري مضمون ۾ ظاهر ڪيو آهي - مونکي
معاف فرمائيندا جيڪڏهين مان پنهنجا لفظ
وري چوان ته مغربي روح ـــ اهو فرنگي
روح جنهن جي تعليم اوهان ڏئي رهيا آهيو،
نسلي ۽ قومي اعتبار کان اسان جي زوال ۽
تباهي جو ڪارڻ ٿيندو -

يوسف مسرت- ته ڇا اوهان هي سمجهي رهيا آهيو
ته ڪلهه رات پال صاحب جن جو ڪجهه
ڪيو اهو هن فرنگي روح جو عڪس آهي
جنهن کان اسين نفرت ڪيون ٿا -

خليل - پال صاحب جي شخصيت جو احترام ڪندي،
عرض ڪرڻو پوي ٿو ته جو ڪجهه هن
ڪيو، مون کي ان تي سخت حيرت آهي-

يوسف مسرت- اوهان جي خيال ۾ پال صاحب
کي هن ڳالهه جي بلڪل آزادي حاصل
ڪانهي ته هو جتي چاهين ۽ جڏهين چاهين
پنهن جي فن جو مظاهرو ڪن؟

خليل - نه!! هن کي پوري آزادي حاصل آهي ته
جو چاهين سو ڪن؟ پر مان ڏسان ٿو ته
اسان جي اجتماعي زندگي هن قسم جـي
آزادي ۽ جو ساٿ نه ڏئي سگهندي- انهي ۽

لاءِ جو اسان جون خواهشون، عادتون ۽
اسان جا رسم ۽ رواج ڪنهن هڪ فرد کي
انهيءَ جي اجازت نہ ٿا ڏين جو ڪالهہ رات
پال صاحب جن ڪيو، خاص طرح اهڙيءَ
حالت ۾ جڏهين سندن ڪو نقصان بہ نہ
هو -

مس هيلينا- هي بحث مفيد بہ آهي ۽ دلچسپ بہ،
پر جڏهين سندس باتي اسان ۾ موجود آهي
تہ چو نہ کيس موقع ڏنو وڃي تہ آهي پنهن
جي وڪالت پاڻ ڪن-

پال- (طويل خاموشي ڪان پوءِ) مون گهريو ٿــي
تہ سايم صاحب هن قصي کي نہ ڇيڙين ڇاڪ
منهن جي نہ مرضي هئي تہ جو ڪجهہ ڪالهہ
رات ٿيو سو ڪلهہ رات سان ئي ختم ٿي
وڃي پر ڏسان ٿو تہ منهنجي خاموشي ٻين
جي لاءِ غلط فهمي جو باعث ٿي رهي آهي
تنهن ڪري هن موضوع تي مجبوراً پنهنجي
خيالن جو اظهار ڪرڻو ٿي پوي ٿو - هي
مون کي بہ خبر آهي ۽ اوهين بہ ڄاڻو ٿا
تہ منهن جا واقف ڪار اڪثر مونتي اعتراض
ڪن ٿا - ڪو مونکي مغرور سمجهي ٿو،

ڪو مڪمل ڪوڙو ۽ ڪو فتويٰ صادر ڪريو ته مان ڪمينو آهيان ۽ ڪميڻي لاءِ عزت ڪانهي - اوهان کي خبر آهي ته هن جو ڪهڙو سبب آهي؟ هن جو سبب خود منهن جي فطرت آهي - هائي منهن جي اها فطرت، جنهن کي جيڪڏهن مان بدلڻ گهران به ته بدلجي نه سگهان - پر ماڻهن کي مون سان ۽ منهن جي فطرت سان ڪهڙو غرض! ڇا هو منهن جي وجود کي فراموش نه ٿا ڪري سگهن؟ شهر ۾ گهڻائي ميراثي ۽ قوال آهن، گهڻائي شاعر ۽ قصيده نگار آهن، گهڻائي ننگا ۽ بکيا آهن، جي پنهن جي خيالن، پنهن جن جذبن ۽ پنهنجن آوازن کي، وڪرو ڪن ٿا نه فقط ايترو پر چند سڪن، ٽڪرن يا شراب جي هڪ جام جي بدلي پنهنجو روح به وڪيو ڇڏين، ۽ هن راز کي شهر جي رئيسن ۽ سرمائيدارن معلوم ڪيو آهي تنهن ڪري امير ڏسون ٿا ته آهي اديبن ۽ فنڪارن کي معمولي قيمت تي خريد ڪن ٿا ۽ پنهنجي محفلن ۽ ايوانن ۾ ڪين اهڙي طرح وڏماڻپائي جو

نمونو بڻائي پيش ڪن ٿا جهڙي طرح
ميدانن ۽ بازارين ۾ پلن گهوڙن ۽ قيمتي
گاڏين کي ـــــ هائو! شاعر ۽ گويا،
مشرق ۾ ملنگن کان به ڪريل آهن - هو
غلامن وانگر آهن جن جا فرض آهن ته هو
شادين ۾ ڳائن، محفلن ۾ نچن، غم جي
مجلسن ۾ ماتم ڪن ۽ قبرن تي مرثيه پڙهن
هو بي جان اوزار آهن جن کي غم جي
ڏينهن ۽ خوشيءَ جي راتين ۾ گردش ڏني
ويندي آهي ۽ جيڪڏهن هو غم ۽ خوشي
جي اظهار جو وسيلو نه بڻجن ته ڪين اهڙي
طرح هڪ ڪنڊ ۾ ڦٽو ڪيو ويندو آهي.
ڇو ته آهي اهو تجارت جو سامان آهي
جنهن جي ڪا به قيمت ڪانهي مان هن
سلسلي ۾ رئيسن ۽ سرمائيدارن کي ڏوهي
نه ٿو سمجهان پر انهن اديبن، شاعرن ۽
گوين کي قصوروار سمجهان ٿو جن کي
ضمير ناهي ۽ پنهنجي خوديءَ جي عزت نه
اٿن - مان ڪين انهيءَ ڪري الزام ٿو ڏيان
ته هو پاڪي ڪريل ۽ ڪميڻن ماڻهن کان
بلند نه ٿا ڪري سگهن - هائو! ڪين انهيءَ

لاءِ لعنت ۽ ملامت جو حقدار سمجهان ٿو
تہ اهي ذلت ۽ حقارت تي موں کي ترجيح
نہ ٿا ڏين!!

خليل - (جوش ۾ اچي) ڪلهہ رات ماڻهو اوهان
کي خوشامد آميز التجائون ڪري رهيا هئا.
هر ممڪن طريقي سان چاهي رهيا هئا تہ
اوهان هڪ راڳ يا هڪ گيت ڳائي کين
فخر ۽ مسرت بخشيو، پوءِ بہ اوهين اهو
سمجهي رهيا آهيو تہ جلال پاشا وٽ اوهان
جو ڳائڻ اوهان جي ذلت ۽ حقارت جو
سبب هو!

پال - جيڪڏهين سان جلال پاشا وٽ ڳائي سگهان
هان تہ ضرور ڳايان هان پر جڏهين مون
پنهن جي چوڌاري نظر ڪئي تہ انهن رئيسن
کي ڏٺم جي اشرفين جي ڇڻ ڇڻ کان
سواءِ ٻيو ڪوبہ آواز ٻڌي نہ ٿي سگهيا،
يا انهن وڏن ماڻهن کي، جي زندگيءَ جي
باري ۾ فقط ايتروڻي ڄاڻن ٿا تہ ڀاڻ کي
دولت ۽ عزت جي بلندين تائين پهچائين
۽ ٻين کي ذلت ۽ مفلسي جي اونهين غارن ۾
ڌڪي ڇڏين - مون چئني طرفن تلاش

ڪٿي. پر ڪوبہ اهڙو شخص مون کي نظر
نہ آيو جو ڏريد ۽ خيال کي سمجهائي سگهي.
اهوئي سبب هو جو مون انهن اندن جي
سامهون پنهنجو سينو چاڪ ڪري نہ رکيو
۽ انهن ٻوڙن کي پنهنجي دل جا ڀيد ٻڌائي
نہ سگهيس. موسيقي روح جي زبان آهي.
اهو هڪ لڪل وهڪرو آهي جو ڳائيندڙ
۽ حاضرين مجلس جي روحن جي وچ ۾ موجود
هوندو رهي ٿو، تنهن ڪري جيڪڏهن ڪو
ٻڌي ۽ ٻڌي ڪري سمجهي نہ سگهي تہ
موسيقار جي اظهار ڪمال تي شرمندگي
ڇانئجي وڃي ٿي ۽ سندس پنهنجي فن جي
نمائش جو شوق فنا ٿيو وڃي، جنهن جون
لطافتون سندس دل جي گهراين ۾ پوشيده
هونديون آهن. موسيقي اُن ستار جي
مثال آهي جنهن جي تارن ۾ چڪ ۽ نغمہ
آگين لرزش جي صلاحيت هجي، آهي تارون
جيڪڏهن ڏريون تي پيون تہ سندن
خاصيت فنا ٿي وڃي ٿي ۽ پوءِ سنجيدن ۽
عام تارن ۾ ڪوبہ فرق نہ ٿو رهي (اٿي
ٿو ۽ ٻہ چار قدم کڻي ڪري آهستي آهستي

ڇوڻي ٿو) منهنجي روح جون تارون ٻـــه
جلال پاشا وارن وٽ ڏريون ٿي وڃون، جڏهن
مون کي پتو پيو ته محفل جو هر فرد ـــ
پوءِ کڻي اهو مرد هو يا عورت ـــ ظاهردار
۽ بناوٽي آهي، رسم و رواج جو غـلام ۽
حماقت ۽ جهالت جو پتلو آهي، ذهنـــي
اعتبار کان خالي ۽ خوش مذاقي جي لحاظ
کان تسورو ڇٽ آهي ـــ رهيون سنـدن
التجائون ۽ خوشلنديون، سو اهي به ان
ڳالهه جون طلبگار هيون ته مان خامـوش
رهان، پر جيڪڏهين مان به کهڻ پيـــن
ڏيڏر صفت ڳائيندڙن ملان هجان هـان ته
مونکي کوڙ الزام نه ڏئي ها!
خليل - (چرچي طور ڳالهه ڪاٽيندي) تنهن کان
پوءِ اوهان حبيب سعادت جي گهر ويا ۽
کين ستائڻ لاءِ ـــــ صرف ستائڻ ۽ ذليل
ڪرڻ لاءِ ـــــ صبح تائين وڄتي ڳائيندا
رهيا!
پال - مان صبح تائين ان لاءِ ڳائيندو رهيـــس ته
پنهنجي دل جو اوپر ٻاهر ڪيان - پنهنجي
سر تان هڪ وڏو بار لاهي ڦٽو ڪـــرڻ

گهريم ٿي، رات سان ڳڏ زندگي ۽ زماني
تي ملامت ڪرڻ چاهيم ٿي - مان فقط ان
لاءِ ڳائيندو رهيس چاڪاڻ ته مونکي انهن
تارن جي ڪسڻ جي سخت ضرورت محسوس
ٿي رهي هئي جي جلال پاشـــا وارن وٽ
ڏريون ٿي پيون هيون - ليڪن خليـــل
صاحب! پوءِ به جيڪڏهين اوهيــن اهـــو
سمجهو تا ته مون کين ستائــڻ ۽ ذليـــل
ڪرڻ چاهيو هو ته اوهان کي اختيار آهي
جو چاهيو سمجهو ـــــ فن هڪ آزاد پکي
آهي، جڏهين وڻيس ٿو فضا ۾ پرواز ڪري
ٿو ۽ جڏهين وڻيس ٿو زمين تي لهيو اچي-
دنيا جي ڪابه طاقت نه کيس قيد ڪـــري
سگهي ٿي نه سندس فطرت کي بدلي سگهي
ٿي - فن هڪ بزرگ روح آهي جو خريد
و فروخت کان بالا تر آهي - اهل - مشرق
کي گهرجي ته هن حقيقت کي سمجهن ۽
اسان جي فنڪارن جو ـــــ جي پارس کـــان
به زياده ناياب آهن - فرض آهي ته هـــو
پنهنجي نفس جو احترام ڪن چاڪـــاڻ ته
هو هڪ ظرف آهي جنهنکي الله آسمانـــي

شراب سان پري ٿو -

يوسف مسرت - پال صاحب! مان اوهان سان بلڪل متفق آهيان، اوهان هن موضوع تي پنهنجي خيالات جو اظهار اهڙي ته خوبي سان ڪيو آهي جو منهنجي امڪان کان ٻاهر هو - اوهان فنڪار آهيو ۽ مان صرف فن پارکو - مون ۾ ۽ اوهان ۾ اهوئي فرق آهي، جو ڪٽن انگورن ۽ پراڻي شراب ۾ هوندو آهي!

سليم - پال صاحب جي گفتگو ۾ اهڙوئي تاثير آهي جهڙو سندن گانـي ۾ تنهن ڪري ٻڌندڙن لاءِ تسليم ۽ قبول ڪرڻ سواءِ ٻيو چارو ناهي!

خليل - مون نه تسليم ڪيو آهي ۽ نه ڪڏهن تسليم ڪندس - اوهان صاحبن جو هي فلسفو به اتهن بيمارين مان هڪ بيماري آهي جا يورپ جي اثر ڪري اسان ۾ گهر ڪري وئي آهي -

يوسف مسرت - خليل صاحب! جيڪڏهن اوهين پال صاحب کي ڳائيندي ٻڌو ته سمجهو فلسفو وسري وڃيوَ ۽ سندن سامهون سر تسليم

جهڪائڻ کان سواءِ پيئو ڪجهہ نہ ڇڄيو.
(نوڪرياڻي ڪمري ۾ داخل ٿئي ٿي،
۽ هيلينا مسرت کي چوي ٿي تہ ڪاڏو
ميز تي رکيو ويو آهي.)
يوسف مسرت. (اٿي ڪري سيني کي چوي ٿو)
اچو سائين! تشريف آڻيو. اڄ اسان اوهان
لاءِ لذيذ ـــــ نهايت لذيذ ـــــ ڪاڏو
تيار ڪرايو آهي، جو ممڪن آهي تہ پنهنجي
خوشبوءِ ۽ ذائقي جي لحاظ کان پال صاحب
جي طبيعت مطابق هجي.
(سڀ اٿن ٿا. يوسف مسرت. خليل ۽
سليم ٻاهر هليا وڃن ٿا پر پال ۽ مس هيلينا
وچ ڪمري ۾ بيٺا رهن ٿا هو هڪ ٻئي
کي نهايت غور سان ڏسن ٿا ۽ سندن
اکين ۾ هڪ ناقابل بيان روشني آهي)
هيلينا. (آهستي) ڇا توکي خبر آهي تہ مان
ڪلهہ رات تنهنجو ڳالهہ ٻڌي رهي هئس؟
پال. (حيرت ۾) هيلينا! منهنجي دل جي ملڪہ!!
هي تون ڇا چئي رهي آهين؟
هيلينا. (شرم ۽ خوف جي انداز ۾) ڪلهہ رات
مان پنهنجي پيءُ مرحوم وٽ سمهڻ وئي هئس

چاڪاڻ ته سندس مڙس ٻاهر ويل هو ۽
ڪنهن اڪيلي ۾ ڊپ پئي ٿيو -

ڊاڪٽر - تنهن جي پيٽيوي جو گهر ڇا اتي ڪٿي آهي؟

هيلينا - هنن جي ۽ حبيب سعادت جي گهر جي
وچ ۾ فقط هڪ ننڍي گهٽي آهي -

ڊاڪٽر - ۽ ڇا تو مون کي گهرائيندي به ڏٺو؟

هيلينا - مان تنهن جي روح جي پڪار اڄ رات
کان صبح تائين ٻڌندي رهيس - مون تنهن
جو ڳائو انهيءَ حد تائين ٻڌو گويا خدا
کي ڳالهائيندي ٻڌم -

(ساڄهون واري ڪمري ۾ يوسف مسرت
جو آواز ايندي ٻڌن ٿا)

آ و ا ز

ڊاڪٽر صاحب! اچو!! ڪاڏو ٺڏو ٿـي رهيو
آهي۔

(ڊاڪٽر ۽ هيلينا وڃن ٿا)

(پردو)

ڪنوار جي سيج

ڳهوٽ ڪنوار عبادتگاه کان نڪتا، اڳيان اڳيان فانوس هئا ۽ پنيان پٺيان خوش و خورم چاچي. ڇوڪري نوجوان ڇوڪرا نغمه آلاپي رهيا هئا ۽ نوجوان ڇوڪريون خوشيءَ جا راڳ ڳائي رهيون هيون.

ڇيج ڳهوٽ جي گهر پهتي، جو نهايت قيمتي غاليچن ۽ زربرق ساز و سامان سان سينگاريل ۽ سرور ۾ آئيندڙ خوشبوءِ سان معطر هو. ڳهوٽ

---

(۲) هي شمالي لبنان جو بلڪل سچو واقعو آهي جو اٺويهين صديءَ جي پوئين اڌ ۾ پيش آيو. سونکي سندس اصلاع ان علائقي جي هڪ معزز خاتون کان مليو جا خود به عين ڪهاڻي جو هڪ ڪردار آهي. (جبران)

ڪنوار هڪ بلند تخت تي ويٺي ويئا ۽ مهمان ريشمي ڪوچن ۽ مخملي ڪرسين تي - سڄو وسيع ڪمرو ماڻهن سان ڀرجي ويو -

غلامن شراب جون صراحيون آنديون، دور شروع ٿي ويو، جام ۽ مٽڪن جي سريلي آواز ۽ خوشيءَ ۽ سرور جي لهر سان سڄي فضا نغمه ريز ٿي وئي -

ڳائڻ وڄائڻ وارا آيا ۽ پنهنجي جادو ڀريل نغمن سان اهل محفل کي بي خود ڪرڻ لڳا - سندن سريلا آواز ۽ عود جا سر، محفل وارن جي تڏن ساهن ۽ طبلي جي ٿاپ سان هم سر ٿي ڪري سينن کي گرمائش بخشي رهيا هئا -

پوءِ دلڪش ڇوڪريون نچڻ لاءِ آيون - آواز جي لهرن سان گڏ سندن جسم به اهڙي طرح لچڪڻ لڳا جهڙي طرح صبح جي هير جي هلڪين هلڪين موجن ۾ نرم ۽ نازڪ شاخون - جڏهين هو نچيون ٿي ته سندن زريءَ سان ڀريل رقص واري پوشاڪ جي گهيري ۾ ڪجهه اهڙيون لهرون پئدا ٿي ٿيون جو ڄڻ ته چنڊ جا ڪرڻا سفيد بادلن سان ڪيڏي رهيا هجن - !

نگاهون مٿن کيل هيون ۽ سر سندن قدمن ۾

جهڪيل، انهن نوجوانن جا روح ساڻن گڏ اڏامي رهيا هئا ۽ هوس پرست بدن جون دليون ساڳين حسن ۽ جمال جي رعب کان ڦاٽي رهيون هيون.

جام جو دؤر تيز کان تيز تر ٿيندو ويو. شرابي پنهنجون اميدون ۽ تمنائون شراب ۾ غرق ڪرڻ لڳا، گوڙ گهمسان ۾ اضافو ٿي ويو، مسجد کي رخصت ٿي وئي، آزادي ۽ بي باڪي پنهنجي جهنڊو کوڙيو، دماغ بيڪار ٿي ويا، تن من ٻڏڪي اٿيا، دليون بيقرار ٿي ويون ۽ سڄي گهر جي اهڙي حالت ٿي وئي جڻ ته هڪ جهلي رباب، جنهن جون تارون ڪنهن جماعتي هٿ زور زور سان وڄائي پنجي ڇڏيون هجن ۽ منجهانئس اهڙا نغما پيدا ٿيا هجن جن ۾ سر به هجي ۽ بي سرائپ به!

هڪ طرف گهرو چوڪر، ناز ۽ نخري واري انهن حسينه سان پنهنجي محبت جا راز بيان ڪري رهيو هو ته ٻئي طرف هڪ نوجوان دلي گرمجوشي ۽ سان پنهنجي محبوبه جا شيرين لفظ ۽ دل فريب ڳالهيون هڪ هڪ ڪري پنهنجي ذهن ۾ ياد ڪري رهيو هو. هڪ طرف اڌيڙ عمر شرابي جام تي جام چاڙهي رهيو هو ۽ ڳائيندڙن کي انهن گيتن کي وري وري ورجائڻ جي فرمائش ڪري رهيو

هو جي سندس جوانيءَ جا آئينيدار هئا - ٻئي طرف هڪ عورت نگاهن سان انهيءَ مرد تي نڪتچيني ڪري رهي هئي جو سواءِ سندس جي ٻين ميني عورتن کي محبت ڀريل نگاهن سان ڏسي رهيو هو هن ڪنڊ ۾ هڪ پڪي عمر خاتون مرڪندڙن نگاهن سان نوجوان ڇوڪرين جو انهيءَ نيت سان جائزو وٺي رهي هئي ته پنهنجي مرٻي پٽ لاءِ ڪا سٺي ڪنوار چونڊي - هوڏي دريءَ وٽ هڪ شادي شده عورت ويٺي هئي، جنهن جي مڙس بيهوشيءَ ۽ بي خبريءَ ۾ ڪيس پنهنجي يار سان ڪجهه دير گڏ ويهڻ جي مهلت ڏني هئي - قصو مختصر ته محفل جي محفل شراب ۽ غزل جي سمنڊ ۾ غرق هئي - عيشي جيئڙن پنهنجو پاڻ مئه ۽ مستي جي موجن جي حوالي ڪري ڇڏيو هو ۽ ماضيءَ جي غم ۽ مستقبل جي فڪر کان بيپرواه، حال جي بد مستين ۾ گم هئا -

هي سڀ ڪجهه ٿي رهيو هو ۽ حسين ڪنوار هن عيش ۽ عشرت جي محفل کي پنهن جي غمگين نگاهن سان ائين ڏسي رهي هئي جيئن هڪ مايوس قيدي، قيد خاني جي تاريڪ ديوارين کي ڏسندو آهي - سندس نگاهون ڏري گهري انهيءَ ڪنـد

ڏانهن وڃي رهيون هيون جتي هڪ ويهن سالن جو نوجوان، هن تمام خوشيءَ جي گوڙ گهمسان کان بي نياز، ان ڳهايل پکيءَ وانگر، جو پنهنجي ولر کان وڇڙي ويو هجي، اڪيلو ويٺو هو — ٻنهي پاسن سان سينو ڏ بانهون جڻ ته "قلب - گريزان" کي قبضي ۾ آڻڻ گهريائين ٿي - ۽ ڪمري جي فضا ۾ ڪنهن غير محسوس شيءِ تي نگاهون کوڙي، جڻ ته سندس روح، جسم کان جدا ٿي ڪري خلا ۾ تاريڪين جي پاڇن پٺيان پٺيان ڊڪي ڊوڙي رهيو هجي - !

رات ٿري ۽ مجلس هڪ شور و غل جو منظر بڻجي وئي - دماغن تي اثر ته خمر چڙهجي ويو جو زبانون بيءَ پوڻ لڳيون — گهوت — اهو اڌ پڄ عمر جو بدخصلت انسان، نشي ۾ مست، پنهنجي جڳهه تان اٿيو ۽ مهمان نوازي طور مهمانن ۾ چڪر هڻڻ لڳو -

ان وقت موقع وٺي ڪنوار هڪ ڇوڪريءَ کي اشاري سان سڏيو - هوءَ آئي ۽ سندس پير ۾ اچي ويٺي - ڪنوار بيقراريءَ سان شڪي نگاهن سان چئني طرفن ڏٺو جڻ ته ڪو خاص راز کيس پڌرائڻ گهرندو ٿي - هوءَ ڇوڪري سان اهڃاڻ ٻ

وڇڻو تي ويٺي ۽ ڏڪندڙ ۽ ڪنبندڙ آواز ۾
آهستي آهستي کيس چوڻ لڳي:

”ماڻ توکي اُن ساهيڙيءَ جو قسم ٿي
ڏيانءِ، پياري ساهيڙي! جنهن تنديءَ ۾
ٿي اسان ٻنهي ۾ هڪ دل پيدا ڪري
ڇڏي آهي، اُن شيءِ جو قسم ٿي
ڏيانءِ جا دنيا ۾ توکي سڀ کان
پياري آهي - انهن پيدڻ جو قسم اٿئي
جي ڏهن جي سيني ۾ لڪل آهن - اُن
محبت جو قسم ٿي ڏيانءِ جنهن اسان
ٻنهي جي روحن کي ڇهي ڪين هڪ
شعاع بڻائي ڇڏيو آهي - تنهن جي دل
جي راحت ۽ ٻنهي جي درد جو قسم
ٿي ڏيانءِ ته تون هاڻ سليم وٽ وڃ ۽
کيس چؤ ته هو ماڻهن جي نظرن کان
بچي ڪري باغ ۾ هليو وڃي ۽ اُتي
بيد جي وڻن ۾ منهن جو انتظار ڪري!
سوسن! تون وٽس ليلائج ايتري تائين
جو هو اقرار ڪري، کيس ڪنڌريل
ڏينهن جي ياد ڏيارج، محبت جو
واسطو ڏجانس ۽ چئجانس ته هو ء

بد نصيب معذور آهي - چئجانء: هوء
قسمت جي ستايل مرڻ گهڙيء ني آهي
۽ ان کان اڳ جو تاريکي کيس
پنهنجي چادر ۾ ويڙهي ڇڏي، چاهي
ٿي ته تنهن جي سامهون پنهن جو سينو
چاڪ ڪري رکي- چئجانء: هوء غم جي
ماريل موت جي ڇنبي ۾ آهي ۽ ان
کان اڳ جو دوزخ جا ڏچائيندڙ شعلا
کيس پنهنجي جهوليء ۾ سهيڙين، چاهي
ٿي ته تنهنجي اکين جي نور سان پنهن
جي دل کي ٿڌو ڪري - چئجانء:
هوء خطاوار آهي ۽ گهري ٿي ته تنهن
جي سامهون پنهن جي گناهن جو اقرار
ڪري تو کان معافي گهري - وڃ سوسن!
جلدي وڃ، منهن جي خاطر سليم کي
کي عرض ڪر!! هنن خنزيرن جي
پهري کان نه ڊڄ!!! شراب سندن ڪنن
ٽي به پڙدا وجهي ڇڏيا آهن ۽ سندن
اکين تي به —"

سوسن، ڪنوار جي پير مان اٿي ڪري
غمگين ۽ اڪيلي سليم وٽ وڃي ويٺي ۽ سس پس

ڪري سندس محبوبه جو نياپو ڪيس ٻڌائڻ لڳي.
سوسن جي منهن مان ان وقت محبت ۽ خلوص
جا آثار ظاهر هئا پر سليم ڪنڌ جهڪايون خاموشيءَ
سان سندس ڳالهيون ٻڌي رهيو هو. جڏهين هوءَ
سڀ ڪجهه چئي چڪي تڏهين سليم سندس طرف
ڏٺو، ان اڇايل وانگر جو آسمان سان ڳالهيون
ڪندڙ گنبذ تي پاڻيءَ سان پريل ڪٽورو ته ڏسي پر
پهچ کان ٻاهر هئڻ جي ڪري ڏک کان دل کي
سروڙي چپ ڪري وڃي. گهٽيل آواز ۾، جو
چڻ ته زمين جي تهه مان ايندي معلوم ٿي رهيو
هو، هن جواب ڏنو:

"چڱو! مان باغ ۾ وڃان ٿو ۽ بيد جي وڻن
۾ سندس انتظار ڪندس."

هيئن چئي هو پنهنجي جاءِ تان اٿيو ۽ باغ
ڏانهن هليو ويو.

ٿوري دير کان پوءِ ڪنوار به اٿي ۽ سليم
جي پٺيان پٺيان، نشي ۾ ٻڏل مردن ۽ حسن ۾
مگهن عورتن جي وچان ڀين تي نڪري وئي.

باغ ۾ پهچي ڪري، جتي رات پنهنجي اونداهي
چادر وڇائي ڇڏي هئي، هن پنهنجون وڪون
تڪڙيون کڻڻ شروع ڪيون ۽ هر هر پٺتي سڙي

ڏسڻ لڳي، انهيءَ بيقرار هرڻ مثل جو ڪنهن حملي ڪندڙ جانور ڪان ڊڄي ڪري پنهنجي آستاني طرف تيزيءَ سان ڊڪي رهيو هجي، هوءَ بيد جي وڻن طرف وڃي رهي هئي جتي سليم سندس انتظار ۾ هو - پاڻ کي پنهنجي يار جي پاسي ۾ پسي ڪري هوءَ ساڻس چنبڙي وئي ۽ پنهنجون ٻانهون ڪٽي سندس ڳچيءَ ۾ وڌائين ۽ چوڻ شروع ڪيائين پر اهڙيءَ طرح جو جيتري تيزيءَ سان لفظ منهن مان نڪري رهيا هئا ايتري ئي سان لڙڪ سندس اکين مان وهي رهيا هئا.

”ٻڌ منهن جا پيارا، غور سان ٻڌ! مان پنهنجي ناداني ۽ تڪڙ تي شرمندي آهيان، ايتري نہ شرمندي آهيان جو شرمساريءَ منهنجي دل ڀڃي وڌي آهي- سليم، مان توکي، هائو! صرف توکي ئي پيار ڪيان ٿي ۽ سڄي عمر توکي ئي پيار ڪندي رهندس- ماٺهن سون کي پڙڪايو هو نہ تو مونکي وساري ڇڏيو آهي- مونکي ڇڏي ڪنهن ٻيءَ سان محبت ڪرڻ لڳو آهين- سليم! ماٺهن مونکي گهٽوئي ڪجھ چيو،

پنهن جي زبانن سان منهنجي دل ۾ زهر
پيدو پنهنجي نهن سان منهنجي سيني
کي چاڪ ڏنا ۽ پنهن جي ڪوڙن سان
منهنجي روح تي وزني بار وڌو هڪ
”شريفزادي“ مون کي چيو ته تون
مون کي نفرت جي نگاهه سان ڏسين ٿو
۽ تنهنڪري تو مونکي ڇڏي ڏنو
آهي ۽ ٻيءَ سان ناتو جوڙيو اٿئي - هن
مڪار مونتي مصيبتن جا ڏونگر ڏاريا ۽
مونکي برغلايو ته مان سندس هڪ
مائٽ سان شادي ڪيان ۽ مان ڏوکي
۾ اچي ڪري راضي ٿي ويس - پر سليم!
منهنجو مڙس توکان سواءِ ٻيو ڪير
ناهي ۽ هائي، هائو! هائي جڏهين منهن
جي اکين تان پردو لٿو آهي تڏهين مان
هن گهر مان نڪري ڪري تو وٽ
آئي آهيان ۽ اهو ارادو ڪري ته هائي
ڪڏهين به واپس نه وينديس - مان تو
وٽ انهيءَ لاءِ آئي آهيان ته توکي
پنهنجي آغوش ۾ جذب ڪري ڇڏيان -
دنيا ۾ ڪابه اهڙي طاقت نظر نه ٿي

اڇي جا مونکي پيھر آن مرد جي پاسي ۾ وڃاري سگھي جنھن کي نفرت ۽ بيوسي جي حالت ۾ منھنجو مڙس بڻايو ويو آھي - سليم! مان ان گھوٽ کي ڇڏي آئي آھيان جنھن کي مڪر ۽ فريب منھنجي زندگي تي مڙھيو ھو، انھيءَ پيءُ کي ڇڏي آئي آھيان جنھن کي تقدير منھنجو وارث بڻايو ھو، انھن گلن کي ڇڏي آئي آھيان جن جو ھار پاد ريءَ منھنجي ڳچيءَ ۾ وڌو ھو - انھيءَ قانون کي ڇڏي آئي آھيان جنھنکي رسم و رواج جي پابندين منھن جي پيرن جو زنجير بڻايو ھو - ۽ ھائو! مان انھن سڀني شين کي انھيءَ گھر ۾ ڇڏي آئي آھيان جو نشي ۽ ڪميڻپ جو آستانو لڳو پيو آھي - ھت توسان ڪاڏي پري ــ تمام پري ــ ھلي وڃان، دنيا جي پرينءَ پر ھلي وڃان - جتي ۽ پرين جي دنيا ۾ گم ٿي وڃان - اڄ سليم! رات جي اونداھي ۾ لڪي ڪري ھن گھر مان پڄي ھلون - اڄ!

سمنڊ جي ڪناري تي هلون ۽ ڪنهن
اهڙي ٻيڙيءَ ۾ سوار ٿي وڃون جا
اسان کي ڪنهن نامعلوم ۽ ڏورانهين
ملڪ ۾ پهچائي ڇڏي - سليم! جلدي
ڪر!! فجر ٿيڻ کان اڳ اسان کي
دشمنن جي قبضي کان نڪري وڃڻ
گهرجي!!! ڏس، سليم ڏس!! هي سون
جا زيور، هي قيمتي هار ۽ منڊيون،
هي عمدا جواهر، اسان جي مستقبل جي
ضمانت آهن - ڪين وڪڻي ڪري اسين
اميرن وانگر شان و شوڪت سان
زندگي گذاريندا سين — ڇو! سليم تون
ڳالهائين ڇو نه ٿو؟ مون ڏي ڏسين
ڇو نه ٿو؟ مون کي چمين ڇو نه ٿو؟
ڇا تون منهنجي دل جي دانهن ۽ منهن
جي من جي پڪار ٻڌي رهيو آهين؟
ڇا توکي يقين نه ٿو اچي ته مان پنهن
جي ڙس ۽ پيءُ ماءُ کي ڇڏي ڪري،
شاديءَ واري جوڙي ۾ توسان پڄڻ
آئي آهيان؟ پيارا! سليم ڳالهاءِ!! اچ!
جلدي ڪر!! هي ڳڙون هيري جي

تڪرن کان به زياده قيمتي ۽ تاج شاهي
کان به وڏيڪ مهانگيون آهن!!"

ڪنوار ڳالهائي رهي هئي ۽ سندس آواز ۾ هڪ نغمو هو: زندگي جي سر بس کان زياده شيرين ۽ موت جي ڪوڙاڻ کان وڏيڪ ڪوڙو، پرن جي سر سر کان زياده لطيف ۽ موجن جي گوڙ کان زياده گهرو - اهڙو نغمو جو مايوسي ۽ اميد، لذت ۽ غم، راحت ۽ رنج ۽ اهڙن جذبات ۽ خواهشن جي وچ جنبش ۾ هو جي عورت جي سيني ۾ لڪل هوندا آهن.

پر نوجوان خاموش ويٺي پڌي رهيو هو، سندس دل ۾ محبت ۽ ناموس جي جنگ تي رهي هئي - محبت جا مشڪلاتن کي آسان ۽ اونداهين کي روشن ڪندي آهي ۽ ناموس جو انسان کي خواهشن ۽ تمنائن کان باز رکندڙ آهي - محبت جا خدا جي طرفان دل تي نازل ٿئي ٿي ۽ ناموس جنهن کي انساني پيروي، دماغ جي هر رڳ ۽ ذري ذري ۾ داخل ڪري ڇڏي ٿي.

ڪجهه وقت کان پوءِ، جو ۽ پهنجي خاموشي خوفناڪي ۾، ان تاريڪ عهد سان مليو ٿي، جنهن ۾ قومون عروج ۽ زوال جي وچ لوڏن ۾ هونديون

آهن، نوجوان پنهنجو ڪنڌ مٿي ڪيون - شرافت محبت تي غالب پئجي چڪي هئي، هن منتظر ۽ ذليل ڇوڪري جي طرف ڪن اکيون ڦيريون ۽ نرم آواز ۾ چيائين:—

”اڙي عورت! وڃ، پنهنجي مڙس جي ڪچ آباد ڪر!! وڃ، چاڪاڻ ته خدا جي مرضي اهائي هئي - خوابن جون سڀ تصويرون بيداريءَ فنا ڪري ڇڏيون آهن - جلد وڃ، ۽ خوشين جي گود ۾ سکي ٿي! ڪٿي ائين نه ٿئي جو بهريدار توکي ڏسي وٺن ۽ دنيا چوي ته تو شاديءَ جي رات اهڙي طرح پنهنجي مڙس جي امانت ۾ خيانت ڪئي جهڙي طرح جدائي واري زماني ۾ پنهنجي محبوب سان دغا ڪئي هئي -“

ڪنوار ڏکي وئي ۽ اهڙيطرح بي چين ٿي وئي جهڙي طرح مرجهايل گل هوا جي جهوٽي سان پريشان ٿي ويندو آهي - ڏکايل انداز ۾ هن چيو:

”جيستائين منهنجي جان ۾ ساهه جو

پوڙهون پساهه باقي آهي تيستائين مان هن گهر ۾ موتي ڪانه ويندس. مان هن گهر کي — هن گهر جي هر شيءِ کي اهڙي طرح ڇڏي آئي آهيان جهڙي طرح جلاوطن قيدي ان جاءِ کي ڇڏيندو آهي جتي هن پنهنجي جلاوطنيءَ جا ڏينهن اڪيلائيءَ ۽ بيوسيءَ ۾ گذاريا هجن. سليم مون کي نه ته، مون کي خيانتڪار نه چؤ! ڇاڪاڻ ته محبت جو هٿ جنهن منهنجي ۽ تنهنجي روح کي هڪ ٻئي سان ملائي ڇڏيو آهي سو پادريءَ جي هٿ کان وڌيڪ طاقتمند آهي جنهن منهنجي جسم کي منهن جي مڙس جي مرضيءَ جي هٿ وکڙي ڇڏيو آهي. اڄ! مان پنهنجون ٻانهون تنهنجي ڪنڌ ۾ اهڙي طرح وجهان جو ڪابه قوت ڪين ڇڏائي نه سگهي. تو کي اهڙي طرح پاڪر پايان جو موت به اسان کي هڪ ٻئي کان جدا نه ڪري سگهي —!"

نوجوان وڏيءَ مشڪل سان سندس

ٻانهون پنهنجي ڪنڌ مان ڇڏايون ۽ نفرت ۽ حقارت جي انداز ۾ چيائين:

”مون ڪانْ پري ٿي ـ مان توکي وساري چڪو آهيان ـ هائو، مون توکي وساري ڇڏيو آهي ۽ توکان نفرت ڪيان ٿو!! ماڻهن توسان ڪوڙ ڪونه ڳالهايو آهي مان ڪنهن ٻئي جي محبت ۾ گرفتار آهيان ـ ٻڌ! مان ڇا چئي رهيو آهيان؟ چئي رهيو آهيان تہ مان توکي وساري چڪو آهيان ـ ايتري حد تائين جو تنهنجي وجود کي بہ فراموش ڪري ڇڏيو اٿم ـ مان توکان نفرت ٿو ڪريان ايتري جو تنهنجي صورت کانْ بيزار آهيان ـ هل ـ پري ٿي! مون کي پنهنجو رستو وٺڻ ڏي!! وڃ! پنهنجي مڙس وٽ واپس وڃ! ۽ سندس با وفا زال ٿي گذار!!“

ڪنوار دردناڪ آواز ۾ چيو:

”نہ ـ نہ، مون کي تنهنجي ڳالهين تي يقين ناهي! تون مون سان محبت ڪرين ٿو ـ مون تنهنجي اکين ۾ محبت جي

معني ڏني آهي ۽ جڏهين تنهنجي جان
کي ڇهيو اٿم ته ڇڻ محبت کي ڇهيو
هجيم - تون مون سان محبت ڪرين
ٿو! محبت ڪرين ٿو!! محبت ڪرين
ٿو!!! بلڪل اهڙي طرح جهڙي طرح
مان توسان ڪيان ٿي - هن گهر جو
ذڪر ٿي ڇا، مان هتان تنهنجي آغوش
ڪان سواءِ ڪاڏي نه ويندس - هي
منهن جو پڪو ارادو آهي - مان اُس
ٿي ان لاءِ ته توسان گڏجي ڪنهن
نامعلوم سر زمين تي هلي وڃان تنهن
ڪري يا ته مون سان گڏ هل يا مون
کي پنهن جي هٿن سان قتل ڪر -[٩٩]
نوجوان اڳي کان زياده بلند آواز ۾

چيو:
"مون کي ڇڏي ڏي نه ته مان وڃون
ڪري انهن سڀني مهمانن کي هت جمع
ڪندس جي تنهنجي شاديءَ جي خوشيءَ
۾ شرڪت لاءِ گهرايا ويا آهن ۽ ڪين
تنهنجي هن ذلت جو تماشو ڏيکاري
تو کي سندن وات جو توڪاربل ڪره

۽ سندن زبانن جي هڪ شرمناڪ چوڻي
ٻڌائي ڇڏيندس - ته فقط ايترو پر ســان
هت ان عورت کي ٻه سڏ ڏيندس جـــا
منهن جي دل جي راڻي آهي - هـــوءَ
توتي ڪلدي، پنهن جي فتح تي خوش
ٿيندي ۽ تنهن جي شڪست تي ننول
ڪندي -"

هيئن چئي ۽ پانهن کان جهلي ڪيـــس ڌڪو ڏئي ڇڏيو -

ڪنوار جو روپ بدلجي ويو - اکـــين ۾ چمڪ پيدا ٿي ويس ۽ سندس سچي محبت، اميدون ۽ فريادون، ڪاوڙ ۽ سنگدلي ۾ بدلجي ويـــون - ان غضبناڪ شيهڻ وانگر جنهن جو ٻچو ڪسيـــو ويو هجي، يا سمنڊ وانگر جنهن ۾ واچوڙن طوفان پيدا ڪيو هجي، هن رڙ ڪئي:

"ڪير آهي جو مون کان پوءِ تنهنجي
محبت جو مزو ماڻي؟ منهن جـــي دل
ڪانـــواءِ بي ڪهڙي ڏل آهي جا تنهن
بي ٻمين جو لطف ۽ مزو حـــاصـــل
ڪري؟

ائين چئي چوري چوريءَ هـــڪ تيـــز

ڏهار خنجر ڀهنجي ڪپڙن مان ڪڍيائيــن ۽ وچ جهڙي تيزيءَ سان هن جي سيني ۾ هڻي ڪڍيائين هو ائين ڪري جيئن طوفان جي سٽڪي سان ٽاري پڇي ڪرندي آهي - ڪنوار سندس مٿان جهڪي، هٿ ۾ خنجر هئس جنهن مان رت جا ٽيپا ٽمــــي رهيا هئا - سليم موت جي ڀاڪي ۾ پنهنجون ڳوريون اکيون کوليون، چپن ۾ چر پر ٿي ۽ ڪمزور ساهه سان گڏ هي جملا سندس زبان مان ادا ٿيا:

” منهن جي پياري!! هاڻي منهنجي ويجهو آءُ!! منهن جي ليليٰ!! منهنجي قريــــب آءُ!! مون کي نه ڇڏ، زندگي مــوت کان زياده ڪمزور آهــي ۽ مـــوت، محبت کان زياده ڪمزور - بڌ! بــڌ!! خوش دل برائين جا ٺهڪ بڌ!!! بــڌ! ساغر جي جهنڪار بڌ!! بڌ، منهنجــي پياري! منهن جي ليليٰ!! تو مون کــي انهن ٺهڪن جي سنگدلي ۽ پيانو جي تلخي کان نجات ڏياري ـــ منهن جون اکيون انهن هٿن کي چمن تيون جــن منهن جون سڀ پابنديون ختم ڪــري ڇڏيون - منهن جي چپن کي چم جــن

ڪوڙ ڳالهايو ۽ دل جي ڳالهه لڪائي.
منهن جي ڪمزور اکين کي پنهن جي
آڱرين سان جي رت ۾ رنگيل آهن،
بند ڪر – ليلي! جڏهين منهن جو روح
فضا ۾ پرواز ڪري وڃي تڏهين هي
خنجر منهنجي پاسي ۾ رکي ڇڏجانء
۽ چئجانء ته هن حسد ۽ نا اميدي جي
ڪري خود ڪشي ڪئي آهي - منهن
جي ليلي! مان توسان محبت ڪندو
هوس، توکان سواء، منهن جو ٻيو
ڪوبه نظر جو مرڪز نه هو – پر مون
پنهن جي دل، پنهنجي شرافت ۽ پنهن
جي زندگي جي قرباني کي انهيء کان
بهتر سمجهيو ته تنهن جي شاديء جي
رات توسان پيچي هلان – منهن جي دل
جي راڻي! ان کان اڳ جو ماڻهو
منهن جي لاش کي اچي ڏسن، مونکي
چم – مونکي پيار ڪر – مون کي چم.
منهن جي ليلي!!! "

سليم پنهن جو زخمي هٿ دل تي رکيو
ڪنڌ ڍرڪيو ۽ سندس روح اڏري ويو – ڪنوار

ڪنڌ ڪٽي گهر جي طرف ڏٺو ۽ درد ڀريون دانهون ڪري چوڻ لڳي:

”اچو، انسانو! اچو- ڪهوٽ ڪوار هٿ آهن- اچو ته مان توهان کي ڀُنهڻ جي سيج ڏيکاريان- سمهندڙو! سجاڳ ٿيو!! مدهوش! هوش ۾ اچو!! محبت، موت ۽ زندگي جا راز ڏسڻ لاءِ جلد اچو!!“

ڪنوار جي دانهن ۽ ڪوڪن تي گهر جي ڪنڊ ڪنڊ ۾ وڄڻ لڳي- جڏهين هي آواز عيش ۽ خوشيءَ ۾ ٻڏل شرابين جي ڪنن ۾ پهتا ته سندن روح ڪنبي ويا- حيران پريشان ٿي ڪري هنن چئني طرفن ڏسڻ شروع ڪيو جڻ ته سندن ڪن ڪين ڌوڪو ڏئي رهيا هئا- ٿوري دير ڪان پوءِ هو اٿيا ۽ دروازن ڪان نڪري هيڏانهن هوڏانهن گهوليندڙ نظرن سان ڏسڻ لڳا- جڏهين هنن ڪنوار کي مقتول جي لاش ويجهو ڏٺو تڏهين ڊپ مان پوئين پيرين ڀڄڻ لڳا- منجهائن ڪنهن کي به جرئت نه ٿي ته اڳتي وڌي اصل قصي جي خبر لهي- ڪنوار جي هٿ ۾ تيز ڌار خنجر ۽ مقتول جي سيني مان رت جو ڦوهارو نڪرندي

ڏمي ڪري سندن زبانون بند ٿي ويون ۽ سندن
سام سڪي ويو -
ڪنوار ڏانهن ڏٺو - سندس چهري جو رنگ
ڏک جي ڏاڪڙي ڪلان روشن هو - هن ڪست مان
دانهن ڪئي:
”بزدلو! ويجهي اچو!! هن خنجر ڪلان نه
ٻچو - هي هڪ .قدس هٿيار آهي جو
توهان جي ناپاڪ 'جسمن ۽ تاريڪ سينن
۾ داخل نه ٿي سگهندو - ڏسو! هن
خوبصورت نوجوان کي ڏسو!! جو
گهوٽ جو لباس پهريل آهي - هي
منهن جو محبوب آهي ۽ ڪيس سون
قتل ٿي ان لاءِ ڪيو آهي جو هي
منهنجو محبوب آهي - هي منهن جو
گهوٽ آهي ۽ مان سندس ڪنوار -
اسان ڳهٽوئي ڳولهيو، پر هن دنيا ۾
جنهن کي توهان ماڻهن پنهنجي رسمي
پابندين سان تنگ، پنهن جي جهالتن
سان تاريڪ ۽ پنهن جي حرص ۽ طمع
سان بيڪار بنائي ڇڏيو آهي، اسانکي
ڪاٻه اهڙي سيج نه لڌي جا اسان جي

ٻڌيم وندڻ جي قابل هجي - تنهن
کري اسان بهتر سمجهو ته ڪرڻ
کان پري — ٻئي جهان ۾ هليا وڃون.
بزدلو! ويجهي اچو!! ته سگهي ٿو ته
توهان ڏسي سگهو ٿا ته اسانجي چهرن
تي خدائي نور ڪيڏي رهيو آهي ۽
اسان جي دلين مان الوهيت جا مٺا
آلاپ ايري رهيا آهن - ڪٿي آهي هو ۽
مڪريل؟ جنهن منهنجي يار جي باري
۾ مون کي ڪوڙيون ڳالهيون ٻڌايون.
مون کي چيائين ”هو نوڪي وساري
مون سان محبت ڪرڻ لڳو آهي، هن
مونسان محبت ٿي انهيءَ لاءِ ڪئي آهي
ته جيئن نوڪي وساري ڇڏي“ - ڇا
هن فتنہ انگيز هي سمجهيو ته منهن جي
۽ سدس مائٽ جي مٿي تي پادريءَ
جي هٿ رکڻ سان ئي ڪيس مون تي
فتح حاصل ٿي؟ ڪٿي آهي؟ ڪٿي
آهي؟ هوءَ ڏوڪيباز شريفزادي! ڪٿي
آهي؟ جهنمي نانگڻ! مان ڪيس دعوت
ٿي ڏيان ته اچي ۽ ڏسي هن توهانکي

منهن جي يار جي شادي جون خوشيون ملهائڻ لاءِ ڪنو ڪيو هو ۽ نہ ان شخص جي خوشين لاءِ جنهن کي هن منهنجي لاءِ چونڊيو هو .

توهين منهنجي گفتگو نہ سمجهي سگهندو . ڪتي پريشان آواز ۽ ڪتي فرشتن جا گيت . ليڪن توهين پنهن جي اولاد کي ان عورت جو قصو ٻڌائيندا جنهن شادي ۽ رات پنهن جي يار کي خون ڪيو . توهين منهن جي ڳالهہ ڪندؤ ۽ پنهن جي گنهگار چپن سان مون تي لعنت وجهندؤ پر توهان جي اولاد مون کي مبارڪباد ڏيندي . ايندڙ زمانو يقينا سچائي ۽ روح جي حڪومت جو زمانو هوندو .

۽ اڙي بيوقوف انسان! پنهن جي ڪميٽپ ، حيلن بهانن ۽ مال و دولت جي وسيلي مونکي پنهن جي زال بڻائيندڙ! تون ان بد قسمت گروه جو نمائيندو آهين جو اونداهي ۾ نور تلاش ٿو ڪري ، جبل مان پاڻي ڪڍڻ گهري

تو ۽ رڻ پٽ ۾ گان ترڻ جو خواهشمند
آهي - تون ان ملڪ جو باشندو آهين،
جنهن پاڻ کي اهڙي طرح جهالت جي
حوالي ڪري ڇڏيو آهي جهڙي طرح
انڌو پنهنجو پاڻ انڌي رهنما جي حوالي
ڪندو آهي- تون ان ڪوڙي مردانگي جو
نمونو آهين جا هارن ۽ چوڙين جي لاءِ
گردن ۽ ٻانهون ڪبي ڇڏيندي آهي-
وڃ! مون توکي معاف ڪيو چاڪاڻ
تہ خوش روح ڪوچ ڪرڻ وقت دنيا
جي سيني ذلتن ۽ حماقتن کي معاف
ڪري ڇڏيندا آهن -*

ڪنوار خنجر مٿي ڪنيون ۽ ان اڇاپل
وانگر جو بيصبريءَ سان پاڻيءَ جو پڙيل وٺو پنهن
جي چپن سان لائيندو آهي، عزم ۽ همت سان
پنهن جي سيني ۾ چيوئي ڏنو ۽ پنهن جي يار جي
پاسي ۾ ڪري پئي - ان بوتي مثل جنهن جون
پاڙون ڏاتي سان وڍيون ويون هجن - عورتن ۾
ڏڪڻي پئجي وئي ۽ انهن خوف ۽ غم جي شدت
کان زور زور سان روئڻ شروع ڪيو - منجهائن
کي تہ بيهوش ٿي ويون - مردن ۾ بہ هڪ گوڙ

ڪسان برپا ٿي ويو ۽ هو ڊپ ۽ هراس ۾ ڏڪندا ڪنيندا زخمين جي ويجهو آيا، ڪنوار جا سڪرات جي حالت ۾ هئي ۽ جنهن جي شفاف سيني مان رت جو ڦوهارو وهي رهيو هو، سندن طرف ڏنو ۽ چيائين:

”ملامت ڪندڙو! خبردار، اسان جي ويجهو نه اچو! نه اسان جي جسمن کي هٿ پٽي ڪلان جدا ڪجوا نه ته اهو مقدس روح جو اسان جي مٿان پاڇو ڪيو ويٺو آهي، توهان جون ڳچيون گهٽيندو ۽ نهايت سنگدلي ۽ بيرحميءَ سان توهان کي زمين تي دسيندو۔

اسان جي جسمن کي بکايل زمين جي وات جو گره بڻجڻ ڏيو! وڃو۔ زمين کي موقعو ڏيو ته اها اسان کي پنهن جي سيني ۾ محفوظ ڪري۔ جهڙي طرح هوءَ ٻج کي بهار جي مند اچڻ تائين سردين جي برف کان محفوظ رکندي آهي۔“

ڪنوار سليم جي لاش جي اچان ٻـ، قريب ٿي وٺي ۽ پنهن جا چپ سندس سرد چپن

تي ڪٿي رکيائين - هي پڇاڙي لفظ آخري پساهن سان سندس وات مان نڪتا:

”منهن جا حبيب! ڏس!! منهن جي دل جا گهوٽ ڏس! حاسد ڪيئن نه اسان جي سيج جي چئني طرفن کان بيٺا آهن - سندن نگاهون کهڙي نه طرح اسان تي ڪتل آهن - ٻڌ! سندن ڏندن جي ڪڙڪڻ ۽ پاسرين جي ترڪڻ جا آواز ٻڌ!! سليم! تو مدتون منهن جي انتظار جون تڪليفون سٺيون - ڏس! هاڻي مان تنهن جي آهيان - منهن جا حبيب! اسين گهڻائي ڏينهن اونداهين ۾ غمگين ۽ حيران گذاريا، هاڻي مون ٻنهي جا سڀ بند ڇڄي چڪا آهن ۽ سڀ زنجير ڪٽي چڪا اٿم ته جيئن اسين سچ جي گرمي ۽ روشني کان هڪ نئين زندگي حاصل ڪريون! سليم! ڏس! هڪ تي ڪري سڀ نقش فنا ٿي چڪا آهن - هر شيءِ منهنجي نظرن کان لڪي وئي آهي - هاڻي مون کي تو کان سواءِ ٻيو

کجھ بہ نظر نہ ٿو اچي - هاءِ! منھن
جا چپ، پيارا سليم! منھن جا ساہ قبول
ڪر!! اچ! منھن جا پيارا، هلـــون!!
محبت جو فرشتو پر پکيڙي چڪـــو
آهي ۽ نور جي مجلس چوڏاري اڏري
رهيو آهي-"

ڪنوار پنھن جو سينو سليم جي سيني تي
ڪٽي رکيو - سندس رت هن جي رت سان ملـــي
ويو، سندس سر هن جي گردن تي جهڪي پيــو
۽ سندس اکيون هن جي اکين تي کپي ويون-

ماڻهو خاموش بيٺا هئا، سندن چهرا پيلا پئجي
ويا هئا، ٽنگن ۾ ڏڪڻي پئدا ٿي وئي هئن - ڄڻ
تہ موت جي هيبت سندن قوت ۽ چر پر کي فنـا
ڪري ڇڏيو هو-

پادري ـــــ منتر پڙهي ڪري، ڪنوار جـي
لاءِ ازدواجي هار پوئيندڙ پادري اڳتي وڌيــو ۽
انهن لاشن جي طرف اشارو ڪري، حاضرين کـي
سخت انداز ۾ چيو:

" اهي هٿ سزا جي لائق آهن جي ذلت
۽ گناهہ جي خون ۾ ليٿڙيل هنن جسمن
جي طرف وڌن، ۽ قابل نفـرت آهــن

اهي اڪيون جي سندن موت تي رنج ۽ غم جا ڳوڙها ڳاڙين ـ شيطان سندن نا پاڪ روحن کي جهنم ۾ ڳهلي ويو آهي ـ ڇڏي ڏيونا انهن ٻنهي لاشن کي ان نا پاڪ زمين تي جا سندن خون سان ٻنل آهي ـ پيا هجن، ته جيئن ڪتا سندن گوشت ورهائي کائن ۽ هوا سندن هڏن کي اڏائي ڇڏي ـ انسانو! ٻنهن جي ٻنهن جي گهرن ڏانهن موٽي وڃو!! ڀڄوا! هن بدبوء کان ڀڄو!! جا سندن دلين مان نڪري رهي آهي ـ هنن جا پتلا خطا ۽ قصور جي اٿي مان ٺهيل آهن ۽ ڪين سندن ٻنهن جي رذالت ۽ ڪميڻپ پيهين ڇڏيو ـ ڀيهندڙوا هنن کان پري ٿي وڃوا جلدي پري ٿيو، ائين نه ٿئي جو دوزخ جي باهه جا شعلا توهان کي نه ٻنهن جي لپيٽ ۾ آئين ـ

توهان مان ڪوبه هت نه بيهي نه ته ذليل ۽ محروم ٿي ويندو ـ ڇاڪاڻ ته مقدس عبادتخاني ۾ باريابي ناممڪن

تيندي، جتي اهل - ايمان غلاميءَ جو
سجدو ادا ڪن ٿا-“

سومن - اها ڇوڪري جنهن کي ڪنوار
قاصد ٻڌائي سليم ڏي موڪليو هو - اڳتي وڌي،
سندس پنبڻيون لڙڪن سان پريل هيون- عزم ۽ همت،
جرائت ۽ شجاعت سان هن چيو:

”اندا ڪافرو! هنن جي حفاظت لاءِ
مان هت موجود آهيان، صبح ٿيڻ تي
هنن جهومندڙ تارين هيٺان مان سندن
لاءِ قبرون کوٽيندس - جيڪڏهين توهان
منهن جي هٿن مان ڪوڏر کسي ورتي
ته مان پنهنجي آڱرين سان زمين جو
سينو چيريندس پر جيڪڏهين توهان
منهن جا هٿ به ٻڌي ڇڏيا ته هي فرض
مان پنهن جي ڏندن سان پورو ڪندس-
هليا وڃو! هن عطر ۽ لوبان جي خوشبوءِ
جي هنڌاءَ سان پريل جاءِ مان هليا
وڃو!! سوئر پاڪ خوشبوءِ سنگهڻ ڪان
پڇندا آهن ۽ چور گهر جي مالڪ ۽
صبح ٿيڻ ڪان ڊڄندا آهن - وڃو! پنهن
جي اونداهين کوٺين ۾ وڃو!! محبت

جي شهيدن جي سرن مٿان اڏامندڙ
فرشتن جا گيت، ڪن ڪچري سان
ٻڌل ڪنن تائين ڪو ته پهچي سگهندا."

ساٿهو ٻڌي پادريءَ جي اکيان پري ٿي ويا ۽ سوسن لاشن جي پرسان بيٺي رهي ۽ ائين پئي معلوم ٿيو ته بيواهه ماءُ رات جي خاموشيءَ ۾ پنهن جي ٻن ٻچن جي حفاظت ڪري رهي آهي. ساٿهن جي وڃڻ کان پوءِ سوسن زار زار روئڻ لڳي.

★

زهراب

خزان جي خوبصورت زماني ۾ جڏهين اتر لبنان پنهن جي سمورين خوبصورتن ۽ دلڪشين سان جلوه فروش هوندو آهي، هڪ ڏينهن صبح جو ڳوٺ تولا جا ڳوٺاڻا ان ديول جي ويجهو جمع ٿيا جا وچ ڳوٺ ۾ آهي ۽ فارس رحال جي اوچتي ڪم ٿي وڃڻ تي پنهن جي خيالن جو اظهار ڪرڻ لڳا. هيءَ ڳالهه سندن لاءِ افسوسناڪ به هئي ۽ حيرت انگيز به، ته پنهن جي حسين ۽ نوجوان زال کي ڇڏي ڪري. جنهن کي اجهان ڇهه مهنا مس گذريا هئا جو هو وڏي لاڏ ڪوڏ سان شادي ڪري آيو هو، فارس رحال ڪاڏي هليو ويو؟

فارس رحال پنهن جي ڳوٺ جو سردار هو ۽ هيءَ سرداري کيس پيءُ ڏاڏي کان ورثي ۾ مليل

هئي ۔ اجان مو چوويهن سالن جو مس هو تہ سندس شخصيت ۾ آهي سڀ گڻ پئدا ٿي ويا جن جي سبب تولا جا رهواسي سندس عزت ۽ احترام ڪرڻ لاءِ مجبور هئا ۔

گذريل سال وچ بهار ۾ جڏهين هن سوسن برڪت سان شادي ڪئي تہ ماڻهو چوندا هئا:

”هيءُ نوجوان ڪيترو نہ خوش نصيب
آهي جو ڪيس ٽيهن سالن جي عمر کان
اڳ آهي سڀ خوشيون حاصل ٿي
وڃون جي صحيح نموني ۾ انسان جي
طبعي زندگيءَ جو ڦل آهن!“

پر ان ڏينهن صبح جو، جڏهين تولا جا باشندا آرام جي ننڊ مان بيدار ٿيا ۽ ڪين پڌايو ويو تہ جناب فارس صاحب پنهن جي سموري پونجي ڪٺي ڪري، متن مائٽن ۽ يارن دوستن سان بنا ملئي، گهوڙي تي سوار ٿي ڪيڏانهن هليو ويو تہ سندن دلين ۾ شڪ شبها پئدا ٿيا ۽ هو انهن مخفي سببن جو راز کولهڻ لڳا، جن جي ڪري هن پنهن جي زال، پنهن جو گهر بار، پنهن جي زمين، پنهن جا باغ، وطن وارا ۽ سڀ ڪجهہ ڇڏي ڏنو۔

اتر لبنان جي سماجي رهڻي ڪهڻي دنيا جي

سيڙني نظامن جي مقابلي ۾ اشتراڪي نظام (ڪميونزم) کي زياده ويجهي آهي - اهوئي سبب آهي جو زندگي جي رنج ۽ راحت ۾ هڪ‌ٻئي کي ساٿ ڏيڻ انهي جي ماڻهن جي فطرت ۾ داخل آهي تنهن ڪري روزگار جو چڪر جڏهين ڪين ڪنهن تئين حادثي سان هم‌ڪنار ڪندو آهي تڏهين هو پنهن جون سڀ توجهون ان جي وجه ۽ سبب جي تلاش ۾ صرف ڪندا آهن ۽ سندن اها جستجو تيستائين ختم نه ٿيندي آهي جيستائين وقت ڪو بيو مسئلو سندن سامهون پيش نه ڪري.

هيءُ ٿي پاڻ ۾ پڌيءَ جو مادو هو جنهن جي سبب تولا جا رهاڪو اڄ پنهن جي ڪم ڪار کان بيپرواه ٿي ڪري، تولا جي ديول جي ويجهو جمع ٿيا هئا ۽ فارس‌رحال جي اوچتي هلئي وڃڻ تي ڳالهيون ٻولهيون ۽ ويچار ڪرڻ لڳا.

اجان ماڻهن ۾ ڳالهيون ٿي ٿي رهيون ته ڳوٺ جو پادري اسطفان ڪنڌ ۾ پادرانه پٽو وجهيون سندن طرف ايندي نظر آيو - سندس منهن تي فڪر ۽ مايوسيءَ جا آثار هئا.

مجمع اسطفان جي ويجهو پهتو ۽ ڪاتئس فارس‌رحال جي باري ۾ طرحين طرحين جا سوال ڪرڻ لڳو.

پر هن ڪوبہ جواب نہ ڏنو ۽ خاموش ويهي افسوس جا هٿ مهٽيندو رهيو - ٿوري دير کان پوءِ هن چيو:

”ڪجهہ نہ پڇو! منهن جا پيارا! مون کان ڪجهہ نہ پڇو!! مون کي فقط ايترو ئي معلوم آهي تہ صبح ٿيڻ کان ٿورو اڳ فارس منهن جي دروازي جو کڙو کڙڪايو، مون دروازو کوليو تہ هو گهوڙي کي واڳ کان جهليون بيٺو هو - ان وقت سندس منهن تي نهايت رنج ۽ غم جا آثار هئا - حيرت ۾ پئجي مون سبب پڇيو تہ چيائين: ”اوهان کان موڪلائڻ آيو آهيان، مان سمنڊ پار وڃي رهيو آهيان ۽ ارادو اٿم تہ هاڻي جيئري جيءَ واپس نہ ورندس.“ ائين چئي هن مونکي پنهن جي دوست نجيب مالڪ جي نالي هڪ خط ڏنو ۽ تاڪيد ڪيائين تہ هتون هٿ پهچايو وڃي - خط ڏئي هو گهوڙي تي سوار ٿيو ۽ اڙي هٽي ويندو رهيو - هن مون کي ايترو به

موقع نه ڏنو جو مان ڪانئس تفصيل ۾
سفر جي ارادي جو سبب پڇي سگهان.
جا ڪجهه مونکي خبر هئي سا مون
توهان کي ٻڌائي ۽ هاڻي هن ڪان
وڌيڪ مون ڪان نه پڇو."

مجمع مان هڪ شخص ڳالهايو:

"نجيب مالڪ، ڪوٺ ۾ هن جو سڀ کان گهاٽو دوست هو تنهن ڪري ضرور هن پنهن جي وطن ڇڏڻ جو سمورو قصو انهيءَ خط ۾ لکيو هوندو."

ٻئي پڇيو:

"ڇا اوهان سندس زال کي به ڪٿي ڏٺو؟ آهي"

پادريءَ جواب ڏنو:

"هائو! مون کيس صبح جو عبادت ڪان پوءِ ڏٺو هو. هوءَ دريءَ جي پرسان ويٺي، ڪمل نگاهن سان ڪٿي پري ڏسي رهي هئي. ائين پئي معلوم ٿيو ته ڄڻ سندس حواس گم آهن. فارس جي باري ۾ مون جڏهين ڪانئس پڇيو ته سڙي مون کي ڏنائين ۽ جواب ڏنائين:

"مون کي ڪجهه معلوم ناهي! مونکي

ڪاٻہ خبر ناهي!!" اٿين ڇٽي ٻـــارن وانگر زار زار روئڻ لڳي -"

اڃان پادريءَ جي ڳالهہ پوري نہ ٿي هئي جو ڳوٺ جي اويرين پاسي کان بندوق ڇٽڻ ۽ گڏو گڏ هڪ عورت جي روح راڙي جـــو آواز ٻڌڻ ۾ آيو جنهن فضا ۾ هڪ هراس پيدا ڪري ڇڏيو - سانڀهو ٿوري دير تائين تہ حيران ۽ خاموش بيٺا رهيا پر تنهن کان پوءِ سڀ جو سڀ - جن ۾ مرد بہ هئا ۽ عورتون بہ - ڇهرن تي خوف ۽ بد بختي جا نقاب اوڙهي آواز جي طرف وڃڻ لڳا -

جڏهين هو فارس رحال جي ٻاهرين بنگلـــي ۾ پهتا تہ هنن هڪ خوفناڪ منظر ڏٺو جنهن جي اثر کان سندن مٿا چڪرائجي ويا - رت رڱن ۾ ڇمي وين - انهن ڏٺو تہ نجيب مالڪ خون ۾ ليٿڙيـــو پيو آهي ۽ فارس رحال جي زال، سوسن سندس پير ۾ ويهي پنهن جا وار ۽ ڪپڙا پٽي دردناڪ آواز ۾ رڙي رهي آهي -

"هن خود ڪشي ڪئي! هن پنهن جي سيني ۾ بندوق هڻين!!

سانڀهو حيرت ۾ بيٺا هئا، ڄڻ تہ مـــوت جـــي فرشتي جي اڻ ڏٺل آڱرين سندن روحن کي گهٽي

رکيو هو - پادري لاش جي ويجهو آيو، هن ڏٺو ته مقتول جي سڄي هٿ ۾ فارس رحال جو خط آهي جو اڄ ئي صبح جو لکندڙ جي مرضي مطابق ڪيس هٿون هٿ پهچايو ويو هو - مقتول خط کي ايتري ته قوت سان جهليو هو جو ڇڙ ته گهريائين ٿي ته ڪيس به پنهن جي آڱرين جو حصو ٻڌائي ڇڏي - پادري اهو خط سندس هٿ مان ڪڍي ڪري پنهن جي کيسي ۾ ائين رکيو جيئن ڪو پيو ڏسي نه سگهي - ۽ مٿو پٽيندو به چار قدم پوئتي هٽي بيهي رهيو -

ماڻهو نجيب مالڪ جو لاش سندس بيوه ماءُ جي گهر کڻي ويا، هن ويچاري جيئن ئي پنهن جي مربي پٽ · هڙي حالت ۾ ڏٺو تيئن ئي غش کائي مٿان ٿي زمين تي ڪري پئي -

ڏکي عورتون فارس رحال جي وطن ڇڏڻ ۽ نجيب مالڪ جي خودڪشي جي سلسلي ۾ فارس رحال جي زال کي ڏوهي قرار ڏئي رهيون هون جو ڪيس اهڙي اڌ مئي حالت ۾ اندر پهچايو ويو

★

اسطفان پنهن جي گهر آيو ۽ دروازو بند ڪري

پنهن جي ڪيسي مان اهو خط ڪڍيو جـو هـن نجيب مالڪ جي هٿ مان ڪنيون هو ـ ڏڪندڙ ۽ ڪنبندڙ آواز ۾ هن پڙهڻ شروع ڪيو:

”ادا نجيب!

مان وطن ڇڏي رهيو آهيان ـ انهـيءَ لاءِ ته منهن جو وجود نه فقط تنهن جي ۽ منهن جي زال لاءِ پر خود منهن جي لاءِ به بدبختي جو باعث آهي ـ مـون کي خبر آهي ته تون شريف طبيعـت آهين ۽ تو پنهن جي دوست جي ـــ جو تنهن جو پاڙيسري به آهي ـ امانت ۾ خيانت نه ڪئي آهي، مون کي هي به معلوم آهي ته منهن جي زال سوسـن پاڪدامن آهي، پر ان سان گڏو گـڏ مون کي هـيءَ به سڌ آهي ته اُهـا محبت جنهن تنهن جي ۽ سوسـن جـي دل کي هڪ ڪري ڇڏيو آهي. سـا توهان ٻنهي جي وس کان ٻاهر آهـي، توهان جيڪڏهين چاهيو به ته به توهين کيس فنا نه ٿا ڪري سگهو جهڙيءَ طرح توهان نهر ڦاديشه جي وهڪري کـي

روڪي نہ ٿا سگھو -
نجيب! تون منهن جو ننڍپڻ جو دوست
آهين، جڏهين اسين ٻئي گڏ باغن، ٻنين،
ميدانن ۽ ديولين جي اڳڻ ۾ کيڏندا
وتندا هئاسين - ۽ مان خدا کي شاهد
ڄاڻي چوان ٿو تہ هن وقت بہ تون
منهن جو اهوئي دوست آهين جو اڳي
هئين - مون کي اميد آهي تہ تون بہ
مون کي هميشه ائين سمجهندين جيئن
هميشه سمجهندو آيو آهين! مڃان يا آن
کان پوء سوسن سان جيڪڏهين ملين
تہ چئجانئس تہ منهن جي دل ۾ سندس
طرف کان ڪابہ بدگماني يا رنجش
ناهي - مان کيس اڃان بہ محبت ۽
مهرباني جي لائق سمجهان ٿو ۽ جيئري
جيءُ سمجهندو رهندس - کيس هيءُ بہ
ٻڌائجانء تہ جڏهين اڄ رات جو مان
سجاڳ ٿيس ۽ مون ڏٺو تہ هوء
حضرت عيسيٰ جي تصوير جي اڳيان
گوڏن ڀر ويهي عاجزي ۽ انڪساري
سان پنهن جي دل جي صبر ۽ سڪون

لاءِ التجا ڪري رهي آهي ته منهنجي
دل شفقت ۽ همدردي جي جذبات
ڪان چور چور ٿي پئي دنيا ۾ ڪوبه
ڏک يا تڪليف اهڙو ڪونهي جو هن
عورت جي زندگيءَ جي مقابلي ۾ پيش
ڪري سگهجي، جنهن جي هڪ طرف
ته سندس محب هجي ۽ ٻئي طرف
محبوب!
غريب سوسن هميشه اهڙي ڪشمڪش
۾ مبتلا هئي ـ هوءَ گهرندي هئي ته
زال هئڻ جي حثيت ۾ جي فرائض
سندس مٿان عائد ٿين ٿا سي پورا
ڪري پر هوءَ پنهن جي هٿن سان پنهن
جي جذبات جو گردن به نه پئي گهٽي
سگهي ـ تنهن ڪري مان هڪ ڏورانهين
ملڪ وڃي رهيو آهيان انهيءَ نيت
سان ته وري واپس نه ورندس ـ مان نه
ٿو چاهيان ته توهان ٻنهي جي ڪاميابين
۽ خوشين جي راه ۾ هڪ پهاڙ بڻجان!
آخر ۾ مون کي اميد آهي ته تون
سوسن سان خلوص ۽ محبت جو ناتو

قائم رکيون ايندين ۽ آخري پسـاهہ
تائين سندس حفاظت کندين - هـن
تنهن جي لاءِ پنهن جي هر شيءِ قربان
ڪري ڇڏي تنهن ڪري هوءَ بہ اَن
هر مهرباني ۽ دلجوئي جي مستحـق
آهي جا مرد، عورت سان ڪري سگهي
ٿو -

نجيب، خـدا ڪري تـون هميشه
شريف القلب ۽ بلند حوصلہ رهين! الله
توکي هميشه پنهن جي پناهہ ۾ رکي!!!

تنهن جو پياءُ
فارس رحال

خط پڙهڻ کان پوءِ اسطفان ڪيس تہ ڪري
پنهن جي ڪيسي ۾ رکيو ۽ دريءَ وٽ ويهي پري
ماٿريءَ طرف ڏسڻ لڳو - سندس سڪل مهانـڊا
ٻڌائي رهيا هئا تہ هن وقت هو ڪنهـن گهـري
فڪر ۾ آهي - پر هڪ منٽ بہ تہ گذريو هو جو
هو هڪدم اٿي ڪڙو ٿيو - اٿين پڻي معلوم ٿيو تہ
هن پنهن جي فڪر جي تہ سان هڪ مشڪل ۽
خطرناڪ راز حاصل ڪيو آهي - اهو مشڪل ۽
خطرناڪ راز جو ظاهري پردن ۾ لڪل ۽ متاڇري

چادر ۾ ويڙهيل هو ــــ ڪانئس دانهن نڪــــري
وئي:

فارس رحال! تون ڪيتري نه قدر چالاڪ
آهين!! مان سمجهي ويس تو ابن مالڪ
کي ڪهڙي طرح قتل ڪيو ۽ پوء
ڪهڙي طرح سندس خون کان به آزاد
رهين - تو زهر موڪليو پر ماڪيءَ ۾
ملائي، تو ڪيس ترار موڪلي پر ريشم
۽ ڪيمخاب ۾ ويڙهي ڪري - تو وٽس
موت جو فرشتو موڪليو پر خط بجي
نهن ۾ ويڙهي ڪري . جڏهن هــن
بندوق جو منهن پنهن جي سيني طرف
ڪيو آهي ته سندس هٿ تنهن جــي
هٿ جي گرفت ۾ هو ۽ سندس ارادو
تنهن جي ارادي جي تابع هو - افسوس!
فارس رحال تون ڪيتري نه قدر عيــار
آهين!! "

اسطفان پيهر ڪرسيءَ تي ويهي رهيو -
هو هر هر ڪنڌ لوڏي رهيو هو ۽ پنهــن جــي
آڱرين سان ڏاڙهيءَ کي سنواري به رهيو هـــو -
سندس چپن تي هڪ پر معنيٰ مرڪ هئي ــــ درد

ڪانئ بہ زيادہ خطرناڪ مرڪ!

ٿوري دير ڪانئ پوءِ هن ويجهو واري ڪٻٽ مان هڪ ڪتاب ڪڍيو ۽ افرام سرياني جا پاڪيزہ شعر جهونگارڻ لڳو۔ ڪڏهين ڪڏهين وچ گهوٽ مان ايندڙ عورتن جي روج واڙي ڪي ٻڌڻ لاءِ اڪ ڪٿي هيڏي هوڏي ڏسي بہ ورتائين ٿي۔

★

طوفان

يوسف فخري ٽيهن سالن جو هو جڏهين هن دنيا و مافيها سان لڳ لاڳاپا لاهي، اڪيلو، خاموش ۽ زاهدن واري زندگي گهارڻ لاءِ انهيءَ ويران خانقاهه کي وچي وسايو جا اتر لبنان جي واديءَ قاديشه جي ڪناري تي آهي -

آس پاس جي ڳوٺاڻن کي سندس باري ۾ عجيب و غريب خيال هئا - ڪو چوندو هو:

”هو هڪ شريف ۽ وڏائي گهر جو ماڻهو آهي جنهن هڪ عورت سان محبت ڪئي پر سندس بيوفائي کان دلشڪسته ٿي ڪري شهر ڇڏي ڏنو ۽ ڪيس وسارڻ خاطر گوشه نشيني اختيار ڪئي -“

کو خيال ظاهر ڪندو هو:

”هو خيالن جي دنيا ۾ رهندڙ شاعر
آهي، جو پنهنجي فڪر ۽ جذبات
کي شعر ۽ نظم جو جامو پهرائڻ لاءِ
سماجي گوڙ گهمسان کان ڪناره ڪش
ٿي ويو آهي.“

”هو عبادت ڪندڙ صوفي آهي جنهن
دنيا ۽ سندس دلچسپين کان منهن مٽي
ڪري دين تي قناعت ڪئي آهي.“

۽ ڪو بيدڙڪ چئي ڏيندو هو:

”هو مجنون آهي!“

پر مان؟ —— مان هن مسئلہ ۾ بلڪل خاموش هوس چاڪاڻ تہ مون کي خبر آهي تہ روح جي اندر اهڙا نازڪ راز بہ هوندا آهن جن جو اظهار صرف خيالن جي وس جي ڳالهہ ناهي، تنهن هوندي بہ هن عجيب و غريب انسان سان ملڻ ۽ گفتگو ڪرڻ جو گهڻو آرزو مند هوس، تنهن ڪري بہ پيرا مون ڪوشش بہ ڪئي تہ ڪيئن ملي ڪري —— سندس حقيقت معلوم ڪريان ۽ سندس مقصد ۽ مطلب جي خبر لهان پر تکين تکين نظرن ۽ بعضي اهڙن نظرن کان سواءِ، جنهن مان سندس سنگدلي،

ڪنورپ ۽ وڏائي ظاهر ٿيندي هئي، مون ڪسي ڪابہ ڪاميابي نصيب نہ ٿي.

پهريون دفعو جڏهين مون کيس ڏٺو تڏهين هو صنوبر جي وڻ جي جهنڊ جي ويجهو گهمي رهيو هو. نهايت گهڻي ادب ۽ احترام سان مون کيس سلام ڪيو پر پاڻ فقط ڪنڌ لوڏڻ جي بہ ڪوبہ جواب نہ ڏنائين ۽ جلد اتان هليو ويو.

ٻيو دفعو جڏهين منهن جي ساڻس ملاقات ٿي تڏهين هو خانقاه جي ويجهو انگورن جي باغيچي جي وچ ۾ ويٺو هو. سندس ويجهو وڃي ڪري مون پڇيومانس:

"ڪلهہ مون کي هڪ شخص جي واتان معلوم ٿيو آهي تہ هيءَ خانقاه هڪ شامي عابد چوڏهين صديءَ ۾ ٺهرائي هئي. ڇا اوهان کي سندس باري ۾ خبر آهي؟"

سخت نموني ۾ هن جواب ڏنو:

"مون کي خبر ناهي تہ هيءَ خانقاه ڪنهن ٺهرائي ۽ نہ وري معلوم ڪرڻ چاهيان ٿو."

هيئن چئي ڪري هن مونڏي پٺي ڪري ڇڏي ۽ ٺوڪ طور چيائين:

"تون هن باري ۾ پنهنجي ڏاڏيءَ کان ڇو نه ٿو پڇين؟ هوءَ عمر ۾ به هت سڀ کان وڏي آهي ۽ هن ماڻهن جي تاريخ جي به ڪيس پڻ سيني کان گهڻي خبر آهي."
مان پنهنجي ٻاراڻي حرڪت تي پشيمان ۽ غمگين واپس موٽي آيس.
اهڙيءَ طرح به سال گذري ويا پر هن پر اسرار شخص جي زندگي منهنجي خيالن ۽ ذهن تي ڇانئجي رهي.

★

خزان جي موسم جو ذڪر آهي، مان يوسف فخري جي خانقاه جي آس پاس، ٽڪرين ۽ ماڻهن ۾ گهمي رهيو هوس جو طوفان ۽ مينهن اچي ورايو ۽ مون سان ائين ڪيڏن لڳو جيئن مستيءَ ۾ پريل سمنڊ اُن پيڙيءَ سان ڪيڏندو آهي جنهن جو ڦرهو ڇولين پيڇي ڇڏيو هجي ۽ سڙه طوفان ڦاڙهي ڇڏيو هجي. مون خانقاه جي راه ورتي ۽ پنهنجي دل ۾ چيو:
"هن ماڻهن کان بيزار سان ملڻ جو چڱو وجهه مليو آهي. طوفان ۽ پنل

ڪپڙا منهن جي معافي ۽ سفارش لاءِ ڪافي آهن."

مان اهڙيءَ رحم جوڳي حالت ۾ خانقاهه جي ويجهو پهتس پر اچان مون ڪڙو ڪوڪايو هو جو مون کي پنهنجي سامهون هو شخص بيٺل نظر آيو جنهن سان ملڻ جي خواهش هڪ هڪ عرصي کان منهن جي دل ۾ هئي - هن جي هٿ ۾ هڪ پکي هو جنهن جو مٿو سخت زخمي ۽ پر ڀڳل هئا ۽ اهڙيءَ طرح ڦٿ ڦٿ ڪري رهيو هو جو ڄڻ ته پنهنجي زندگي جا آخري پساهه پورا ڪري رهيو هجي - ڪيس سلام ڪرڻ کان پوءِ مون چيو:

"معاف ڪجو مان هن حالت ۾ اوهان
وٽ آيو آهيان - پر ڇا ڪيان مجبور
هوس ، طوفان تمام سخت آهي ۽ شهر
هتان گهڻو پري!"

هن منهن ۾ گهنڊ وجهي مون کي نهايت غور سان ڏٺو ۽ نفرت ڀريل نموني ۾ چيائين:

"هت گهڻيون ئي غارون آهن ۽
جيڪڏهين تنهن جي مرضي هجي ها ته
تون انهن ۾ پناهه وٺي سگهين ٿي!"

ائين چيائين ۽ پکيءَ جي مٿي تي ايتري محبت سان هٿ ڦيرڻ لڳو جا مون حياتيءَ پر نه ڏٺي

هئي - هئڙين برعڪس شين - رحم ۽ سنگدلي - کي ڏسي ڪري مون کي سخت تعجب ٿيو - سڀ ڪان وڌيڪ حيرت ۾ وجهندڙ منهن جي لاءِ هيءَ ڳالهه هئي ته هو مون سان ايتري قدر سختي سان ڇو ٿو پيش اچي -

هن مونڏي سواليه نظر سان ڏٺو ڇڻ ته منهنجي ذهني تڪليف کي سمجهي ويو هجي ۽ چيائين:

”طوفان ڪتي گوشت کي پنهن جي خوراڪ ناهي بڻائيندو پوءِ تون ڪانئس ڊڄي ڇو ٿو پڇين؟“

مون جواب ڏنو:

”هي صحيح آهي ته طوفان، ڪتان ۽ ۽ ڇهراڻ کي نه ٿو پسند ڪري پر ڪيس سرد ۽ تر شيون پسند آهن، تنهن ڪري مون کي يقين آهي ته جيڪڏهن پيهر سندس هٿ چڙهي ويس ته سو مونکي هڪ لذيذ گره سمجهي ڳڙڪائي ويندو!“

سندس منهن تي ڪي قدر سرهائي موڊا، ٿي هن مون کي چيو:

”جيڪڏهن طوفان توکي هڪ لذيذ گره سمجهي ڳڙڪائي وڃي ته هيءَ

تنهن جي لاءِ ايتري نه وڏي عزت تيندي
جنهن جو تون ڪڏهين به لائق ناهين."
مون جواب ڏنو:
"تنهن ڪري نه منهن طوفان کان پڇي
آيو آهيان نه اها عزت مون کي حاصل
نه ٿي سگهي جنهن جو مان هرگز لائق
ناهيان" ان ملڪي مرڪ کي لڪائڻ خاطر جا
سندس چپن تي بي اختيار نمودار ٿي هئي، هن
مونڌي پني ڪري چڏي ۽ هڪ ڪرسيءَ طرف
اشارو ڪندي جا پرندڙ ڪل جي پرسان رکيل
هئي، مون کي چيو:
"هن ڪرسيءَ تي ويهي پنهن جا ڪپڙا
سڪاءِ."
مون سندس تشڪر ادا ڪيو ۽ اسين ٻئي ويهي
رهياسين - مان ان ڪاٺ واري ڪرسيءَ تي جا ڪل
جي پرسان پيل هئي ۽ هو هڪ پراڻين ڪرسيءَ
تي جا چمڙي آڏي ناهي وئي هئي - هن هڪ نڪر
جي پيالي ۾ جنهن ۾ ڪيترائي تيل مليل هئا،
آڱريون ٻوڙيون ۽ ان پکيءَ جي زخميل ڪنپڙاتين
۽ مٿي تي ملڻ لڳو - پوءِ هن منهن جي طرف
ڏيان ڏنو ۽ چيائين:
"طوفان هن بيوس پکيءَ کي سٽيو ۽

هيءَ اڌ مئي حالت ۾ چپ ٿي ڪري
پيو! "
مون جواب ڏنو:
" اهڙي طرح مون کي ٻه طوفان اوهان
جي در تي اچي ڦٿو ڪيو آهي ۽ مون
کي اڃان تائين خبر ناهي ته آن منهن
جون ٻانهون پڳيون آهن يا ٿتو ڦاڙيو
آهي."
هن منهن جي منهن کي غور سان ڏٺو ۽ چيو:
" ڪيترو نه سٺو ٿئي ها جيڪڏهين
انسان جي فطرت پکين جهڙي هجي ها!
ڪيترو نه سٺو ٿئي ها، جيڪڏهين
طوفان انسان جون ٻانهون ڀڃي ڇڏي
ها ۽ ٿتو ڦاڙي وجهي ها!! پر بزدلي
انسان جي ضمير ۾ پريل آهي، هو
طوفان کي چڱي طرح ٿي سڃاڻي
ٿيندي نه ٿو ڏسي ته وچي ٿو غارن،
کنڊن ۽ پاسن ۾ لڪي - "
گفتگو کي شروع رکڻ جي خيال کان مون
چيو:
" پکين کي اهو شرف حاصل آهي جو

انسان کي حاصل ناهي - انسان آن
قانون ۽ آن رواج جي پاڇي ۾ زندگي
گذاري ٿو جي هن پنهن جي لاء ٺاهيا
آهن، پر پکي انهيءَ وڏي ۽ عالمي
قانون جي مطابق زندگي گذارين ٿا
جنهنجي وسيلي زمين سج جي چوڌاري
چڪر هڻندي آهي -"

هن جي اکين ۾ هڪ جوت پيدا ٿي، واڇون
ٽڙي ويس چڻ ته هن مونکي پنهن جو هڪ ذهين
شاگرد سمجهيو - هو چوڻ لڳو:

"شاباش! زنده باد!! جو ڪجهه تون
چئي رهيو آهين ۽ جيڪڏهين اهوئي
تنهن جو عقيدو به آهي، ته انسان کي
ڇڏي ڏي، سندن ناقص رسم و رواج
۽ بيڪار قانون کي لت هڻ ۽ پکين
وانگر هڪ اهڙي جاء تي زندگي گذار
جا خدا جي نالي کان سواء ٻين سڀني
شين کان خالي هجي -"

مون جواب ڏنو:

"جو ڪجهه مان چئي رهيو آهيان
تنهن تي اعتقاد به رکان ٿو -"

هن پنهنجو هٿ مٿي کنيو ۽ سخت انـــداز ۾ چيائين:

”اعتقاد ٻي شيءِ آهي ۽ مٿس عمـــل
ڪرڻ ٻي شيءِ. ايترا ڪيترائي ماڻهو
آهن جي ڳالهه ته سمنڊ وانگر ٿا ڪـــن
پر سندن زندگي هڪ باراني تلاءَ کان
زياده حثيت نه ٿي رکي. هو پنهنجي
ڳچين کي جبل جي چوٽين کـــان به
بلند سمجهن ٿا پر سندن روح غارن جي
اونداهين ۾ سٽل رهن ٿا.“

هيٺن چيائين ۽ مونکي موقع ڏيڻ کان سواءِ ٿي
پنهنجي جاءِ تان اٿيو. ٻڪيءَ کـــي دريءَ جـــي
پرسان ٽنگيل هڪ پراڻي ڪوٽ تي ويهاريائيـــن ۽
هيڏانهن هوڏانهن کان ڪک ڪانا گڏ ڪري ڪل
۾ وجهندي چوڻ لڳو:

”جتي لاهي پنهن جا پيـــر ســـڪـــاءِ.
پوسل انسان لاءِ سڀ کان زياده نقصان
ڪار آهي. چڱي طرح سڪاءِ ۽ شرم
نه ڪر.“

مان ٻاهر کي اچان ٿورو ويجهو ٿي ويٺس. منهن
جن پسيل ڪپڙن مان دونهان نڪري رهيا هئا ۽

هو خانقاه جي دروازي تي ويٺو غضبناڪ فضا کي نهايت مصروفيت سان ڏسي رهيو هو.

ٿوري دير کان پوءِ مون کانئس پڇيو:

"ڇا اوهان کي هن خانقاه ۾ آئي گهڻو وقت گذريو آهي؟"

هن مونڏي ڏسڻ کان سواءِ ئي جواب ڏنو:

"مان هن خانقاه ۾ ان وقت آيو هوس جڏهن زمين سنسان ۽ ويران هئي ۽ پاڻي جي مٿاڇري تي خداوندي روح اڏري رهيو هو."

مان خاموش ٿي ويس ۽ پنهنجي دل ۾ چوڻ لڳس:

"هي شخص ڪيترو نه عجيب و غريب آهي ۽ سندس راز کي معلوم ڪرڻ ڪيترو نه ڪٺن آهي!" پر سائس گفتگو ڪرڻ ۽ سندس روح جي اسرار کي سمجهڻ به ضروري آهي تنهن ڪري مان صبر ڪندس ايتري حد تائين جو سندس بيرخي ۽ بيرحمي لطف ۽ مهرباني ۾ بدلجي وڃي.

★

رات انهن ماترين مٿان پنهن جي ڪاري چادر پکيڙي ڇڏي - طوفان ۽ مينهن ايتري ته شدت اختيار ڪئي جو مونکي ائين محسوس ٿيڻ لڳو: طوفان، زندگي کي فنا ۽ زمين کي گندگي کان پاڪ ۽ صاف ڪرڻ لاءِ پيهر جوش ۾ آيو آهي - يوسف فخري جي بزرگي مان سموري نفرت ۽ بيزاري، پيار ۽ همدردي ۾ بدلجي وئي جڻ ته عناصر جي پڙڪاڻ سندس روح ۾ اها خاطري پيدا ڪئي هئي جا بعضي وقت ردعمل جي طور تي ظاهر ٿيندي آهي - هو اٿيو ۽ ٻه ڏٿا پاريائين - تنهن کان پوءِ منهن جي سامهون شراب سان ڪنن تار دکي ۽ هڪ ٿالهه رکيائين جنهن ۾ ماني، پنير، زيتون جو روغن ۽ تورا سڪل ميوا هئا ۽ منهنجي سامهون وهي پيار ۽ مهرباني جي انداز ۾ چوڻ لڳو:

”مون وٽ جو کائڻ پيئڻ جو سامان هو، حاضر آهي - اچ! ۽ مون سان شريڪ ٿي وڃ!!“

اسان رات جي ماني خاموشي سان کاڌي - هوا جا سوسٽ ۽ مينهن جي وس وس اسان جي ڪنن باقاعده پئي پڌي - مون هر گره تي يوسف فخري جي منهن کي ڏسي ورتو ٿي ته جيئن سندس

مهاندڻ مان سندس ذهني حالتن ۽ وجداني لاڙن ۽ خيالن جي حقيقت معلوم ڪريان.

دسترخوان کڻڻ کان پوءِ، ڪل جي پرسان هن هڪ پتل جي ڪيٽلي کنئي ۽ ٻن پيالن ۾ نهايت صاف ۽ خوشبودار قهوو وڌو، پوءِ سگريٽن جو هڪ دٻو کولي منهن جي طرف وڌائيندي نرم آواز ۾ چيائين:

هان وٺ! سگريٽ ڇڪ!!"

مون هڪ سگريٽ کنيو، منهن جي ٻئي هٿ ۾ قهوي جي پيالي هئي. جو ڪجهه ان وقت منهن جون اکيون ڏسي رهيون هيون، مون کي تنهن تي يقين نه ٿي آيو. منهنجي سگريٽ دکائڻ ۽ قهوي جا ٻه چار ڍڪ پيئڻ کان پوءِ، هن ڪنڌ لوڏيو ڇڻ ته منهن جي فڪر جو علم کيس پئجي ويو هو ۽ چيائين:

"تون هن خانقاه ۾ شراب، سگريٽ ۽ قهوه جي موجودگي تي تعجب ڪري رهيو آهين نه فقط ايترو پر توکي کاڌي جي سامان ۽ بستري تي به حيرت آهي مان توکي قصوروار ٿو سمجهان ڇاڪاڻ ته تون به انهن گهڻن مائهن مان

هڪ آهين، جي انسان کان عاجزگـــي
کي زندگيءَ جي انهن سيني فطرتـــي
لذتن ۽ عام خوشين کان پري عمـــر
لازمي سمجهن ٿا.“
مون جواب ڏنو:-
”برابر! هي عقيدو پوري طرح اسانجي
ذهن تي قابض آهي ته خدا جي عبادت
لاءِ دنيا کان منهن موڙ جي معني هي
آهي ته اڪيلي ۽ زاهدانه واري زندگي
گذاري وڃي ۽ دنيا جي هر لذت ۽
هر خوشيءَ کي ڇڏي ڪري صـــرف
پاڻيءَ ۽ گاهه تي گذارو ڪيو وڃي.“
هن چيو:
”خدا جي مخلوق سان گڏ رهندي به
مان سندس عبادت ڪري سگهيس ٿي.
چاڪاڻ ته عبادت لاءِ اڪيـلائـــي ۽
گوشه نشيني ضروري نه آهي. مون خدا
کي حاصل ڪرڻ لاءِ دنيا کي ناهـــي
ڇڏيو چاڪاڻ ته هو مون کي منهـــن
جي ماءُ پيءُ جي گهر ۾ ئي نه پر هر
جڳهه مليو ٿي، ته مون ماڻهـن کـــان

انھيءَ ڪري ڪناره ڪشي اختيار
ڪئي جو منھن جي فطرت سندن فطرت
کان مختلف ھئي ۽ منھن جو فڪر
سندن فڪر کان۔

مون انسانن کان انھيءَ ڪري
قطع معاشرت ڪئي جو پنھن جي روح
کي ڪبي طرف ڦرندڙ چرخين ۾ سڀني
طرف ڦرندڙ چرخي ڏٺو۔

مون تمدن تي انھيءَ ڪري لت
ھنئين جو منھن جي خيال ۾ اھو ھڪ
پراڻو، فاسد، قوي ۽ خطرناڪ وڻ ھو،
جنھن جون پاڙون زمين جي اونداھين ۾
پکڙيل ھيون ۽ شاخون آسمان سان
ڳالھيون ڪري رھيون ھيون، پر جنھن
جا گل، لالچ، بد اخلاقي، ڏوھ ۽ گناھ
ھئا ۽ ميوه، آفت، بدبختي، فڪر ۽
غم —

ڪن مصلحين ڪوششون ب
ڪيون ته قلم ھڻي ڪري ھن وڻ جي
طبيعت بدلائي وجي پر ڪين ڪاميابي
نصيب نه ٿي ۽ ھو مايوسي، مظلومي ۽

ناڪاميءَ جي حالت ۾ مري ويا.“

هن ڪرسيءَ جو سهارو ورتو ۽ سندس آواز اڳي کان بلند ٿي ويو جڻ ته هو پنهن جي ڪلام جي تاثير ۾ هڪ لذت محسوس ڪري رهيو هو. گفتگو جو سلسلو جاري رکندي هن چيو:

”نه! مون رهبانيت ۽ عبادت جي لاءِ اڪيلائي اختيار ناهي ڪئي، انهيءَ لاءِ جو عبادت — جا دل جو نغمه آهي. بيشمار دانهن ڪوڪن جي وچ ۾ هئڻ جي باوجود به خدا جي ڪنن تائين پهچي ٿي ۽ رهبانيت — جنهن جو پيو نالو جسم تي جبر ڪرڻ ۽ سندس خواهشن کي پيڙڻ آهي — هڪ اهڙو مسئلو آهي جنهن جي لاءِ منهن جي مذهب ۾ ڪابه گنجائش ڪانهي، الله جسم کي روح جو عبادت گاه بڻايو آهي ۽ اسان جو فرض آهي ته اسين سندس حفاظت ڪريون ته جيئن اهو جاندار، پاڪ، صاف ۽ اُن ”الوهيت“ جي قابل رهي جا منجهس رهندي آهي. نه! منهن جا دوست! مون زهد ۽

عادت لاءِ گوشہ نشيني اختيار ناهي ڪئي، پر انهيءَ لاءِ ڪئي آهي تہ مان ماڻهن، سندن قوانين، سندن تعليمات، سندن رسم و رواج، سندن خيالن، سندن مصيبتن ۽ پريشانين کان بچڻ چاهيو ٿي - مون اڪيلائي کي انهيءَ ڪري بهتر سمجهيو تہ جيئن انهن ماڻهن جون منحوس صورتون مون کي ڏسڻ ۾ نہ اچن، جي پنهنجي روح کي وڪڻي ڪري سندس قيمت سان اهڙيون شيون خريد ڪن ٿا جي قدر ۽ عزت ۾ ڪانئس هزار بار ڪريل هونديون آهن -

مون گوشہ نشيني کي انهيءَ لاءِ ترجيح ڏني جو مان انهن عورتن سان ملڻ نہ ٿي چاهيو جي آڪڙيل ڳچين سان اکيون ٽمڪائينديون ڦرنديون آهن ۽ جن جي چپن تي هزارين مسڪراهٽون هونديون آهن پر دل ۾ هڪ ۽ صرف هڪ ئي غرض -

مون اڪيلائي کي انهيءَ ڪري

پسند ڪيو ته انهن ”نيم فلسفين“ جي ياري دوستي کان بچي وڃان، جي خواب ۾ علم جو پاڇو ڏسي ڪري هيءُ خيال ٿا ڪن ته سندن، معرفت جي جهان ۾ اهڙوئي درجو آهي جهڙو گول ۾ نقطي جو آهي ۽ جي سڄا ڳيءَ ۾ حقيقت جو پاڇو ڏسي هيءُ سمجهن ٿا ته هنن حقيقت جي علم ۽ ڪامل جوهر کي پنهن جي قبضي ۾ ڪري ڇڏيو آهي.

مون خلوت نشيني کي انهيءَ لاءِ مناسب سمجهو ته مان انهن ڄاڻن جي دلي دوستي کان گهبرائجي ويو هوس جي مهرباني کي ڪمزوري جو، در گذر کي بزدلي جو ۽ غرور کي عظمت جو هڪ قسم سمجهن ٿا.

مون علحدگيءَ کي پنهنجي زندگي انهيءَ لاءِ بڻايو جو منهن جو روح انهن دولتمندن سان گڏ رهندي رهندي تڪجي پيو هو جي خيال ڪندا آهن

۽ سج چنڊ ۽ تارا سندن خزانن مان
آيري ڪري سندن ئي ڪيسن ۾ لهن
تا. انهن ليڊرن کان تنگ ٿي پيو جي
قوم جي اميدن سان کيڏن ٿا ۽ سندس
اکين کي سونهري ڏوڙ ۽ ڪنن کي
سريلن آواز سان پيري ڇڏن ٿا ۽ انهن
پادرين کان تنگ اچي ويو هو جي
ماڻهن کي انهن ڳالهين جي هدايت
ڪن ٿا جن تي پاڻ ٻه عمل نه ٿا ڪن
۽ هنن کان اهڙين شين جا طالب ٿين
ٿا جي پنهن جي نفس کان طلب نه ٿا
ڪن.

مون اڪيلائي کي پنهنجي زندگي
جو مرڪز انهيءَ لاءِ قرار ڏنو جو اڄ
تائين مون کي انسان جي هٿ کان
ڪا اهڙي شيءِ ڪانه ملي جنهن جي
قيمت مون پنهن جي دل سان ادا نه
ڪئي هجي.

مون گوشه نشيني کي انهيءَ لاءِ
چونڊيو جو مون کي هن عظيم الشان
۽ خوفناڪ عمارت کان نفرت ٿي وئي

هئي، جنهن کي دنيا ”تهذيب ۽ تمدن“ جي نالي سان سڏي ٿي - اها عمارت، جا صنعت ۽ نقاشي جي ڪمالات جو آئينو ۽ انساني ڪوهرين جي ڍير تي قائم آهي.

مون ۾ اڪيلائي جي طلب انهيءَ لاءِ پيدا ٿي جو اڪيلائي ۾ روح ۽ فڪر، قلب ۽ جسم جي لاءِ هڪ زندگي آهي -

مون ويران جهنگلن ۾ پنهن جو گهر انهيءَ لاءِ بڻايو جو منجهس سج جي روشني، گلن جي خوشبوء ۽ نهرن جا گيت آهن -

مون پهاڙن کي پنهن جي رهائش انهيءَ لاءِ بڻايو - جو منجهن بهار جي بيداري، گرميءَ جو ولولو، خزان جا سريلا آلاپ ۽ سردين جا قصد آهن -

مون هن اجڙيل خانقاه کي انهيءَ لاءِ وسايو ته مان زمين جي پيدن کان واقفيت ۽ بارگاهه خداوندي جي ويجهڙائي حاصل ڪرڻ گهري ٿي -“

هو خاموش ٿي ويو - ڪيس آپ
ساڻي اڻي ورتو هو ڇڻ ته هن تمام
وڏو بار پنهن جي سر تان لاهي ڦٽو
ڪيو هجي - سندس اکيون، عجيب ۽
غريب طلسمي شعاعن سان روشن ٿي
ويون ۽ منهن تي عزت نفس، قصد ۽
قوت جون موجون ڪيڏڻ لڳس - مان
ڏوري دير تائين هڪ غير معمولي
خوشيءَ جي اثر هيٺ سندس منهن کي
ڏسندو رهيس، مون کي ان ڳالهه جي
بي حد خوشي هئي ته جن لڪل ڳالهين
جي کولڻ جي خواهش هڪ عرصي کان
منهن جي دل ۾ هئي، اهي هن وقت
منهن جي سامهون هيون - آخر ڪيس
مخاطب ٿي ڪري مون چيو:

”اوهان جو ڪجهه فرمايو، بلڪل
بجا ۽ درست آهي - پر ڇا اوهان کي
خبر نه آهي ته سماج جي بيمارين ۽
تڪليفن کي جهڙي طرح اوهان سڃاتو
آهي تنهن مان مونکي پتو پيو ٿو ته
اوهان ڪامل طبيب آهيو ۽ هڪ طبيب

کي اهو هرگز نہ ٿو جڳائي تہ بيمار
جي شفا يا موت کان اڳ سندس
علاج کان پاسو ڪري. دنيا کي اوهان
جهڙن ماڻهن جي سخت ضرورت آهي ۽
اهو انصاف جي بلڪل برعڪس ٿيندو
جيڪڏهين اوهان سماج کي نفعو پهچائڻ
جي طاقت رکندي بہ ڪانئس پاسو
ڪري وڃو."

هو ٿوري دير تائين مون کي غور سان ڏسندو رهيو پوءِ مايوسي ۽ بيزاري جي انداز ۾ چوڻ لڳو:

"دنيا جي پيدائش کان ئي طبيبن جي
خواهش آهي تہ بيمار کي سندس بيماري
کان نجات ڏيارجي تنهن ڪري منجهائن
کي نشتر کڻي آيا ۽ کي دوائون
کڻي آيا، پر افسوس جو سڀ جا سڀ
بغير ڪنهن اميد ۽ ڪاميابي جي سري
ويا. ڪاش! زماني جي گردش جو
ماريل هيءُ مريض بہ پنهنجي گندي
بستري سان چنبڙيو رهڻ ۽ پنهن جي
پراڻن زخمن سان مائل ٿي وڃڻ تي

بس ڪري ويهي ها! پر نه! هو پنهنجي چادر ڪان هٿ ڪڍي ٿو ۽ هر ان شخص جي ڳچي جهلي گهٽي ڇڏي ٿو جو سندس علاج يا حال پرسي لاءِ اچي ٿو - بي جا ڳالهه مونکي غضبناڪ ڪري ٿي ۽ رت ڪي منهنجي رڳن ۾ پڙڪندڙ شعلن ۾ بدلي ڇڏي ٿي تـه هيءُ خبيث بيمار پهريائين تـه طبيب کي قتل ڪري ڇڏي ٿو ۽ پوءِ شرمندو ٿئي ٿو ۽ پنهنجون اکيون بند ڪري دل جو دل ۾ چوي ٿو:

"سچ هي ڪامل طبيب هو."

— نه! ادا! دنيا ۾ ڪوبه انسان سان پلائي نه ٿو ڪري سگهي، جهڙيءَطرح ڪڙمي، ڪٿي هو ڪيترو به هوشيار ۽ عقلمند ڇو نه هجي پر سردين ۾ فصل نه ٿو لڻي سگهي -

محترم! دنيا جو سيارو ختم ٿي رهيو آهي ۽ تنهن ڪان پوءِ حسين ۽ دلڪش بهار اچڻ وارو آهي، جنهن ۾ گل باغن جي زينت هوندا ۽ نهرون ماٿرين ۾ سريلا سر آلاپينديون -"

من هڪ ٽڏو ساهه ڀريو ۽ نرڙ ۾ گهنڊ وجهي
ڪري غمگين انداز ۾ چوڻ لڳو:

”ڪاش مون کي خبر هجي ها ته ڇا
الله انسان جي زندگيءَ کي — ۽ ان
سان منهن جو مطلب زمانو آهي، پنهن
جي سيني تعلقات سان گڏ — انهن
مندن ۾ ورهايو آهي جي پنهن جي
رفتار ۽ رواني جي لحاظ کان عام مندن
سان مشابهت رکن ٿيون؟ ڇا هزارن
ورهين کان پوءِ به روءِ زمين تي ڪا
اهڙي انساني جماعت نمودار ٿيندي جا
روح ۽ سچائي جي اصولن تي زندگي
گذاريندي؟

ڇا ڪڏهين اهڙو زمانو به ايندو
جنهن ۾ انسان کي عزت ۽ بزرگي
حاصل هوندي ۽ هو ڏينهن جي روشني
۽ رات جي آرام کان مزو وٺندي
زندگيءَ جي سچيءَ پر ۾ ويهندو؟ ڇا
هي خواب ڪوڙو ته نه ٿيندو؟ — ڇا
هي خواب اُن وقت ڪوڙو ٿيندو
جڏهين زمين انسان جي گوشت سان

پنهن جي ٻڪ ۾ سندس خون سان پنهن
جي اَڃ لاهيندي؟"
هو اُتي ڪڙو ٿيو ۽ پنهن جو ساڄو هٿ آسمان
طرف ڪنيائين جڻ ته هن جهان ڪان سواءِ ڪنهن ٻئي
جهان جي طرف اشارو ڪندو هجي - هو چئي
رهيو هو:
"هي پري جا خواب آهن ۽ هي
خانقاه خوابن جي جڳهه ناهي ڇاڪاڻ
ته مان سندس اکڙ ۽ سندس ڪنڌ ڪڙيءَ
جي هڪ هڪ شيءِ کي چڱي طرح
سڃاڻان ٿو نه فقط ايترو پر هن ماٿريءَ
۽ پهاڙن جي هڪ هڪ ذري کان واقف
آهيان - مان هن حقيقت کي يقين جي
حد تائين قبول ڪريان ته مان موجود
آهيان ۽ منهن جي وجود جي گهراين ۾
ٻڪ به آهي ۽ اڃ به - مون کي حق
حاصل آهي ته مان زندگي ۾ ڪائڻ پيئڻ
لاءِ انهيءَ ٿانو کي ڪم آڻيان جنهن
کي مون پنهن جي هٿن سان ٺاهيو آهي
۽ اهوئي سبب آهي جو مان انسانن جي
دعوتن ۽ دسترخوانن کي لت هڻي

كري هت هليو آيو آهيان ۽ هاڻي
هميشه هت ئي رهندس-"

هو ڪمري جي وچ ۾ گهمڻ لڳو - ان وقت مان سندس گفتگو ۽ انهن سڀني ۽ عملن تي غور غور ڪري رهيو هوس جن انساني سماج جي تصوير سندس سامهون اهڙي رنگ ۾ پيش ڪئي هئي جو منجهس يا ته ڏنگيون ڦڏيون ليڪون هيون يا وري ڪارا داغ - آخر مون هيئن چئي کيس ٻيهاريو:

"مان اوهان جي خيال ۽ مقصد جو
احترام ڪريان ٿو ۽ هن جي دل ۾
اوهان جي تنها پسندي جي لاءِ عزت
آهي پر مان چاهيان ٿو - ۽ چاهڻ افسوس
جو سبب آهي — ته اوهان جي گوشه
نشيني ڪري هن بدقسمت قوم هڪ
اهڙو شخص وڃائي ڇڏيو آهي جو
کيس فائدي پهچائڻ ۽ بيدار ڪرڻ تي
قادر هو -"

ڪنڌ ڌوڻيندي هن جواب ڏنو:

"هيءَ قوم ٻه ٻين قومن وانگر آهي -
چاهڪاڻ ته سڀ انسان هڪ فطرت تي

پئدا ٿيا آهن پر جيڪڏهين منجهن ڪو فرق به آهي ته اهو فقط ٻاهرين ڏيک ويک جو آهي جنهن کي ڪابه حقيقت ڪانهي - ان بنياد تي مشرقي قومن جي بد بختي در اصل سڄي دنيا جي بد بختي آهي - جنهن شيء کي اوهان مغربي ترقي سان بيان ڪريو ٿا، اها اجائي غرور جو هڪ ٻاڇو آهي، ۽ بس! فريب، فريب ٿي رهندو، ڀوء ڪٿي سندس نهن چو نه ڪپيا وڃن، ڪوٽ، ڪوٽ ٿي رهندو، ڪٿي مٿس ڪيترو به ملمع ڪيو وڃي - اطلس ۽ ڪيمخاب پهري ڪري ۽ محلن محلاتن ۾ رهي ڪري به ڪوڙ سچ نه ٿو ٿي سگهي ۽ ويلن ۾ سوار ٿي ۽ هوائي جهازن ۾ اڏري ڪري به خيانت، امانت نه بڻجي سگهندي - فاصلن کي ڪڇڻ ۽ عناصر کي ٽوڙڻ جي لالچ صبر ۾ بدلجي نه ٿي سگهي ۽ ڪارخانن ۽ مدرسن ۾ ڏوه ڪرڻ سان اهي ڏوه نيڪين ۾ نه ٿا بدلجي سگهن -

— غلامي - زندگيءَ جي غلامي،
ماضيءَ جي غلامي، اصولن، خصلتن ۽
لباس جي غلامي، مردن جي غلامي -
غلامي ئي رهندي پوءِ جيتوڻيڪ سنڌ
منهن رنگيو به وڃي يا سنڌ لباس
بدليو به وڃي - هائو! غلامي، غلامي
ئي رهندي، چاهي هوءَ پاڻ کي آزادي
ئي ڇو نه چوي -!
نه! منهن جا پيارا! نه مغرب، مشرق کان
زياده ترقي يا فته آهي ۽ نه مشرق
مغرب کان زياده پٺتي پيل - انهن ٻنهي
۾ ڪو به فرق ڪونهي - سواءِ هن فرق
جي جو هڪ بگهڙ ۽ چراغ ۾ هوندو
آهي - مون سماج جي جدا جدا نظارن
کي ڏٺو — سنڌن پوئتان مون کي اهو
ازلي انصاف پسند ناموس نظر آيو، جو
بد بختي، انڌائپ ۽ جهالت کي هڪ
ئي درجي ۾ رکيتو، جو هڪ قوم
کي ٻي قوم تي فضيلت نه ٿو ڏئي ۽
مون بيحد حيرت ۾ پرجي چيو:
جو هڪ جماعت کي ڇڏي ڪري ٻيءَ

جماعت تي ظلم نہ ٿو ڪري.“

”ذهن جو مطلب تہ تمدن ۽ سندس
نظارا ڪوڙا ۽ ڪوتا آهن؟“

ٽرش نموني ۾ هن جواب ڏنو:

” هائو! ڪوڙي آهي هيءَ تمدن ۽
ڪوتا آهن سندس سڀ نظارا! هي سڀ
ايجادون ڇا آهن؟ سواءِ انهن برائين
جي، جن سان عقلن کي ڪوڙي تسلي
ڏني وڃي ٿي جيئونٽيڪ آهي گهبراهٽ
۽ اداسيءَ ۾ وڪوڙيل رهن ٿا ۽ هي
فاصلن جي گهٽتائي، پهاڙن ۽ ماٿرين
جي برابري ۽ سمنڊ ۽ هوا تي قبضو
ڇا آهي؟ سواءِ انهن سڙيل ڳلن جي،
جي نہ تہ اکين کي ڪو آرام پهچائي
سگهن، نہ دل جي لاءِ ڪا طاقت
ٻڌجي سگهن، ۽ نہ وري روح کي بلندين
تائين پهچائي سگهن - باقي رهيا معمہ ۽
ڳجهارتون جن کي علوم ۽ فنون سان
تعبير ڪيو ٿو وڃي، سو آهي سونهري
زنجير آهن، جن کي انسان سندن چمڪ
۽ چمڪي ڪان خوش ٿي ڪري

گهليندو ڦري ٿو - پر در اصل اِهي
پڄرا آهن، جن کي انسان ڪائنات جي
پيدائش جي اوائلي دؤر ۾ ئي پنڄرن ۾
سڙن سان ناهڻ شروع ڪيو هو ۽ اَئين
نہ چاتائين تہ سندس سموري ڪاريگرين
جو نتيجو صرف اهو نڪرندو جو هو
پنهنجو پاڻ کي انهن پڄرن ۾ قيد پسندو-
هائو! انسان جون هي سڀ محنتون،
هي سڀ ڪاميابيون، هي سڀ جهڳڙا
جهٽا ۽ هي سڀ اميدون ڪوڙيون ۽
ڪوتيون آهن - هائو — دنيا جي هر
شيء ڪوڙي آهي ۽ زندگي جي هن
سموري ڪتاب ۾ سواءِ هڪ شيء جي
ٻي ڪا شيء روح جي رغبت، محبت
شوق ۽ فريفتگي جي قابل ناهي - هڪ
هڪ ۽ صرف هڪ شيء آهي -"
مون پڇيو:
"جي — سائين، اها ڪهڙي شـيء
آهي؟"
هو هڪ منٽ لاء بلڪل چپ رهيو، پوءِ سڄي
ٿي هٿ رکندي، اکيون بند ڪري چـڌيائيـن،
سندس منهن تي چهڪ ۽ سرهائي نمودار ٿـي ۽

منهنجي آواز ۾ هن چيو:

”اها روح جي سجاڳي آهي- اها روح جي بيحد گهراين جي بيداري آهي - اهو هڪ خيال، جو نشي ۽ بي خبري جي گذرڻ ۾ انسان جي احساسات تي اوچتو حملو ڪري ٿو سندس دانائي جي اک کولي ڇڏي ٿو، ۽ زندگي انسان کي نغمن ۾ وڙهيل رنگين مجلس ۾ وڪوڙيل، زمين ۽ غير محدود فضا جي وچ ۾ هڪ نوراني گنبذ وانگر بيٺل نظر ايندي آهي - اها ضمير هستيءَ جي شعلن مان هڪ شعلو آهي جو هڪدم روح جي اندر ڀڙڪي ٿو ۽ سندس کن ڪچري کي ساڙي خاڪ ڪري، جو روح کي چئني طرفن کان وڪوڙيو رهي ٿو، ڦڙ ڦڙائيندو ڪليل هوا ۾ اڏري وڃي ٿو - اهو هڪ جذبو آهي جو انساني قلب تي نازل ٿئي ٿو ۽ هو حيرت ۽ تعجب ۾ ٻڏي ڪري هوش ۾ اچي ٿو ۽ هر ان شيءِ کي ـــ جي حقيقت سمجهڻ لڳي ٿو جا سندس مخالف آهي، هر ان شيءِ کان ڪراهت

محسوس ڪرڻ لڳي ته هو نه ڄاڻ سنڌ ساڻ
نه ٿي ڏئي ۽ هر ان شخص جي خلاف
بغاوت جو علم بلند ڪريٿو جو سنڌ س
رمزن ۽ اسرارن کي نه ٿــو سمجهي -
اهو هڪ مخفي هٿ آهي جنهـــن ان
وقت منهن جي اکين تان پردو مٿــي
کنيون جڏهين مان پنهنجي مٽن مائٽن،
يارن دوستن ۽ هم وطنين سان اجتماعي
زندگي گذاري رهيو هوس، ۽ ســـون
حيران ۽ پريشان ٿي ڪري پنهن جــي
دل ۾ چيو: ”هي ڪير مائهو آهن ۽
۽ منهن جي طرف انهن ڏسندڙن جــي
حيثيت ڇا آهي؟ مــــان ڪيــن ڪيئن
سڃاڻڻان ۽ ساڻن ڪٿي مليو آهيان؟ مان
وٽن ڇو ٿو رهان ۽ منجهن ڇو ٿـــو
اٿان ويهان ۽ ساڻن ڇو ٿو ڳالهايـان؟
ڇا مان منجهن اجنبي آهيان يا هو هن
ملڪ ۾ اوپرا آهن، جنهن کي زندگيءَ
منهنجي لاءِ آباد ڪري سنڌ ڪنجيون
منهن جي حوالي ڪري ڇڏيون آهن!“
هو ٿوري دير لاءِ خاموش ٿي ويو، ڇـــڻ ته
گذريل زماني جي ياد سنڌ حـافظـي ۾ اڀـــي

تصويرون ۽ ڏنڌلاوان نقش تـــازا ڪري ڇڏيا هجن جن جو اظهار ڪيس پسند نہ هجي - ته هنڪان پوءِ هن پانهون ڊگهيرئون ۽ رازدارانہ انداز ۾ چوڻ لڳو:

”هي آهي اها ڪيفيت جا چند سـال
اڳ مون تي نازل ٿي ۽ مون دنيـــا
کي لت هڻي ڪري بيدار زندگي گهارڻ
۽ فڪر، جذبي ۽ خاموشي کان فائدو
حاصل ڪرڻ لاءِ هن ويران جهنگل ۾
هليو آيس -“

هيئن چئي ڪري رات جي اتاهم گهرائين تـــي نظر ڇمائي هو خانقاه جي دروازي طرف رواتـــو ٿيو - آتي پهچي هن رڙ ڪئي ڄڻ تہ طوفان سـان مخاطب هو -

”هيءَ هڪ بيداري آهي جا روح جي
گهرائين ۾ پيدا ٿئي ٿي ۽ جو ڪيـر
بہ ڪيس چاڻي ٿو تہ اهو گفتگو جـــي
وسيلي سندس اظهار نہ ٿو ڪري سگهي
۽ جو ڪير بہ نہ ٿو ڄاڻي، اهو قيامت
تائين سندس پيدن کي حاصل نہ تـــو
ڪري سگهي -“

هڪ ڊگهي گهڙي فڪر جـــي سر گوشين ۽ طوفان جي دانهن ڪوڪن سان هم ڪلام ٿيندي لنگهي وئي، يوسف فخري ڪڏهين ته ڪمــري ۾ گهميو ٿي ۽ ڪڏهين دروازي وٽ بيهي ڪـري چئڙيل فضا کي غور سان ڏسڻ لڳو ٿي، ۽ سان خاموش ويٺي سنڌ روحاني لهرن کي محسوس ۽ سنڌ اقوال کي، پنهنجي حافظي ۾ تازو ڪـــري رهيو هوس - ان وقت منهن جي فڪر جو موضوع سنڌ زندگي ۽ اڪيلائي جون آهي لذتـــون ۽ تڪليفون هيون جي سنڌ زندگي ۾ لـــڪـــل هيون -

رات جي بئي پهر پوري ٿيڻ کان پوءِ هـو منهن جي ويجهو آيو ۽ ڪجهه دير تائين مون کــي گهوريندو رهيو جڏهن ته پنهن جي حافظـــي ۾ ان

شخص جا مهاندا ساندڻ ٿي گهريائين جنهن ڪــي
مَن پنهنجي گوشه نشيني جو راز ٻڌايو هو. آخرڪار
سنجيده نموني ۾ چيائين:

"مان هن وقت طوفان ۾ گهمڻ وڃان
ٿو. هيءَ منهن جي عادت آهي جنهـن
سان مان گرمي، سردي جي لذت جو
مزو وٺندو آهيان. هان هي وٺ! سگريٽ
۽ قهوي جي ڪيتلي ۽ جيڪڏهيـــن
شراب تي دل ٿئي ته اهو به هن مٽڪي
۾ آهي. ڏس! سوڙ ۽ بسترو سامهـون
هن ڪنڊ ۾ آهن ننڊ اچئي ته آرام سان
سمهي پئجانءِ!"

انئين چئي هڪ ميرو سيرو ڪارو ڪوٽ پاتائين
۽ سرڪندي چوڻ لڳو:

"مون کي اميد آهي ته صبح جو ويندي
مهل تون هن خانقاه جو دروازو بنـد
ڪندي چاڪاڻ ته سيان سڄو ڏينهـن
مان صنوبر جي وڻن جي جهنڊ ۾ گذاريندس"

هو دروازي جي طرف ويو ۽ هڪ ڍڳهي لٺ
هٿ ۾ کڻي چيائين:

"جيڪڏهين توکي هن خانقاه جــي

آسي پاسي هوا ۾ طوفان ڀيهر ورائي تہ
هت اچڻ ۾ اصل دير نہ ڪجانءِ ٻـر
مون کي اميد آهي تہ تون پاڻ کــــي
طوفان کان ٻچڻ نہ پر محبت ڪـرڻ
سيکاريندي - چڱو! شب بخير!!"

هيئن چئي جلدي اتان هليو ويو - مـان خانقاه جي دروازي تي ويهي ڏسڻ لڳس تہ هو ڪيڏانهن ويو پر اونداهيءَ کيس منهن جي اکين کان روپوش ڪري ڇڏيو، البت ڪجهہ دير سندس قدمن جو آواز منهن جي ڪنن ۾ ايندو رهيو -

★

صبح ٿيو، طوفان ختم ٿي چڪو هو ۽ ڪڪر تڙي پکڙي ويا هئا - آسي پاسي جون ڇپرون ۽ ميدان سج جي روشني ۾ چمڪي رهيا هئا - سون خانقاه جي دروازي ۾ ڪلف هنيون ۽ پنهنجي جي روح ۾ ان معنوي بيداريءَ جو گهرو اثر ڪاسي واپس ٿيس، جنهن جي باري ۾ يوسف ٿخري ايتري قدر شدت سان پنهن جي خيال جو اظهار ڪيو هو.

پر جڏهين آبادي جي ويجهو پهتس، ماڻهن کي گهمندو ڦرندو ڏٺم ۽ سندن آواز منهن جي ڪنن تائين پهتا تڏهين مان بيهي رهيس ۽ پنهن جي دل ۾ چوڻ لڳس:

”بيشڪ روح جي بيداري انسان لاءِ
سڀ کان زياده ضروري آهي حقيقتا
آهائي هستيءَ جو انجام آهي - پر ڇا

تمدن پنهن جي جدا جدا لباسن ۽
صورتن سان گڏ روح جي سجاڳيءَ جو
وسيلو ناهي؟ اهين موجود حقيقتن کان
ڇا جي ڪري منهن مٽيون جڏهين سندن
وجود ئي سندن ڪم اچڻ جو پورو
دليل آهي - ٿي سگهي ٿو ته موجوده
تمدن هڪ تباهي رسندڙ ”سامان“ هجي
پر الله تعاليٰ ”اعراض“ کي هڪ
ڏاڪڻ بڻايو آهي جنهن جا ڏاڪا
”جوهر مطلق“ تائين وڃي ختم ٿين ٿا.

تنهن کان پوءِ مان وري ڪڏهين به يوسف فخري سان ملي نه سگهيس ڇاڪاڻ ته زندگيءَ جي ضرورياتن مون کي خزان جي مند جي آخري ڏينهن ۾ اتر لبنان کان گهلي ڪري ڏورانهين ملڪ ۾ ڦٽو ڪيو، جتان جا طوفان اونداها ٿين ٿا پر جتي اڪيلائي جنون جو هڪ قسم آهي.

★

قبر کوٽيندڙ

رات جو وقت هو، فضا تي خوفناڪ خاموشي چانيل هئي ۽ تارا ڪڪرن ۾ روپوش — مان اڪيلو ”وادي ظل حيات“ جي طرف نڪري ويس جا مردن جي هڏن ۽ کوپرين سان ڀري پئي هئي.

اتي — ڏکن سورن جي واهڙ ڪناري، جو ڪپر نانگ وانگر وٽبو ستبو ۽ گنهگارن جي خوابن وانگر هڏڪيون ڪائيندو وهي رهيو هو، مان پاڇن جي رازدارانه ڳالهين تي ڪن ڏئي ۽ هڪ خيالي نقطي تي نگاهون کوڙي ويهي رهيس.

جڏهين رات ڏري ۽ روح پنهن جي جاين مان ٽولس جا ٽولا نڪنا ته مون وزني قدمن جو کڙڪو ٻڌو جو آهستي آهستي منهن جي ويجهو پوندو ويو. مون ڏٺو: هڪ هيبت ناڪ ديو مثل پاڇو

منهن جي سامهون بيٺو هو.
ڊچندي ڊچندي مون پڇيس:
”توکي مون کان ڇا گھرجي؟“
هن منهنجي طرف ڏٺو. سندس اکيون ڏئــن وانگر روشن هيون. مزي سان هن جواب ڏنــو:
”ڪجھ نه گھرجي ۽ سڀ ڪجھ به گھرجي!“
مون چيو:
”مون کي منهن جي حال تي ڇڏ ۽ پنهن جــي راه وٺ!“
مرڪندي هن جواب ڏنو:
”منهن جي راه اهائي آهي جا تنهن جي راه آهي. اتي ئي وڃي رهيو آهيان جتي تون ويندــــن ۽ اهائي منهنجي منزل آهي جا تنهن جي منزل آهي.“
مون چيو:
”مان اڪيلائي جي تلاش ۾ نڪتو آهيان، مون کي اڪيلو ڇڏي ڏي___“
هن جواب ڏنو:
”اڪيلائي ته مان آهيان پوء تون مون کــان ڇو ڊڄين؟“
مون چيو:
”مان ته توکان ڪونه ٿو ڊڄــان!“

هن چيو:

”جيڪڏهين تون مون کان نه
ٿو ڊڄين ته پوءِ منهن جـي اکيـــان
اهڙي طرح ڇو ڪنبي رهيو آهيـــن؟
ڇو ته هوا جي اکيان ٽاري!“

مون جواب ڏنو:

”مان ته نه ٿو ڏڪان، منهنجا ڪپڙا
هوا جي جهوٽن سان لڏي رهيا آهن-“

هو هڪ ٽهڪ ڏئي کليو، منديس آواز طوفان
جي گوڙ سان مليو ٿي - هن چيو:

”تون بزدل آهين ۽ مون کان ڊڄي
رهيو آهين ته فقط ايترو پر پنهـن جـو
خوف ظاهر ڪندي به تنهنجو ساهه سڪي
رهيو آهي تنهنڪري تون پيٽي خـوف
۾ مبتلا آهين پر تون پنهنجي بزدلـيءَ
تي مڪر ۽ فريب جو پردو وجهـــن
گهرين ٿو جو ڪورهيڙي جي ڇـاري
کان به زياده گهٽ حثيت رکنـدڙ ۽
ڪمزور آهي - تنهنجي انهيءَ حرڪت
تي مون کي کل ٿي اچــي ٿـــي ۽
ڪاوڙ به.“

هو هڪ چپ ٿي ويهي رهيو ۽ پنهنجي مرضيءَ جي خلاف مون کي به سندس پرسان ويهڻو پيو. منهنجون نظرون سندس پيانڪ مهاندن تي ڪتل هيون.

ٿوري دير ڪان پوء، جا منهنجي لاء هزار سالن جي برابر هئي، هن ننول ڪندڙ نظرن سان منهن جي طرف ڏسي ڪري پڇيو:

"تنهنجو نالو ڇا آهي؟"

مون چيو:

"عبدالله!"

چوڻ لڳو:

"ڪيترا نه بيشمار آهن الله جا بندا ۽
ڪهڙيون ڪهڙيون نه مشڪلاتون خدا
کي پنهنجي بندن جي ڪري پيش اچن
ٿيون! تون ٻاڻ کي "شيطان اعظم"
چو نه ٿو چوين ۽ اهڙي طرح شيطانن
جي مصيبتن ۾ نئين مصيبت جو اضافو
چو نه ٿو ڪرين؟"

مون چيو:

"منهنجو نالو عبدالله آهي ۽ هي اهو
پيارو نالو آهي جو منهنجي پيءُ منهن

جي ٻڌڻ جي ڏسهن سهنجي لاءِ پسند
ڪيو هو - مان هنڪي ڪيئن ٻئي ناليِ
سان بدليندس!"[19]

هن چيو:

"پيءُ جا انعام اڪرام، نوازشــون ۽
مهربانيون ئي پٽ جي تباهي ۽ بربادي
جو ڪارڻ آهن، جوشخص پنهنجوپاڻ کي
پيءُ ڏاڏي جي نوازشن کان محروم نه
ٿو ڪري هو مرندي دم تائين مردن
جو غلام رهيتو!"

مون ڪند جهڪائي ڇڏيو ۽ سندس پر معنــي
لفظن تي غور ۽ پنهنجي حافظي ۾ انهن خيالن جون
چٽساليون تازيون ڪرڻ لڳس جن حقيقت ســـان
مشابهت ٿي رکي نه هو مڙيو ۽ مون کان پڇــڻ
لڳو:

"تون ڪندو ڇا آهين؟"

مون جواب ڏنو:

"مان شاعر به آهيان ۽ پارکو بـــه -
زندگي جي باري ۾ منهنجا ڪي خاص نظريه آهن
جنکي دنيا جي اڳيان پيش ڪرڻ منهنجو ڪــم
آهي ـــ"

هن چيو:

”هي هڪ قديم ۽ چڱي ڀلي خدمت آهي جا دنيا لاءِ نه ته فائديمند آهي ۽ نه نقصانڪار.“

مون سوال ڪيو:

”ته پوءِ مان پنهنجي ڏينهن ۽ رات لاءِ ڪهڙو ڪم پيدا ڪريان جنهن کان دنيا کي فائدو رسي؟“

هن جواب ڏنو:

”قبر کوٽڻ جو ڌنڌو اختيار ڪر، ۽ زنده ماڻهن کي انهن جسمن کان نجات ڏيارجي سندن جاين، عدالتن ۽ عبادت گاهن جي چوڌاري جمع آهن.“

مون چيو:

”مون ته ڪڏهين مرده جسمن کي گهرن جي چوڌاري مڙيل نه ڏٺو.“

هن جواب ڏنو:

”تون ظاهري ۽ مٿاڇري نظر سان ڏسين ٿو، ماڻهو تو کي زندگيءَ جي طوفان جي سامهون ڏڪندا نظر اچن ٿا ۽ تون سمجهين ٿو ته اهي زنده آهن

جيتوڻيڪ اهي در حقيقت پڻداشي
تي مرده آهن جيئن تہ ڪين ڪوئـ ن
دفن ڪرڻ وارو ڪونہ تو ملي تنهنن
ڪري هو زمين تي پيا رهن ٿا ۽ سندس
ڪيڙن ڪاڏل جسمن مان بدبوء نڪرندي
رهي ٿي.“
مون ڪجھ دل جهلي پڇيو:
” اسين زنده ۽ مرده ۾ ڪيئن سڃاڻپ
ڪري سگهون ٿا؟ جڏهين ٻئي طوفان
جي سامهون ڏڪن ٿا.“
هن جواب ڏنو:
” مردا طوفان جي اڳيان ڏڪـــندا
ڪنبندا رهن پر زنده ساٿس گڏو گـڏ
ڊڪندا رهن ٿا ۽ جيستائين اهو پاڻ نہ
بيهي وڃي، نہ ٿا بيهن.“
هن پنهن جي ٻانهن تي ٽيڪ ڏني، سندس مضبوط
عضوه سدا بهار بلوط جي وڻ جي پاڙن مثل هـئا،
جي زندگي ۽ ارادي سان پر هونديون آهن. تنهن
کان پوء هن مون کان پڇو:
” ڇا تنهن جي شادي ٿيل آهي؟“
مون جواب ڏنو:

”جي، هائو! منهن جي زال حسن ۽ جمال جي ديوي آهي ۽ ساڻ ڪيس پنهن جي جان کان به وڌيڪ گهرندو آهيان.“

هو چوڻ لڳو:

”افسوس! تنهن جون خطائون ۽ ڪمزوريون ڪيتريون نه بيشمار آهن! شادي ڇا آهي؟ هڪ چاري ۽ دائم فوت جي غلاميءَ جو قندو جو انسان جي ڳچيءَ ۾ وڌو وڃي ٿو! جيڪڏهين تون گهرين ٿو ته آزاد زندگي گهارين، ته پنهنجي زال کي طلاق ڏي ۽ سڀ کان الڳ رهه!!

مون چيو:

”مون کي ٽي ٻار آهن. سڀ کان وڏو ته ٻال سان راند ڪندو آهي ۽ سڀ کان ننڍو ته اڃان چڱي طرح ڳالهائي به نه ٿو سگهي. بڌاءِ! مان کين ڇا ڪريان؟“

هن جواب ڏنو:

”کين به قبر کوٽڻ سيڪار ۽ هرهڪ

ڪي هڪ هڪ ڪوڙ ڏئي ڪري
پنهنجي پنهنجي حال تي ڇڏي ڏين."
مون چيو:
"مون ۾ علحدگيءَ اڪيلائيءَ سهڻ جي
همت ناهي پيو ته مان پنهنجي زال ۽
ٻچن سان گڏ زندگي جي خوشين مان
حصي وٺڻ جو عادي ٿي چڪو آهيان.
هائي جيڪڏهين مان ڪين ڇڏي ڏيان
ته انجي نتيجي ۾ منهنجي سعادت ۽
خوش بختي مون کان کسجي ويندي."
هن چيو:
"زال ۽ ٻچن جي وچ ۾ مرد جي زندگي
هڪ بدبختي کان سواءِ ٻيو ڪجهه ناهي
جنهن تي سفيد پالش چڙهيل آهي پر
جيڪڏهين شادي تنهنجي زندگيءَ جو
لازمي جزو آهي ته پوءِ ڪنهن "جن"
جي ڌيءَ سان شادي ڪر."
حيرت ۾ پرجي مون چيو:
"جن" جو ڪوئي وجود ڪونهي
آخر تون مون کي ڌوڪو ڇو ڏئي
رهيو آهين؟"
هن جواب ڏنو:

”افسوس! تون ڪيترو نہ جاهل آهين!
”جن“ کان سواءِ ڪوئي وجود نہ ٿو
ڪونهي - ۽ اهو شخص جنهن ”جنن“
سان ڪوبہ تعلق نہ رکيو سو هميشه
شڪ ۽ شبه جي دنيا ۾ رهيو!“

مون پڇيو:
”ڇا (جنن) جون ڌيئر حسين ۽ جميل
ٿين ٿيون؟“

هن جواب ڏنو:
”سندن حسن لازوال ۽ سندن جمال
لافاني آهي!“

مون چيو:
”جيڪڏهين تون مون کي ڪنهن
”جن“ جي ڌيءُ ڏيکارين تہ مونکي
ڏاڍو ٺٺ ٿئي.“

هن چيو:
”جيڪڏهين تون ”جن“ جي ڌيءُ
کي ڏسي ۽ ڇهي سگهين ها تہ پوءِ
مان توکي ساڻس شادي ڪرڻ جي
صلاح ڏيان ها!“

مون جواب ڏنو:
”اهڙي زال مان ڪهڙو فائدو جنهن

ڪي نہ ڏسي سگهجي ۽ نہ وري ڇهي سگهجي؟"

هن چيو:

"هوء هڪ نفع آهي پر ديرحال،
جنهنجي نتيجي ۾ عام مخلوق ۽ زنده
لاشن کان نجات ملي وڃي ٿي، جـــي
طوفان جي سامهون ڏکن ۽ ڪنبن تہ
ٿا پر سائس سات نہ ٿا ڏئي سگهن."

هن ڪجهہ دير لاء منهنجي طرف ڪان منهـــن
ڦيري ڇڏيو ۽ تنهن کان پوء وري مڙيو ۽ مـــون
کان پڇڻ لڳو:

"تنهن جو مذهب ڪهڙو آهي؟"

مون جواب ڏنو:

"مان خدا تي ايمان رکان ٿو ۽ پيغمبرن
جي عزت ڪيان ٿو، فضيلت ۽ بزرگي
کي محبت جي قابل سمجهان ٿـــو ۽
آخرت جو اميدوار آهيان."

هن چيو:

"هي آهي لفظ آهن جن کي غير قومن
گهڙيو ۽ غير شعوري تقليد تنهن جي
زبان تي جاري ڪري ڇڏيا. پر اصل
حقيقت هي آهي تہ تون پنهجي نفس

كانسواءِ ڪنهن تي ايمان نٿو رکين.
ان کان سواءِ ڪنهن جي عزت نٿو
ڪريون. سندس خواهش کان سواءِ
ڪنهن کي محبت جي قابل نٿو سمجهين
۽ سندس لازواليت کان سواءِ ٻي
ڪنهن به شئي جو اميدوار ناهين.
انسان پيدائش واري ڏينهن کان پنهن
جي نفس کي پوڄيندو رهيو آهي
پر پنهن جي ارادن ۽ خواهشن جي
اختلاف جي سبب ڪري ڪيس جدا
جدا نالن سان بيان ڪري ٿو. ڪڏهين
هو ڪيس "بعل" ۽ "مشتري"
جي نالن سان سڏي ٿو ۽ ڪڏهين
"خدا جي نالي سان."

هو ڪليو، سندس شڪل تي ننول ۽ ٿوڪ
جو نقاب پيل هو. گفتگو جي سلسلي کي جاري
رکندي هن چيو:

"پر ڪيتري نه قدر عجيب آهن اهي ماڻهو
جي پنهنجي نفس جي پوڄا ڪن ٿا ۽ سندن نفس
سڙيل لاش کانسواءِ ٻيو ڪجهه ناهين!!"

مان ٿوري دير تائين سندس ڳالهين تي غور
ڪندو رهيس. مونکي منجهن زندگي کان

زياده عجيب، موت کان وڌيڪ ڊيڄار يندڙ ۽ حقيقت کان زياده عميق معنيٰ نظر آئي.

منهن جو فڪر سندس اقوال جي خوبين ۾ گم، ۽ منهن جا جذبات سندن اسرارن ۽ رمزن کي کولڻ لاءِ پڙڪي اٿيا.

مون رڙ ڪري چيو:

”جيڪڏهن تنهن جو ڪو خدا آهي،
ته مان تو کي آن جو قسم ڏئي پڇان
تو ته مهربانيءَ! تون ڪير آهين؟:

هن جواب ڏنو:

مان پنهن جي نفس جو پرورد گارآهيان.“

مون پڇيو:

”تنهن جو نالو ڇا آهي؟“

جواب مليو:

”مجنون جو خدا!“

مون دريافت ڪيو:

”تون پيدا ڪٿي ٿيو آهين؟“

جواب ڏنائين:

”هر جڳه“

مون سوال ڪيو:

”۽ تون ڪڏهن پيدا ٿئين؟“

جواب ۾ چيائين :
”هر زماني ۾.“
مون وري پڇيو :
”توهان فلسفي جي تعليم ڪٿان ورتي ۽ ڪهڙي ڪهڙي ڳالهه حاصل ڪئي؟ اهو ڪير آهي جنهن توکي زندگي جي اسرارن ۽ هستي جي پيدائش جي خبر ڏني؟“
هن جواب ڏنو :
”مان فيلسوف ناهيان چاڪاڻ ته فلسفو ته ڪمزور انسانن جي صفتن مان هڪ صفت آهي پر مان قوي ۽ ديوانو آهيان، جڏهن هلان ٿو ته زمين منهن جي پيرن هيٺان ڏڪي ٿي ۽ جڏهن بيهان ٿو ته تارن جي رفتار بيهي وڃي ٿي. مون انسانن مان چرچو ڪرڻ شيطانن کان سکيو آهي ۽ وجود ۽ عدم وجود جا راز منهن جي سمجهه ۾ ان وقت آيا آهن جڏهن مون ”جنن“ جي بادشاهن ۽ رات جي پر اسرار ۽ طاقتور هستين جي ياري دوستي حاصل ڪئي.“

مون دريافت ڪيس:
"تون هنن اٺانگن لنگهن وارين ماڻرين ۾ چا ڪندو آهين؟ ۽ پنهنجا ڏينهن ۽ راتيون ڪيئن گذاريندو آهين؟"
هن جواب ڏنو:
"صبح جي وقت مان سج سان گستاخيون ڪندو آهيان، ٻپهري جو انسان تي لعنت ڪندو آهيان، شام جو فطرت سان کل پو گ ڪندو آهيان ۽ رات جو پنهن جي نفس جي اڳيان جهڪي سندس پوڄا ڪندو آهيان."
مون پڇيو:
"تون ڇا کائيندو پيئندو آهين ۽ ڪٿي سمهندو آهين؟"
هن جواب ڏنو:
"مان، زمانو ۽ سمنڊ ڪڏهين به نه ٿا سمهون. اسان جي بک جو سامان انسانن جو جسم ۽ اسان جي اڄ جو سامان سندن خون آهي."
هو اتي ڪڙو ٿيو ۽ منهن جي منهن تي نگاهون کوڙي آهستي چوڻ لڳو:

” چڱو ھاڻي موڪلاڻي ! وري ملنداسين.
ھاڻي مان اتي وڃي رھيو آھيان جتي جن يوت
جمع ٿين ٿا. “

مون آواز ڏيندي چيو:

” ھڪ منٽ جي مھلت اچا گھرجي! مونکي
ھڪ ڳالھ پڇڻي آھي ! “

رات جي اونداھين ۾ گم ٿيندي ھن جواب ڏنو:

” خدا جا ديوانا ڪنھن کي به مھلت نه ڏيندا
آھن. چڱو، موڪلائي! وري ملنداسين ! “

ھو مونکي حيرت ۽ خوف جي ڪشمڪش ۾
مبتلا ڇڏي ڪري اونداھي جي پردن ۾ روپوش
ٿي ويو. جڏھين مان پنھنجي جاء تان ھليس ته
سندس آواز بلند ۽ اوچين چين ۾ پڙاڏو ٿي رھيو ھو:-

” چڱو موڪلاڻي ! وري ملنداسين !! “

” چڱو موڪلاڻي ! وري ملنداسين !! “

ٻئي ڏينھن مون پنھنجي زال کي طلاق ڏئي
ڪري ھڪ ”جن“ جي ڌيء سان شادي ڪئي ۽
پنھنجن ڌيئي پٽن کي ڪوڏرون ڏئي تاڪيد ڪيم
ته جتي به ڪو زنده لاش ڏسو نه ڪيس زمين ۾
دفن ڪري ڇڏيو.

ان ڏينھن کان وٺي اڄ ڏينھن تائين مـــان

قبرون ڪولينــدو ۽ منجهن مردن ڪــي دفن
ڪندو آهيان - پر اڪيلو آهيان ۽ لاش زياده -
وري ٻيو ڪوئي اهڙو ناهي جو هن مقدس ڪم
۾ هٿ ونائي -

سنڌي ساهت گهر جا ڇپايل ڪتاب

-١	علامہ آءِ-آءِ-قاضي	قاضي فيض محمد	ختم ٿيل
-٢	ڏکيون جان نہ مڙن	ناز سنائي	ختم ٿيل
-٣	ڪُڇان تان ڪافر	ناز سنائي	ختم ٿيل
-٤	ماءُ ڪاهوڙي هليا	ناز سنائي	ختم ٿيل
-٥	رڇي جي ريتو ٿيا	ناز سنائي	ختم ٿيل
-٦	هاري ڪميٽي ۽ الائي تحريڪ	قاضي فيض محمد	ختم ٿيل
-٧	ڏونگر جن ڏوريا	ناز سنائي	ختم ٿيل
-٨	چانڊوڪي ۽ زهر	موهن ڪلپنا	١٢-٠٠
-٩	زندان جي جهروڪي مان	ڪامريڊ غلام محمد لغاري	٧-٠٠
-١٠	زندگي	موهن ڪلپنا	١٢-٠٠
-١١	منهنجي آڪاڻي	ڪامريڊ غلام محمد لغاري	٧-٠٠
-١٢	حفيظ شيخ	ناز سنائي	١٠-٠٠
-١٣	قيد جي ڪهاڻي	ناز سنائي	٢٠-٠٠
-١٤	دادريل جا بار	ڪرشن چندر/ ناز سنائي	١٥-٠٠
-١٥	سون ورني ڌرتي	ڊاڪٽر سليمان شيخ	١٥-٠٠
-١٦	وشواس	موهن ڪلپنا	١٥-٠٠
-١٧	ايوريسٽ تي چڙهائي	عبدالقادر جوڻيجو	١٥-٠٠
-١٨	انٽرويو	طارق اشرف	٢٠-٠٠
-١٩	تصوف جي چير ڦاڙ	نجم عباسي	٢٥-٠٠
-٢٠	سنڌي ذات هنجن	رسول بخش پليجو	٢٥-٠٠
-٢١	ڏنم اڻ ڏٺل	نجم عباسي	٢٥-٠٠
-٢٢	مائوءَ جي ملڪ ۾	عبدالجبار جوڻيجو	٢٠-٠٠
-٢٣	مٺي سنڌ سڪار	نجم عباسي	٢٥-٠٠
-٢٤	سچ سان دوکو	ناز سنائي	١٩-٠٠
-٢٥	نوان چار درويش	ناز سنائي	٢٥-٠٠
-٢٦	سوچون پُٺڪا واڪا	استاد بخاري	٢٠-٠٠
-٢٧	ٻہ ناول	موهن ڪلپنا	٠-٠٠
-٢٨	سوڀَ سدائين سچ جي	آزاد قاضي	٠-٠٠
-٢٩	غلام جا ٽهڪڙا	غلام حسين رنگريز	٠-٠٠
-٣٠	چولو منهنجو چڪَ ۾	هري دلگير	٠-٠٠

پڙهندڙ نسُل . پَ نَ

The Reading Generation

1960 جي ڏهاڪي ۾ عبدالله حسين ” اُداس نسلين“ نالي ڪتاب لکيو. 70 واري ڏهاڪي ۾ وري ماڻڪ ”لُڙهندڙ نسُل“ نالي ڪتاب لکي پنهنجي دور جي عڪاسي ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي. امداد حُسينيءَ وري 70 واري ڏهاڪي ۾ ئي لکيو:

انڌي ماءُ ڄڻيندي آهي اونڌا سونڌا ٻارَ
ايندڙ نسل سَمورو هوندو گونگا ٻوڙا ٻارَ

هر دور جي نوجوانن کي اُداس، لُڙهندڙ، ڪَڙهندڙ، ڪُڙهندڙ، ٻَرندڙ، ڇُرندڙ، ڪِرندڙ، اوسيئڙو ڪَندڙُ، ياڙي، ڪاٺُو، ياڄوڪَڙُ، ڪاوڙيل ۽ وِڙهندڙ نسلن سان منسوب ڪري سگهجي ٿو، پَر اسان اِنهن سڀني وِچان ”پڙهندڙ“ نسل جا ڳولائو آهيون. ڪتابن کي ڪاڳر تان کڻي ڪمپيوٽر جي دنيا ۾ آڻڻ، ٻين لفظن ۾ برقي ڪتاب يعنی e-books ناهي ورهائڻ جي وسيلي پڙهندڙ نسل کي وَڌڻ، ويجهَڻ ۽ هِڪ ٻئي کي ڳولي سَهڪاري تحريڪ جي رستي تي آڻِڻ جي آسَ رکون ٿا.

پڙهندڙ نَسل (پَڙهَندڙ نَسُل) ڪا بہ تنظيمَ ناهي. اُنَ جو ڪو بہ صدر، عُهديدار يا پايو وِجهندڙ نہ آهي. جيڪڏهن ڪو بہ شخص اهڙي دعويٰ ڪري ٿو تہ پَڪَ ڄاڻو تہ اُهو ڪُوڙو آهي. نہ ئي وري پَڙهَندڙ نَسُل جي نالي ڪي پئسا گَڏ ڪيا ويندا. جيڪڏهن ڪو اهڙي ڪوشش ڪري ٿو تہ پَڪَ ڄاڻو تہ اُهو بہِ ڪُوڙو آهي.

جَهڙيءَ طَرَح وڻن جا پَنَ ساوا، ڳاڙها، نيرا، پيلا يا ناسي هوندا آهن اَهڙيءَ طرح پَڙهندڙ نَسُل وارا پَنَ بہ مختَلِف آهن ۽ هوندا. اُهي ساڳِئي ئي وقت اُداس ۽ پڙهندڙ، بَرندڙ ۽ پڙهندڙ، سُست ۽ پڙهندڙ يا وِڙهندڙ ۽ پڙهندڙ بہ ٿي سگهن ٿا. بين لفظن ۾پَنَ ڪا خُصوصي ۽ تالي لڳل ڪِلَب Exclusive Club نہ آهي.

ڪوشش اها هوندي تہ پَنَ جا سڀ ڪَم ڪار سَهڪاري ۽ رَضاڪار بنيادن تي ٿين، پر ممڪن آهي تہ ڪي ڪم اُجرتي بنيادن تي بہ ٿِين. اهڙي حالت ۾ پَنَ پاڻ هِڪَبِئي جي مدد ڪَرڻ جي اُصولَ هيٺ ڏي وَٺُ ڪندا ۽ غيرتجارتي non-commercial رهندا. پَنَ پاران ڪتابن کي ڊِجيٽائِيز digitize ڪرڻ جي عَملَ مان ڪو بہ مالي فائدو يا نفعو حاصل ڪرڻ جي ڪوشش نہ ڪئي ويندي.

ڪتابن کي ڊِجيٽائِيز ڪرڻ کان پو ٻيو اهم مرحلو وِرهائڻ distribution جو ٿيندو. اِهو ڪم ڪرڻ وارن مان جيڪڏهن ڪو پيسا ڪمائي سگهي ٿو تہ ڀلي ڪمائي، رُڳو پَنَ سان اُن جو ڪو بہ لاڳاپو نہ هوندو.

پَنَن کي کُليل اکرن ۾ صلاح ڏجي ٿي تہ هو وَسَ پٽاندڙ وڏِ کان وَڏِ ڪتاب خريد ڪَري ڪتابن جي ليکڪَن، ڇپائيندڙن ۽ ڇاپيندڙن کي هِمٿائِن. پر ساڳِئي وقت عِلم حاصل ڪرڻ ۽ ڄاڻ کي ڦهلائڻ جي ڪوشش دوران ڪَنهن بہ رُڪاوٽ کي نہ مڃن.

شيخ اَيازَ علمَ، ڄاڻ، سمجهَ ۽ ڏاهپَ کي گيتَ، بيتَ، سِٽَ، پُڪارَ سان تَشبيهہ ڏيندي انهن سيني کي بَمن، گولين ۽ بارودَ جي مدِ مقابل بيهاريو آهي. اياز چوي ٿو تہ:

گيتَ بہِ ڇڻ گوريلا آهن، جي ويريءَ تي وار ڪَرن ٿا.

... ...

جئن جئن جاڙ وڌي ٿي جَڳَ ۾، هو ٻوليءَ جي آڙ ڇُپن ٿا؛
ريتيءَ تي راتاها ڪن ٿا، موٽي مَنجهہِ پهاڙ ڇُپن ٿا؛

... ...

ڪالهہَ هُيا جي سُرخ گُلن جيئن، اڄڪلهہ نيلا پيلا آهن؛
گيتَ بہِ ڇڻ گوريلا آهن........

... ...

هي بيتُ اَٿي، هي بَم- گولو،
جيڪي بہ ڪٽين، جيڪي بہ ڪٽين!
مون لاءِ ٻنهي ۾ فَرَقُ نہ آ، هي بيتُ بہ بَمَ جو ساٿي آ،
جنهن رِڻَ ۾ رات ڪَيا راڙا، تنهن هَڏَّ ۽ چَمَ جو ساٿي آ-

اِن حسابَ سان اڻڄاڻائي کي پاڻَ تي اِهو سوچي مَڙهڻ تہ ”هاڻي ويڙهہ ۽ عمل جو دور آهي، اُن ڪري پڙهڻ تي وقت نہ وڃايو“ ناداني‌ءَ جي نشاني آهي.

پَنَن جو پڙهڻ عام ڪِتابي ڪيڙن وانگر رُڳو نِصابي ڪتابن تائين محدود نہ هوندو. رڳو نصابي ڪتابن ۾ پاڻ کي قيد ڪري ڇڏڻ سان سماج ۽ سماجي حالتن تان نظر ڪڄي ويندي ۽ نتيجي طور سماجي ۽ حڪومتي پاليسيون policies اڻڄاڻن ۽ نادانن جي هٿن ۾ رهنديون. پَنَ نِصابي ڪتابن سان گڏوگڏ ادبي، تاريخي، سياسي، سماجي، اقتصادي، سائنسي ۽ ٻين ڪتابن کي پڙهي سماجي حالتن کي بهتر بنائڻ جي ڪوشش ڪندا.

پڙهندڙ نَسُل جا پَنَ سيني کي **چو، ڇالاءِ ۽ ڪيئن** جهڙن سوالن کي هر بَيانَ تي لاڳو ڪرڻ جي ڪوشش ڏين ٿا ۽ انهن تي ويچار ڪرڻ سان گڏ جوابَ ڳولڻ کي نہ رڳو پنهنجو حق، پر فرض ۽ اٽٽر گهرج unavoidable necessity سمجهندي ڪتابن کي پاڻ پڙهڻ ۽ وڌ کان وڌ ماڻهن تائين پهچائڻ جي ڪوشش جديد ترين طريقن وسيلي ڪرڻ جو ويچار رکن ٿا.

توهان بہ پڙهڻ، پڙهائڻ ۽ ڦهلائڻ جي اِن سهڪاري تحريڪ ۾ شامل ٿي سگهو ٿا. بَس پنهنجي اوسي پاسي ۾ ڏِسو، هر قسم جا ڳاڙها، توڙي نيرا، ساوا توڙي پيلا پن ضرور نظر اچي ويندا.

وڻ وڻ کي مون ياڪي پائي چيو تہ "منهنجا ياءُ
پهتو منهنجي من ۾ تنهنجي پَنَ پَنَ جو پڙلاءُ".
- اياز (ڪلهي پاتم ڪينرو)